

**Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України**

В.В. Петриченко, Н.І. Лебедєва, Я.М. Карташова

Мисливська кінологія

Навчальний посібник

для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
напряму підготовки «Лісове та садово-паркове господарство»

Затверджено

вченою радою ЗНУ

Протокол № 8 від 17.04.2013 р.

Запоріжжя 2013

УДК: 639.1.081.3(075.8)

ББК: П673я73

ПЗ04

Петриченко В.В., Лебедева Н.І., Карташова Я.М. Мисливська кінологія: навчальний посібник для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напрямку підготовки «Лісове та садово-паркове господарство». – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – 88 с.

Дисципліна «Мисливська кінологія» є необхідною складовою підготовки кваліфікованих фахівців мисливствознавців.

У навчальному посібнику викладено основні відомості щодо походження собак, породних груп, значення собак у народному господарстві, екстер'єрних та конституційних ознак мисливських собак, стандартів у мисливському собаківництві, племінної роботи, дресирування, натаскування мисливських собак; організації та проведення виставок та виводок, польових випробувань та змагань.

Видання розраховане на студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напрямку підготовки «Лісове та садово-паркове господарство».

Рецензент *В.В. Горбань*

Відповідальний за випуск *В.І. Домніч*

Вступ

Домашній собака вже давно поширений на всій планеті. Тому собаківництвом займаються в усіх куточках світу. Кінологія – це наука про собак, їх походження, будову, утримання, розмноження та використання в різних сферах життя. Зараз виділяють чотири основні напрями в собаківництві: службове (сторожове, рятувальне, пастуше, розшукове тощо), мисливське, спортивне, декоративне. Людиною виведено понад 550 порід, серед яких більше 200 – мисливських. Завданнями мисливського собаківництва є виведення та виховання високопородного потомства, зокрема молодняка, який за робочими якостями та екстер'єром не лише наближується до батьків, але й перевершують їх. Для цього потрібна грамотна селекція, яку проводять під контролем фахівця – кінолога. Необхідно відмітити, що для мисливських собак найважливішими є робочі якості. Наприклад, для представника будь-якої мисливської породи розвинений інстинкт орієнтування в просторі вкрай необхідний, тому що на полюванні собака повинен швидко та правильно реагувати на звуки й запахи, а також знаходити їх джерело.

Тому для повноцінної функціональної підготовки фахівців мисливствознавців курс «Мисливська кінологія» є невід'ємною складовою. Метою цього курсу є формування в студентів цілісної системи знань із мисливського собаківництва. Завдання курсу полягають у тому, щоб надати студентам комплекс теоретичних знань щодо породних груп собак, їх значення в народному господарстві, особливостей екстер'єру та конституції собак, стандартів у мисливському собаківництві, основ племінної роботи, методів вдосконалення порід собак, поліпшення їх мисливських якостей та продуктивності, а також сформуванню вміння та навички щодо розведення собак, їх утримання та догляду, дресирування, натаскування мисливських собак; організації та проведення виставок і виводок, польових випробувань і змагань.

Обґрунтований та систематизований із теоретичної та практичної точки зору матеріал із мисливської кінології з урахуванням результатів сучасних досліджень українських та закордонних вчених, досвіду різних державних і громадських організацій, а також заводчиків, викладено на сучасних теоретичних засадах. Пропоноване видання базується на джерелах, поданих у переліку рекомендованої літератури.

Модуль 1. Загальні засади мисливської кінології

Походження і використання мисливських собак

- Кінологія. Мисливська кінологія.
- Походження собак.
- Значення собаківництва в народному господарстві.
- Призначення собак.
- Напрями собаківництва.
- Кінологічні спілки.

Основні поняття: кінологія, походження собак, предки собак, службове собаківництво, мисливське собаківництво, декоративне собаківництво, Міжнародна Кінологічна Федерація, Кінологічна Спілка України, Федерація мисливського собаківництва України.

Кінологія – наука про собак і собаківництво (від грецького «кінос» – собака і «логос» – знання, вчення). Ця наука вивчає анатомію, фізіологію, походження та еволюцію собак, їх порідне різноманіття, племінне розведення, утримання та догляд, дресирування, їх загальне й спеціальне використання.

Кінологія визначає теоретичні принципи, на яких базується той або інший розділ собаківництва: службове, декоративне, мисливське собаківництво; зооветеринарія; дресирування собак; селекція собак або племінна робота (вдосконалення існуючих порід або виведення нових); експертиза на виставках та випробуваннях.

Людина й собака мешкають поряд із давніх-давен. Собака став першою домашньою твариною ще за часів кам'яного віку. Людина оцінила в собаці його непримхливість, витривалість, швидкий біг, гострий нюх, відмінний слух, високу пластичність і здатність до пристосування.

Умови для приручення собак (осілість і деякий надлишок продовольства) склалися приблизно 12-15 тис. років тому в епоху мезоліту та раннього неоліту. У цей час вже були винайдені лук і стріли. Колективне полювання, характерне для палеоліту поступово втрачало своє значення. Люди, як правило, полювали самостійно на різноманітних тварин, відрізнялися спостережливістю і добре знали їх звички.

Процес одомашнення тварин тривав значний час. Спочатку йшло приручення диких предків собаки. Деякі автори припускають, що приручення та одомашнення собак відбувалося на «добровільних засадах». Вважається, що дикі предки трималися поблизу стоянок первісної людини та живилися залишками її їжі. Натомість вони «охороняли» людей від ворогів, попереджали їх про небезпеку, що насувається. Це люди оцінювали та доброзичливо відносилися до присутності тварин біля своїх стійбищ. Надалі дикі предки собак почали допомагати в загоні дичини під час полювань, і врешті решт, перестали боятися людини, стали брати корм з рук та стали її супутником. Приблизно таку картину одомашнення описує етолог К. Лоренц. За спостереженнями С.М. Боголюбського, аналогічну картину відносин із собаками можна спостерігати в австралійських аборигенів. В Австралії собаки дінго живуть подібно до вовків, але є і напівприручені, які мешкають на стоянках

аборигенів. Вони вільно бігають по стоянці та її околицях. Якщо їх погано годують, вони йдуть до інших хазяїв або взагалі дичавіють.

Вірогідніший інший шлях одомашнення собак. Різні дослідники відмічають, що багато народів, які знаходяться на низькому ступені розвитку, приручають диких тварин. Найчастіше беруть молодих тварин, яких ловлять під час полювань або знаходять у лігвах. Вигодувані людиною цуценята не лише стають ручними (не бояться людини, беруть корм із рук, підходять на заклик), але й здатні виконувати необхідну людині роботу.

Домашні собаки, у тому числі лайки, які дуже схожі на вовка, відрізняються від нього рядом важливих ознак. Ці відмінності проявляються в розмірах і формах тіла, забарвленні, формі вух, у манері носити хвіст тощо. Головна відмінність собаки від вовка полягає в тому, що собаки втратили строгу сезонність розмноження та линяння. Як відомо, сезонна життєдіяльність у диких тварин строго успадковується, а система розмноження є дуже консервативною, від змін вона захищена генетично (що і гарантує виду збереження його «власного обличчя»), і здолати цей захист не просто.

Про походження собак існує декілька різних теорій. Найбільшу схожість домашній собака має з вовком, який ймовірно й був основним його предком. На що вказує низка ознак морфології, поведінки, вокалізу та результати порівняльного молекулярно-генетичного аналізу цих тварин. У формуванні домашнього собаки також брали участь інші види – шакал та, можливо, койот. Так само вірогідна участь і деяких вимерлих видів псових, тобто широке поліфілетичне походження домашнього собаки. Але ряд дослідників дотримується теорії монофілетичного походження та вважає предком собаки тільки вовка.

Палеонтологи вказують, що на території Китаю, звідки походять декілька порід собак, у древніх відкладеннях зустрічаються черепи вовків і собак, а шакалів – ні, отже, у цьому районі походження від шакалів неможливе. Виключають шакала з предків собак і ті дослідники, які спираються на анатоμο-фізіологічні відмінності – на тій основі, що мозок шакала значно менший за собачий. Проти версії щодо походження собаки від шакала також виступають учені, які тривалий час спостерігали на волі шакалів і здичавілих собак, які там мешкають. Вони стверджують, що хоча в штучних умовах ці тварини схрещуються, у природі тримаються відособлено і ніколи не схрещуються. Ретельне вивчення шакала та койота показало, що в них значно менше спільних із собакою рис поведінки.

Засновником теорії поліфілетичного походження домашніх собак був Ч. Дарвін, який обґрунтовував її незвичайною різноманітністю форм і зовнішнього вигляду собак, а також великими екстер'єрними відмінностями представників різних порід. На думку одного з прибічників цієї теорії, професора А.П. Богданова хорти походять від абіссінського вовка (за сучасною систематикою ефіопський шакал); догоподібні собаки – від тибетського вовка, група вівчарок – від індійського вовка; шпіци, пінчери та тер'єри – від звичайного шакала і тому подібне. Такий погляд на походження собак

підтвердився в результаті вивчення кісткових залишків і черепів викопних собак.

Встановлено, що у вовка, койота, шакала та собаки по 78 хромосом. Дані з гібридизації собаки з вовком, шакалом та койотом свідчать про вільне схрещування цих видів, життєздатність та плодючість їх нащадків. Шакал легко приручається, тримається поряд із людиною, живиться побутовими відходами. Форми черепів шакалів, яких утримують у неволі, упродовж декількох поколінь змінюються та стають більш схожі на черепи домашніх собак. Нині в Росії виведена та використовується з метою пошуку вибухових речовин службова порода – собака Сулімова, яка є результатом гібридизації шакала та лапландської лайки.

При серологічному аналізі виявили, що собака ближчий до койота, ніж до вовка. Відомі в природі випадки гібридизації собак та койотів, які раніше були значно поширеними. Таким чином, участь шакала та можливо койота, особливо на початкових етапах формування домашнього собаки повністю виключити немає підстав.

Деякі вчені предком собаки вважають давно вимерлий вид дикої собаки. В археологічних розкопках знаходять скелети та черепи ще не одомашнених собак. Ці дикі тварини мешкали 10-15 тис. років тому та, можливо, дали початок домашньому собаці.

Собака був одомашнений в чотирьох із п'яти визнаних центрах одомашнення тварин: Китайсько-Малайському, Індійському, Південно-Західно-Азіатському та Середземноморському. Первинним центрами domestикації собаки є Європа, Передня, Північно-Східна й Центральна Азія та Північно-Східна Африка. Таким чином, для домашнього собаки характерна політопія, тобто його поширення з багатьох осередків.

При цьому не обов'язкова участь усіх вірогідних предків домашнього собаки в кожному центрі одомашнення. У північних районах це в основному, вовки та, можливо, койот, у південних – вовки та шакал. Таким чином, у формуванні домашнього собаки як виду участь брали ті види з перерахованих тварин, які мешкали в цьому районі. Пізніше під час масового переселення народів відбувалося змішування древніх собак, формування нових примітивних порід, які мали вже змішану спадковість. Це траплялося не раз за довгу історію людства. Про спільність походження собак говорить і зовнішній вигляд новонароджених цуценят, незалежно від породи.

За даними археологічних розкопок встановлено, що в кам'яному столітті на території Європи та Азії існували три типи собак. Перший тип – болотяний або торф'яний собака, черепи і окремі скелетні останки яких були знайдені в різних районах Сибіру, Східної та Західної Європи. Торф'яний собака ймовірно мав своїм предком шакала, на що вказує схожість форми черепів та їх розмірів. З сучасних тварин, очевидно, найближчими до торф'яного собаки є ненецька та інші промислові породи лайок, а також чау-чау, шпіци, пінчери та тер'єри.

Другий тип – собака Іностранцева, останки якого знайдені на стоянці древньої людини в районі Ладозького озера професором О.О. Іностранцевим і описана зоологом Д.М. Анучіним. Це велика тварина, схожа на вовка, із

відносно короткою мордою та сильними щелепами. Кістки скелета цих собак були виявлені також при розкопках Афонтової гори біля м. Красноярськ разом із черепами мамонтів, печерних ведмедів та інших тварин. В Росії на берегах Амура, у протоках Абакана (Мінусінська обл.), Московській та Смоленській областях, у Західному Казахстані, Україні, Криму були знайдені черепи тварин близькі за типом до собаки Іностранцева. Професором М.В. Павловою описані собаки гунів початку нашої ери, знайдені в Забайкаллі та в Монголії. Ці собаки дуже близькі до сучасних монгольських вівчарок. Імовірними предками собаки гунів є різні види великих європейських та азіатських вовків.

Собака Іностранцева, ймовірно є предком великих і сильних собак, поширених у Європі та Азії, яких використовували для охорони стад, полювання на великих тварин та хижих звірів, а пізніше як бойових. Нащадками цих великих собак є тибетські, середньоазіатські, кавказькі, монгольські вівчарки; сенбернари, ньюфаундленди, мастифи, доги, північно-східні їздові лайки та деякі інші породи.

Третій тип – собака Путятіна череп, якого знайдений у єдиному екземплярі в Росії в Новгородській губернії та описаний П.А. Путятіним. Наявність тільки одного черепа не дозволяє зробити яких-небудь ґрунтовних висновків. Череп цього собаки у загальних рисах близький до черепа собаки Іностранцева, але коротший, вужчий у черепній частині та з подовженою мордою. Вважається, що предком цього собаки був європейський вовк. До нащадків собак Путятіна відносять також австралійського дінго та східних собак-паріїв, можливо, що їх нащадками є деякі породи лайок.

За часів бронзового віку, який характеризується появою металевих виробів, гончарного виробництва, обробкою земель і розширенням тваринництва, в Європі з'явилося декілька нових типів домашніх собак.

Бронзовий собака був описаний у 1872 році. Черепи його знайдено в похованнях андроновської та карасукської культур у Сибіру й Середній Азії. Професор Е.А. Богданов та інші вчені вважають предком бронзового собаки індійського вовка (Індія та Іран). Нащадками бронзового собаки вважають вівчарок європейського походження – німецькі, бельгійські, голландські, французькі, шотландські (колі), боковою гілкою є південноросійська вівчарка, а на думку деяких авторів, й окремі групи лайок.

Попелястий (зольний) собака, другий тип собак бронзового століття, названий так тому, що череп його знаходили в зольних залишках жертвних вогнищ. Очевидно попелястий собака був мисливським і його приносили в жертву, як найдорожчу цінність, якою володів первісний мисливець. Черепи, що наближаються до попелястих собак, описані професором О.О. Браунером при розкопках на Амурі; Єлизаветинського городища сарматського племені на Північному Кавказі біля м. Краснодар. Черепи попелястих собак мають загальні риси з торф'яним та бронзовим собаками. Можливо, попелястий з'явився в результаті схрещування торф'яного та бронзового собаки. Нащадками попелястих собак вважають усіх мисливських собак – гончаків, лягавих, спанієлів, такс.

Фахівці припускають, що всього у світі існувало близько 2000 порід собак. Багато порід загублені назавжди, деякі зникають і зараз, також як і з'являються нові. На сьогодні Міжнародною Кінологічною Федерацією (МКФ; Federation Cynologique Internationale (FCI)), яка об'єднує кінологічні організації понад 70 країн світу, визнано близько 400 порід собак.

Відповідно до рішення Генеральних зборів МКФ у Єрусалимі в 1987 році прийнятий наступний розподіл зареєстрованих порід собак на групи:

- 1 група – вівчарки (пастуші та скотогонні собаки, за винятком швейцарських пастуших собак);
- 2 група – молоси (догopodobні), швейцарські пастуші собаки (зенненхунди), пінчери та шнауцери (сторожові, розшукові, спортивні та службові породи);
- 3 група – тер'єри;
- 4 група – такси;
- 5 група – шпицеподібні собаки;
- 6 група – гончаки та собаки, що працюють за кров'яним слідом;
- 7 група – собаки, які роблять стійку (підрушничні собаки – лягаві);
- 8 група – собаки, які піднімають дичину, апортують її, і працюють на воді (підрушничні собаки – окрім лягавих);
- 9 група – кімнатні та декоративні собаки (собаки-компаньйони);
- 10 група – хорти.

До Європейської секції МКФ входить всеукраїнська громадська організація «Кінологічна Спілка України» (КСУ). Яка об'єднує власників чистопородних собак, представляє інтереси чистопородного собаківництва України на міжнародному рівні, сприяє збереженню та покращенню генофонду собак, як національного здобутку, шляхом їх племінного розведення на науковій основі.

Важко перерахувати всі різноманітні форми використання собак, а також їх роль у збагаченні духовного світу людини. Разом із використанням собак у різних галузях народного господарства, вони мають велике значення й у інших напрямках – цирковому, декоративному, аматорському, а також використовуються в наукових дослідженнях медичних і ветеринарних установах.

У наш час усі породи собак за використанням підрозділяються на три основні типи: службові, мисливські, декоративні.

Службові собаки використовуються в несенні різних видів служб, за винятком полювання. До числа основних напрямів їх використання належать: караульна, розшукова, конвойна, патрульно-постова, патрульно-дозорна, пошуково-рятувальна, сторожова, мінно-розшукова служби та розвідка. Собаки чудово проявили себе на митницях, де їх навички широко використовуються для пошуку наркотичних засобів або контрабандних предметів. Собак використовують у соціальних видах служб (порятунок людей на водах, на пожежі, під сніговими завалами, під час катастроф, собаки-поводирі). Останнім часом дуже широку популярність отримала каніс-терапія – реабілітація та

адаптація з використанням собак людей, які мають обмежені можливості (інвалідність, психічні захворювання та розлади).

У більшості цих служб можна застосовувати собак різних порід. Головне, щоб індивідуальні якості тварини підходили для певної спеціальності.

Мисливські собаки – породи собак, яких використовують у різних видах полювання. Розведенням, вирощуванням, утриманням, обліком, підготовкою до полювання та використанням собак для потреб мисливців займається мисливське собаківництво.

Власників мисливських собак нашої країни об'єднує Федерація мисливського собаківництва України (ФМСУ). Основною метою діяльності ФМСУ є сприяння розвитку мисливського собаківництва в Україні, збереженню та покращенню генофонду чистопородних мисливських собак, нормативне забезпечення мисливського собаківництва, участь у кінологічній роботі на державному рівні.

Контрольні питання:

1. Дайте визначення поняттям кінологія та собаківництво.
2. Поліфелетична та монофілетична теорії походження собак.
3. Одомашнення собак.
4. Які напрями собаківництва зараз виділяють?
5. Мета та завдання Міжнародної Кінологічної Федерації.
6. Які існують кінологічні організації в Україні?

Породи та групи порід мисливських собак

- Породи собак.
- Породні групи мисливських собак.
- Призначення порід мисливських собак.

Основні поняття: порода, група порід, внутрішньопородний тип, лінія, родина.

Велика кількість різноманітних і мало схожих форм, а також здатність різних собак до мінливості й утворення нових ознак і особливостей пояснюється їх значним поширенням, досить різноманітними умовами утримання та догляду, різноманітним використанням та спеціалізацією порід.

Собака вже досить довго підпадає під штучний добір, який проводиться в різних напрямках: для полювання, виконання різних служб та створення оригінальних декоративних форм. Під впливом людини в собак розвинулася здатність до складного дресирування й різноманітного використання.

Порода це цілісна група тварин, яка є продуктом людської праці, специфічним засобом виробництва. Тому рівень розвитку та швидкість вдосконалення породи визначаються соціально-економічними чинниками, природно-кліматичними умовами використання та біологічними особливостями тварин.

У зв'язку з цим усі існуючі породи собак відрізняються одна від іншої, передусім, технологіями ведення племінної роботи, істотним моментом в яких є

визначення мети розведення. Наприклад, сенбернарів створювали для роботи в труднопрохідних ділянках гірської місцевості, російських псових хортів – як сильних, безстрашних собак, здатних узяти на полюванні вовка й розвинути величезну швидкість на відкритих просторах. Навіть при створенні декоративних порід у першу чергу враховують попит й потреби певного соціального шару суспільства. Таким чином, біологічні особливості порід, хоча й базуються на початкових особливостях популяції, є в кожному випадку результатом цілеспрямованої діяльності людини.

Усередині породи спостерігається мінливість. Прагнення до надмірної та безцільної однорідності породи небажано, наявність різноманітності дозволяє вести роботу з породою ефективніше. Від безпородних собак порідні відрізняються не меншою мінливістю, а тим, що ця мінливість спрямована і в результаті її в породі виникають внутрішньопорідні типи, а не строката група несхожих один на одного тваринних.

Таким чином, *порода* – це група собак спорідненого походження, схожих між собою за екстер'єром і характером використання, які мають певні ознаки, що стійко передаються в спадок. Важливою особливістю породи є здатність до вдосконалення. Умови утримання, використання й натаски впливають на формування породи. Тому стабільність породи умовна.

Проте, при всій своїй неоднорідності порода має властивості цілісності, константності й пластичності, причому вони властиві породі в цілому, а не належать кожній тварині окремо. Підкреслимо, що ці специфічні особливості породи приведені в систему, завдяки чому порода має структуру, яка постійно підтримується методами племінної роботи, що і забезпечує її тривале існування та прогрес.

Константність породи – стійкість у передачі ознак потомству, що забезпечується племінною роботою, яка накопичує з покоління до покоління якості та особливості тварин, закріплює та перетворює їх на характерну особливість породи. Ця якість породи охоплює екстер'єрно-конституціональні та господарсько-корисні робочі якості.

Пластичність породи дає їй можливість пристосовуватися до різних умов і є чинником подальшого прогресу. Вона зумовлена внутрішньопородними типами, що дають можливість уникнути перерозвиненості організмів.

Порода, яка сформувалася, складається з відрідь, внутрішньопородних типів, ліній, сімейств.

Відріддя – це зональні типи тварин. Визначальними в їх формуванні є економічні та фізико-географічні чинники.

Внутрішньопородний тип визначається конституціональними особливостями собак та їх зональним типом за робочими якостями.

Лінія – племінні тварини, які мають певну високоякісну своєрідність, походять від певного видатного за робочими й племінними якостями родоначальника-плідника. Лінію складає цінна група собак зі схожими особливостями поведінки, конституції, екстер'єру та робочих якостей.

Родина – високопродуктивна цінна племінна група, яка походить від видатної родоначальниці, нащадки якої схожі з нею за конституцією та

робочими якостями, а також характеризуються певними властивостями, що стійко успадковуються. Родини частіше мають внутрішньогосподарське значення для поголів'я певної кінологічної організації. Видатні родини мають загальнопородне значення.

Залежно від рівня та характеру племінної роботи, а також від економічних умов розведення всі існуючі породи поділяються на три групи: примітивні (місцеві, природні), перехідні та заводські.

Примітивні породи виникли в давні часи, склалися стихійно під впливом природного добору. Такі породи були характерні для натурального господарства, з низькою технікою племінної справи й примітивними умовами утримання. Характерними рисами примітивних порід є низька продуктивність; складнощі в дресуванні та відносно слабка прив'язаність до людини; значний статевий диморфізм (великі й міцні пси різко відрізнялися від дрібних сук). Разом із недоліками цим породам властиві й цінні якості: велика витривалість, непримхливість, пристосованість до скрутних умов існування та використання. У теперішній час на рівні примітивних порід у окремих північних районах знаходяться лише їздові лайки.

Перехідні породи займають проміжне місце між примітивними та заводськими. Вони виникли при поліпшенні умов вирощування, утримання, догляду та відбору примітивних порід. Характерна риса перехідних порід – неоднорідність. У тих районах, де собаківництву приділяється значна увага, відзначається поліпшення породи. Інша частина породи, що знаходиться в гірших умовах, залишається на колишньому рівні.

Заводські (культурні) породи включають основний масив сучасних порід собак, які відрізняються високими племінними та робочими якостями, скороспілістю, значною кількістю внутрішньопородних типів.

Для заводських порід характерні висока продуктивність, значна вимогливість до безперервної племінної роботи, хороших умов утримання та годування. Якщо племінна робота із заводськими породами проводиться на низькому рівні або не створені необхідні умови догляду, порода починає змінюватися в гірший бік, втрачає свої цінні якості та врешті решт вироджується.

Деякі собаки проходять тривалий шлях від примітивних до заводських порід. Термін перебування собак у тій або іншій групі залежить від інтенсивності племінної роботи, комплексу зоотехнічних умов, що створюються та економічних інтересів. Для того, щоб з'ясувати кінцеву мету роботи на певному етапі, для кожної породи створюється свій *стандарт* – комплекс найбільш цінних і корисних для породи ознак, які визначають головний напрям племінної роботи. У стандарті мають бути відображені усі типові ознаки, які склалися історично та характеризують екстер'єр породи, а також специфічні риси, пов'язані з дресуванням, використанням та умовами утримання основного поголів'я тварин.

Стандарт має бути відносно стійким, щоб племінну роботу можна було вести впродовж декількох поколінь. У той же час він не повинен гальмувати

або перешкоджати племінній роботі. Тому періодично, із мірою вдосконалення породи, стандарти переглядаються, підвищуються вимоги.

Вперше стандарти мисливських собак були колективно складені клубами любителів порід у Німеччині, Англії та Ірландії наприкінці XIX століття. Наприклад, у 1878 році в Ганновері з'їздом кінологів були вироблені та затверджені зовнішні ознаки усіх німецьких лягавих; у 1891 році Гордон клубом Шотландії був вироблений перший описовий стандарт шотландського сетера. Згодом багато перших стандартів склали основу сучасних. Зараз стандартизовані всі породи мисливських собак.

Сучасні породи мисливських собак, а їх близько 200, у залежності від спеціалізації можна об'єднати в спеціалізовані породні групи. На Україні культивуються такі групи порід мисливських собак:

- *хорти* – собаки, які мають здатність розвивати високу швидкість, що дозволяє наздоганяти та ловити дичину. До них належать: хорт псовий, хорт степовий, середньоазіатський хорт (тази), хорт тайган, бакхмуль (аборигенний афганський хорт), хорт грейхаунд, хорт уіпет;
- *гончаки* – собаки, які призначені для пошуку й гону звіра з голосом. До них належать: російський гончак, російський рябий гончак, естонський гончак, латвійський гончак, литовський гончак, бігль;
- *лайки* – універсальні собаки, здатні знаходити як невелику дичину, так і великого звіра та затримати їх до підходу мисливця. До них належать: російсько-європейська лайка, західносибірська лайка, карело-фінська лайка, східносибірська лайка;
- *норні* – собаки, яких використовують для полювання в норах та пошуку звіра за кров'яним слідом, а також для полювання на пернату дичину. До них належать: жорсткошерстий та гладкошерстий фокстер'єри, вельштер'єр, ягдтер'єр, такси;
- *лягаві* – собаки, яких застосовують для пошуку пернатої дичини, що зачаїлася, а іноді звіра, вони показують його місцезнаходження стійкою (зупинкою в напруженій позі). До них належать: поінтер, англійський, ірландський, шотландський (гордон) сетери, німецька короткошерста лягава (курцхаар), німецька жорсткошерста лягава (дратхаар), угорська лягава, веймарська лягава, чеський фоусек, мюнстерлендер, епаньол-бритон;
- *спанієлі* – «пташині гончаки», мають здатність розшукати птаха, показати його місцезнаходження та підняти на крило під постріл, а також подати здобуту дичину, як із суші, так і з води. До них належать: російський мисливський спаніель, англійський кокер-спаніель, спрингер-спаніель;
- *ретривери* – собаки зі слабо виявленою стійкою, основне призначення яких пошук водоплавної дичини, яка зачаїлася в заростях, та подача здобутої дичини з води, їх також використовують як нагоничів та при полюванні на копитних за кров'яним слідом. До них належать: лабрадор-ретривер, золотистий ретривер.

Контрольні питання:

1. Дайте визначення поняттю порода.
2. Складові частини породи: відріддя, внутрішньопородні типи, лінії, сімейства.
3. Поняття примітивної, перехідної та заводської порід.
4. Що таке стандарт породи?
5. Назвіть та опишіть групи порід мисливських собак.

Екстер'єр собак

- Екстер'єр, як сукупність характерних ознак собаки.
- Статі собак.
- Будова окремих статей.
- Вимірювання та індекси собак.
- Стандарти.
- Вади та недоліки екстер'єру.

Основні поняття: екстер'єр, статі, вимірювання собак, індекси собак, стандарт, недолік екстер'єру, вада екстер'єру.

У процесі приручення тварин, люди стали оцінювати їх зовнішній вигляд і продуктивність. У Древній Греції за 500 років до н. е. Кимон Афінський, а пізніше Ксенофонт описали екстер'єр домашніх тварин. Аналогічні праці належали й римським ученим Варону, Плінію та Колумелі. У XIV столітті арабський учений Абу-Бекр описав зовнішні ознаки та статі арабського верхового коня, що характеризують його породу й робочі якості.

Вчення про екстер'єр сформувалося в другій половині XVIII століття. У 1769 р. французький вчений, директор ветеринарної школи Клод Буржель вперше в зоотехнії ввів новий термін «екстер'єр», а разом із ним і найбільш досконалий спосіб відбору тварин за зовнішніми ознаками.

В основу сучасного вчення про екстер'єр покладений принцип співвідносної мінливості Ч. Дарвіна, згідно якого усі частини організму тварини взаємозв'язані, і зміни у одних в результаті відбору неминуче ведуть до змін у інших частинах. Великий вклад у вчення про екстер'єр внесли М.І. Придорогін, І.І. Ривич, П.О. Кулешов, Є.О. Богданов, М.Ф. Іванов, Н.Д. Потемкін, Е.Ф. Лискун та інші. Вони розглядали правильні форми тварини як біологічну основу її певних фізіологічних якостей та високої продуктивності.

Екстер'єр – це зовнішній вигляд тварини, будова й співвідношення окремих його частин (статей), конституції, які розглядають із метою визначення, племінних і робочих якостей.

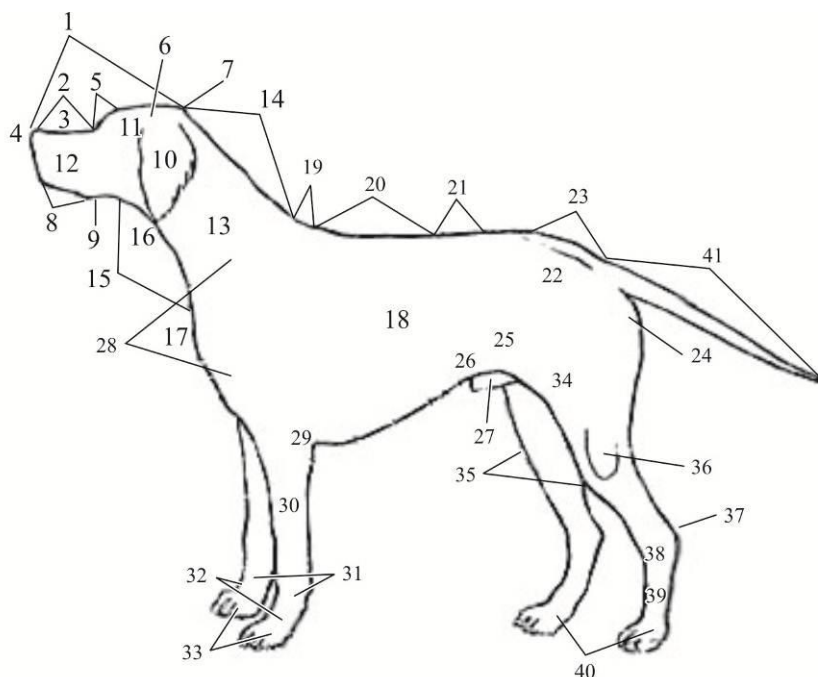
У собаківництві за екстер'єром визначають порідність собаки, силу і міць статури, правильність апарату руху, міру пристосованості його організму для мисливського та племінного використання.

Вчення про екстер'єр собак у порівнянні з іншими групами домашніх тварин зоотехнічно менш розвинене. З двох аспектів екстер'єру собак – порідності та працездатності – переважав перший. У той же час питання щодо зв'язку екстер'єру з робочими якостями собаки з біологічної точки зору, так

само, немаловажливе. Знання екстер'єрних особливостей дозволяє і мисливцю, і собаківникові правильно оцінювати як порідні, так і робочі якості собаки.

Оцінку екстер'єру завжди проводять за породами, статями, віком, із урахуванням вимог продуктивності та умов утримання тварин. Для більш точної оцінки собак екстер'єр підрозділяють на загальний та за окремими частинами тіла. Ознаками загального екстер'єру визначають розвиток собаки й анатомічну правильність її будови (міцність кістяка, мускулатури, спини, розвиненість грудної клітки, правильність постава та будови кінцівок тощо). Вимоги до загального екстер'єру більшості порід собак є однаковими, за винятком деяких вузькоспеціалізованих. Ознаками екстер'єру за окремими частинами тіла визначають спеціалізацію породи, пристосованість її до певної роботи (особливості пропорцій корпусу, форми голови, вух, хвоста та інших ознак). Собаки різних порід різко відрізняються один від одного за будовою окремих частин тіла, і нерідко деякі особливості, за якими бракують собак однієї породи, є характерними для іншої. Наприклад, вузька довга голова, специфічна форма і будова попереку, високі тонкі й сухі ноги хорта та короткі викривлені ноги такси і тому подібне.

Частини тіла тварини, за якими роблять висновок щодо здоров'я, розвиненості, статі, належності до породи, продуктивності називають статями (рис. 1).

- 1 - голова; 2 - морда (щіпець); 3 - спинка носу; 4 - мочка носу; 5 - перехід від лоба до морди (перелом); 6 - лоб; 7 - потиличний виступ; 8 - губи; 9 - брилі; 10 - вухо; 11 - око; 12 - щелепи; 13 - шия; 14 - гребінь ший; 15 - горло; 16 - місце, де може бути підвіс; 17 - місце, де може бути підгруддя; 18 - тулуб; 19 - загривок; 20 - спина; 21 - попереk; 22 - круп; 23 - крижа; 24 - сідничні горби; 25 - пах; 26 - живіт; 27 - підрив; 28 - плече; 29 - лікоть; 30 - пердпліччя; 31 - зап'ясток; 32 - п'ясть; 33 - передня лапа; 34 - стегно; 35 - коліно; 36 - гомілка; 37 - скакальний суглоб; 38 - п'ята; 39 - плесно; 40 - задня лапа; 41 - хвіст

Рис. 1 - Статі собак

Назва статей та їх межі не завжди співпадають із анатомічним визначенням. Для зручності в кінології використовують спеціалізовану термінологію.

Екстер'єр породи визначають за встановленими стандартами. Екстер'єр оцінюють на виставках і виводках мисливських собак. в Україні прийнятий візуальний спосіб оцінки екстер'єру.

Окомірно можливо визначити тип конституції, породність та пропорційність певних статей собак. Окомірна оцінка найбільш важка та вимагає від фахівця великого досвіду й глибоких знань особливостей собак тієї або іншої породи. Ця оцінка часто буває суб'єктивною, але в той же час є й найбільш досконалою, оскільки дозволяє фахівцеві мати повне уявлення про собаку, бачити особливості її будови та судити про пропорцію та співвідносний розвиток окремих її частин.

У зоотехнії вважають об'єктивною оцінку екстер'єру, яка зроблена за допомогою вимірювань, що використовують при вивченні різних груп тварин та їх порівнянні. Практика показала важливість вимірювань собак на ринзі, для вивчення еволюції породи, та їх непридатність для оцінки екстер'єру.

Однак вимірювання собак, які проводять за певною схемою, можуть бути цінним доповненням до окомірної оцінки. Правильно проведені вимірювання уточнюють опис і дозволяють мати абсолютні цифрові дані окремих статей собаки, що дозволяє порівняти собак різних типів, визначити характерні особливості окремих тварин і властиві їм своєрідні пропорції тіла, вивчати і оцінювати процеси росту й розвитку молодняка та умови утримання собак.

Для вимірювання собак застосовують мірну стрічку або універсальний косинець, циркуль. Знімають наступні проміри: висота в загривку, висота в крижах, коса довжина тулуба, довжина передньої ноги, довжина передньої ноги до ліктя, довжина пики, довжина лоба, довжина голови, довжина ший, довжина хвоста, глибина грудей, обхват грудей, обхват п'ясти (рис. 2). Також вимірюють ширину черепа і грудей.

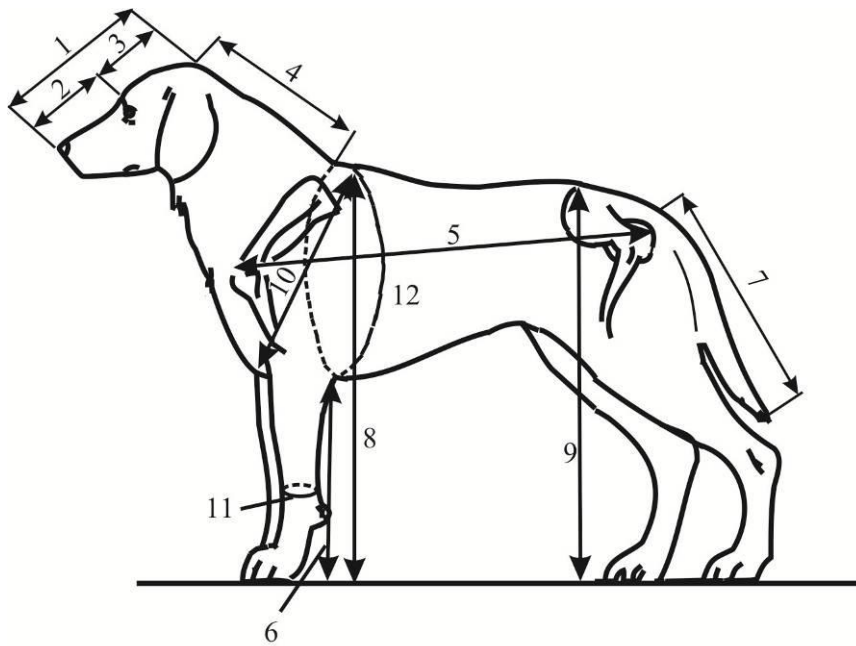
Для зіставлення типів екстер'єру і визначення розвитку тієї або іншої статі частіше використовують індекси (відношення одного проміру до іншого виражене у відсотках). Для обчислення індексу необхідно брати анатомічно пов'язані проміри. Слід враховувати, що в мисливському собаківництві індекси не можуть замінити індивідуальний огляд тварини, а служать тільки додатковим матеріалом.

У собаківництві частіше застосовуються наступні індекси, що надають основні дані про статуру тварини.

Індекс розтягнутості (формату) – співвідношення між довжиною та висотою собаки:

$$\frac{\text{нависна довжина тулуба} \times 100 \%}{\text{висота в холці}}$$

Індекс формату, який дорівнює 100 %, вказує на те, що собака «квадратний». Збільшення цього показника понад 100 % вказує на розтягнутість, тобто на більш подовжений формат.

1 - довжина голови; 2 - довжина морди; 3 - довжина лоба;
 4 - довжина шії; 5 - навкісна довжина тулуба; 6 - довжина
 передньої кінцівки до ліктя; 7 - довжина хвоста; 8 - висота
 в загривку; 9 - висота в крижі; 10 - глибина грудей;
 11 - обхват п'ясті; 12 - обхват грудей

Рис. 2 - Вимірювання собак

Індекс костистості – відносний розвиток кістяка на підставі співвідношення п'ясті до висоти в холці:

$$\frac{\text{обхват п'ясті} \times 100\%}{\text{висота в холці}}$$

Індекс високоногості – відносна довгоногість собаки, відношення довжини ноги до висоти в холці:

$$\frac{\text{довжина передньої ноги до ліктя} \times 100\%}{\text{висота в холці}}$$

Грудний індекс – відносний розвиток грудей:

$$\frac{\text{ширина грудей} \times 100\%}{\text{висота в холці}}$$

Індекс масивності – відносний розвиток тулуба – співвідношення обхвату грудей до висоти в холці:

$$\frac{\text{обхват грудей} \times 100\%}{\text{висота в холці}}$$

Індекс довгоголовості – відносна довжина голови, співвідношення довжини голови до висоти в холці:

$$\frac{\text{довжина голови} \times 100\%}{\text{висота в холці}}$$

Індекс широколобості – відносна ширина голови:

$$\frac{\text{ширина лоба} \times 100\%}{\text{довжина голови}}$$

Індекс високопередості – співвідношення висоти собаки в холці та висоти в крижі:

$$\frac{\text{висота в холці} \times 100\%}{\text{висота в крижі}}$$

Індекс швидкороалюрності:

$$\frac{\text{навкісна довжина тулуба} \times 100\%}{\text{довжина передньої ноги}}$$

Щільність і пружність м'язів, еластичність або рихлість шкіри, ступінь жорсткості шерсті визначають обмацуванням собаки.

Кожній породі мисливських собак властиві певні форми екстер'єру, що склалися під впливом умов довкілля і тривалого спрямованого добору, узаконені затвердженням для цієї породи стандартом. *Стандарт* – це документ, що відбиває рівень розвитку цієї породи та регламентує сучасний її стан за зовнішнім виглядом, порідними ознаками, окремими статями, типом конституції та поведінки. Він дає чіткі вказівки, які відхилення слід вважати або недоліками, або вадами. Відхилення від нормального встановленого стандартом екстер'єру називають недоліками, вадами та дискваліфікаційними вадами.

Недолік – незначне відхилення від стандарту, яке не шкодить племінному використанню собак (відхилення від типу конституції, індексу розтягнутості, характеру руху, порушення прикусу, каріозні зуби та недоліки деяких статей).

Вада – значне відхилення в екстер'єрі, що перешкоджає племінному використанню собак (відсутність статевого диморфізму, слабо виражена породність, альбінізм очей, відсутність премолярів, злам хвоста, ожиріння або виснаження, лякливість або надмірна злобливість та вади статей).

Дискваліфікаційні вади – ознаки безпорідності (ознаки нечистопородності: масть, шерсть тощо, які відхиляються від властивих породі, а також кастрати, гермафродити, крипторхи, з природженою безхвістістю), що залишають собаку на виставці без оцінки.

Опис екстер'єру починають з основних відомостей про статуру, тобто з оцінки загального екстер'єру. Собака з хорошою статурою справляє враження порідної, гармонійно складеної, з розвиненими й міцними кістяком та мускулатурою. При оцінці екстер'єру, експерти розглядають ріст, масу, розтягнутість формату, високопередість та кондицію собаки, що характеризують працездатність і витривалість, алюрність, можливість використання інерції маси тіла для подолання заростей рослинності, здатність до миттєвої зупинки на повному ході перед дичиною, яка зачаїлась, хватці звіра на всьому скаку, силу й жвавість.

Однією з породних ознак собаки є форма голови, оскільки на неї менше за все впливають умови утримання та годування. Проте із зростанням цуценяти змінюється і форма його голови. За формою голови можна встановити й стать особини.

Голова собаки складається з мозкової та лицьової (морда) частин, межею між якими є лінія, що сполучає передні кути очей. Розміри й форма голови мають бути пропорційні та гармоніювати із ростом і статурою собаки певної породи. У більшості собак мисливських порід, правильно й пропорційно складена голова відкладається за висотою в холці близько двох із половиною разів.

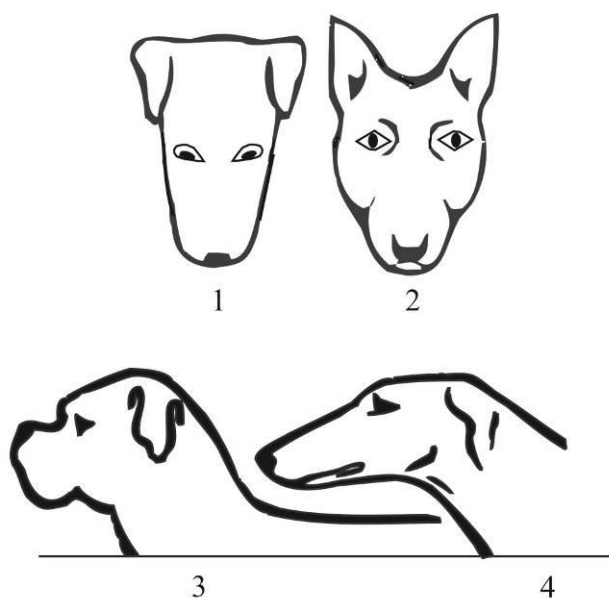
За величиною та будовою голова собаки може бути важкою (сирою) та легкою (сухою), клиноподібною або вилицюватою (рис. 3). Важка груба голова

має широкі масивні кістки черепа з різко вираженими виступами, об'ємну й сиру мускулатуру. Якщо дивитися на голову собаки спереду та згори, то вона зазвичай має форму клину або прямокутника з дещо закругленими, але не виступаючими вилицями – *клиноподібна голова* (рис. 3). У тому випадку, якщо вилиці різко виступають, голову називають *вилицюватою* (рис. 3).

Велика важка голова свідчить про грубість кістяка. У легкої голови вузький, витягнутий та згладжений череп і мало об'ємна суха мускулатура. Більшість порід мисливських собак мають суху, але не занадто легку, клиноподібну або дещо загострену голову.

Мозкова частина голови може бути широкою або вузькою, а лоб плоским або опуклим, із різким (крутим), плавним або слабо-позначеним переходом до морди. Потиличний виступ буває непомітним, слабо або різко вираженим; надбрівні дуги – чітко або слабо вираженими. За формою голови, розвиненістю потиличного виступу й ступенем переходу від лоба до морди судять про порідність собаки.

Морда буває тупою, загостреною або гострою. Її верхня лінія (спинка носа) зазвичай паралельна лінії лоба (рис. 4). Така форма голови відповідає правильному розташуванню очей, вух і надає найбільш красиві лінії та

1 - клиноподібна; 2 - вилицювата; 3 - груба з випуклим лобом та різким переходом від лоба до морди, морда вздернута та коротка, губи сирі; 4 - легка суха з плоским лобом, слабо вираженим переходом від лоба до морди, морда суха довга опущена, губи сухі

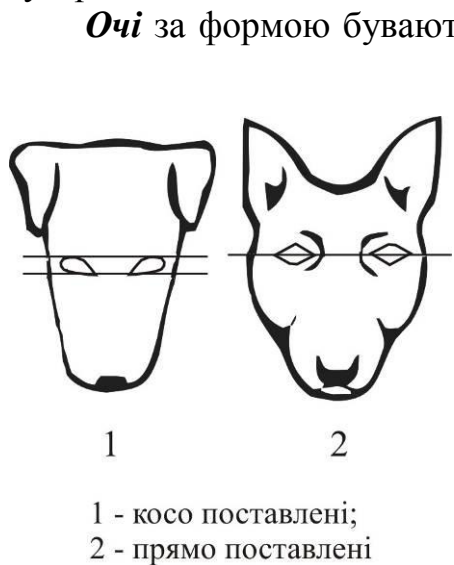
Рис. 3 - Форма голови собаки

виразність голові собаки. Якщо лінія морди спрямована донизу, то утворюється опущена морда, а це за часту відповідає подовженій морді та недокусу (рис. 4). Кирпата морда (мопсopodobність) характеризується піднятою за відношенням до площини лоба лінією перенісся, при цьому нижня щелепа видається вперед, утворюється перекус (рис. 4).

Рис. 4 - Морда собаки (лінія лоба та морди паралельні)

Довжина морди мисливських собак близька до довжини мозкової частини голови. Розрізняють довгу морду, якщо вона довша за мозкову частину, і коротку, якщо вона коротша. Для усіх порід мисливських собак бажані щільні, тонкі та невідвислі губи. Допустимі невеликі складки в куточках рота, так звані брилі. Протилежні ознаки служать показниками сирості. Морду вважають сирою, якщо нижні губи нещільно прилягають до щелеп, а верхні значно нависають над нижньою щелепою та утворюють великі брилі. Мочка носа повинна бути великою, з широко розкритими ніздрями. Її колір залежить від загального забарвлення собаки, бажано чорний або коричневий колір. Світліша мочка носа зустрічається в собак білого або палевого забарвлення.

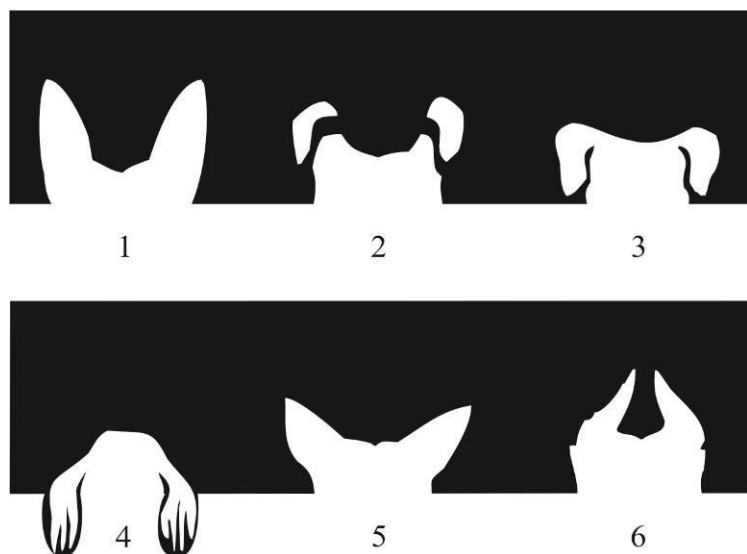
Очі за формою бувають круглі та овальні, за розташуванням – поставлені прямо або косо (рис. 5). Прямий постав очей характерний для порід з округлим та опуклим черепом і широким переніссям, косий – для порід із клиноподібною головою. За кольором очі бувають темні (темно-коричневі, коричневі), що гармонують із забарвленням голови, або світлі (світло-коричневі, жовті, зеленуваті, блакитні), такі, що різко виділяються на тлі забарвлення.

Повіки мають бути добре розвинені, натягнуті та сухі, вії розвинені і правильно спрямовані. До недоліків очей, окрім нехарактерної для цієї породи форми, постава та кольору, відносять: маленькі або підсліпуваті очі з товстими, виступаючими віками, що приховують частину ока, з опуклою рогівкою не прикритою віками. Відвислі повіки часто бувають у собак сирої конституції, з сирою, рихлою шкірою на голові, яка утворює сильно розвинені брилі.

Погляд собаки характеризує її темперамент. Вираз очей може бути й порідною ознакою. Мисливський собака повинен мати ясний, упевнений погляд, що свідчить про жвавість його характеру.

Вуха в мисливських собак розрізняють за формою, величиною вушної раковини та за міцністю хрящів, що підтримують їх у певному положенні, властивому для породи. За формою вони можуть бути гострими, закругленими,

широкими, вузькими; за величиною – короткими, середньої величини та довгі; залежно від міцності та еластичності хрящів, вуха в собак можуть бути

1 - стоячі; 2 - напівстоячі; 3 - висячі на хрящах;
4 - висячі; 5 - розвішені; 6 - зближені

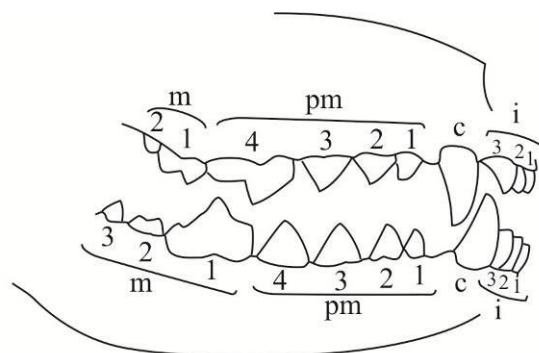
Рис. 6 - Форма вух

У цуценят порід із стоячими вухами зазвичай вуха висять, але вже до 3-5 місячного віку міцніють і підіймаються. Породи лайок відрізняються стоячими вухами, псові хорти – «затягнутими» на шию, гончаки, лягаві, такси, борзі, тази – висячими, а тер'ери та хорти – висячими на хрящах.

Зуби собаки різко відрізняються від зубів інших домашніх тварин. Вони типові для усіх м'ясоїдних, пристосовані для захоплення, утримання, розтину й дроблення їжі, діють у вертикальній площині. Зуби в собаки зазвичай міцні та білі. Їх пожовтіння або потемніння свідчить про захворювання.

У собак незалежно від породи 42 зуби (рис. 7). Кожен зуб складається з коронки, шийки й кореня, прихованого в зубній альвеолі ясен. Зубна формула: $i\ 3/3\ c\ 1/1\ pm\ 4/4\ m\ 2/3 = 42$.

Різці малі, ікла завжди добре розвинені, корінні зуби горбкуваті, зазвичай із гострими вершинами. Останній псевдокорінний зуб (премоляр) верхньої та перший корінний нижньої щелеп відрізняються більшими розмірами та сильно розвиненим ріжучим краєм, це *хижі* або *м'ясоїдні* зуби (рис. 7). На кожній щелепі є пара різців, які знаходяться попереду, що мають назву *зачепами*, поряд із ними по обидва боки розташовані

i - різці: 1 - зачепи; 2 - середні; 3 - крайні (окрайки);
c - клики; pm - псевдокорінні (премоляри);
m - корінні (моляри)

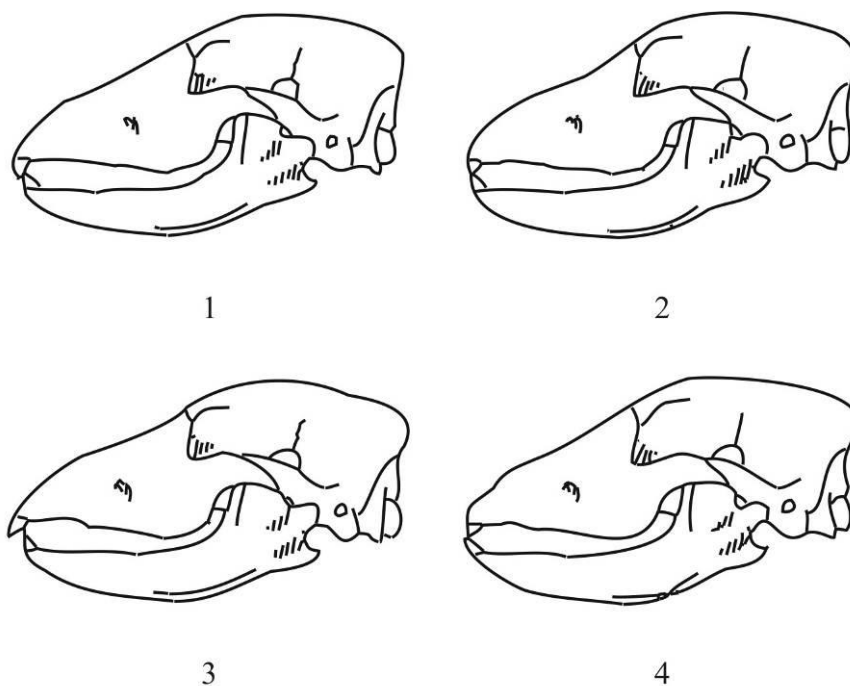
Рис. 7 - Зубна система собаки

середні, а по краях – крайні або *окрайки* (рис. 7). Усі різці повинні розташовуватися в одну лінію. Різці верхньої щелепи дещо більші за нижні, трохи зігнуті та майже вертикально зустрічаються з нижніми різцями.

У віці 3-х тижнів у цуценят прорізаються молочні зуби (ікла, верхні різці та четверті нижні премоляри). До кінця 4-го тижня прорізаються молочні нижні різці, четвертий верхній і третій нижній премоляри.

До 3,5 місяців молочні різці замінюються постійні. До 4 місяців мають бути вже усі молочні зуби. У цьому ж віці з'являються перші постійні (два перші) премоляри й моляри. У 5 місяців замінюються постійними ікла й верхні четверті премоляри та прорізаються другі нижні постійні моляри. У 6 місяців постійними є всі зуби, окрім третіх молярів. До 7-8 місяців собака повинен мати 42 зуби.

Форму зімкнення щелеп називають *прикусом*. Зазвичай різці нижньої щелепи примикають до внутрішнього боку верхніх різців і діють на зразок ножиць. Такий прикус називають *нормальним* або *ножицеподібним* (рис. 8).

1 - ножицеподібний (нормальний); 2 - кліщоподібний (прямий);
3 - недокус; 4 - перекус

Рис. 8 - Форми прикусів собак

При нормальному прикусі ікла нижньої щелепи входять у проміжки між *окрайками* та іклами верхньої щелепи, і як би заклинюючись між ними, утворюють «замок», що забезпечує міцну хватку. У практиці собаківництва зустрічаються декілька форм прикусів окрім ножицеподібного.

При *прямому* (кліщоподібному) *прикусі* при зімкненні щелеп різці верхньої та нижньої щелепи упираються один в одного на зразок кліщів (рис. 8). Такий прикус найчастіше утворюється із-за неправильного нахилу різців. Зміни в

положенні іклів і псевдокорінних зубів, при цьому, як правило, відсутні. При прямому прикусі різці швидко сточуються та руйнуються. Кліщоподібний прикус у собак частіше утворюється при глибокому стиранні різців у віці близько восьми років.

Недокус буває із-за недорозвиненості нижньої щелепи, її різці не доходять до лінії верхніх (рис. 8). При цьому нижньощелепні ікла нещільно прилягають до крайків верхньої щелепи; ікла верхньої щелепи щільно притиснуті до нижніх і сточують їх задню поверхню. Частіше псевдокорінні зуби стоять вістрями один до одного й швидко сточуються.

Перекус – це коли різці нижньої щелепи висуваються вперед за лінію верхніх (рис. 8). Перекус буває двох видів. Перекус без відходу, коли за лінію верхніх різців виходять тільки різці нижньої щелепи із-за неправильного нахилу або незначного подовження щелепи, при цьому не спостерігається порушення розташування іклів і псевдокорінних зубів. Перекус із відходом, коли через подовження нижньої щелепи, або укорочення верхньою, не тільки різці нижньої щелепи, а й ікла значно висунені вперед, щільно прилягають до крайків верхньої щелепи, які через це швидко сточуються.

Бульдожий прикус є наслідком укорочення носових кісток і тому відбувається сильне висунення вперед нижньої щелепи. За лінію верхніх різців висуваються не лише різці, а й ікла, причому верхня губа виявляється занадто короткою та не закриває нижніх різців навіть при зімкнених щелепах. У мисливських собак цей прикус зустрічається надзвичайно рідко (зазвичай його плутають із перекусом).

З віком у собаки поверхні зубів стираються, а для відновлення висоти та нормального функціонування вони поступово виштовхуються з альвеол. До 6-8 років нормальний прикус може стати кліщоподібним.

У віці одного року в нормально розвиненого, здорового собаки усі постійні зуби білі з блискучою поверхнею; у 2 роки зачепи нижньої щелепи стерті; у 3 – починають стиратися зачепи верхньої щелепи; у 5 – ікла мають сліди стирання й притупляються; у 6 – крайки верхньої щелепи не мають виступів; у 7 – зачепи нижньої щелепи набувають зворотно овальної форми; у 8-9 – зворотно овальна форма утворюється в нижніх середніх різців, а ще через рік й у зачепів верхньої щелепи.

Визначити вік собаки за ступенем стертості зубів можна лише відносно через залежність їх стану від умов утримання й годування.

Шия зв'язує голову собаки з тулубом, забезпечує рухливість голови, надійну хватку при апортуванні дичини або в боротьбі з нею. Разом із головою шия служить активним регулятором центру тяжіння тіла під час руху собаки. Шия повинна бути сухою та мускулистою. У мисливських собак зазвичай сильно розвинені й м'язи холки. При сухій шиї відсутні поперечні складки шкіри під гортанню (підвіс) і ті що опускаються до грудей (підгруддя). За формою шия може бути опуклою (лебединою), прямою або увігнутою (оленячою). У більшості мисливських собак шия суха, мускулиста, овальна в перерізі, рухлива; її довжина приблизно дорівнює довжині голови, вимірюється від нижньої точки потиличного виступу до холки.

Довга, витягнута вперед шия сприяє перенесенню центру тяжіння тіла вперед. Це бажано в тих випадках, коли від собаки потрібна висока швидкість пересування. При цьому помітно розвантажуються задні кінцівки, а випрямлений хребет, набуває додаткової жорсткості, забезпечує кращу передачу поштовхів під час бігу. При роботі по сліду такий собака вільно опускає голову, не зменшуючи плечолопаткового кута, чим значно економить сили. При дуже довгій шиї надмірно обтяжуються передні кінцівки. Крім того, коротка шия часто буває завантаженою, що виражається в малій рухливості, ожирінні й виникненні біля її основи та загривка, поперечних складок.

1 - низький; 2 - середній (нормальний); 3 - високий

Рис. 9 - Постава шиї

Під поставом шиї розуміють її напрям за відношенням до горизонту (рис. 9). Розрізняють низький, середній (нормальний) і високий постав шиї (рис. 9). У більшості порід мисливських собак середній постав шиї (під кутом 45°). Такий постав шиї найбільш сприятливий, при цьому важіль шиї укорочений, наблизений до вертикального, дихальне горло вільне, а зона огляду досить широка.

Тулуб, або **корпус**, собаки може бути квадратного або подовженого (розтягнутого)

формату. При квадратному форматі довжина тулуба дорівнює або майже дорівнює висоті собаки в холці, а індекс розтягнутості не перевищує 103 %; при подовженому – довжина тулуба перевищує висоту в загривку, а індекс розтягнутості складає 104 % й більше.

При оцінці екстер'єру собаки, розглядають будову корпусу в цілому та окремих його статей: холки (загривка), спини, попереку, крупу, хвоста, грудей та живота.

Холка (загривок) має бути мускулистим і височіти над лінією спини. Добре розвинений загривок, особливо рельєфно виражений у псів, має бути високим, різко виступаючим над спиною та як можливо далі тягнутися назад. Високий загривок характерний для високопередих собак; розвинена, висока холка свідчить про міцність м'язів переднього поясу; низька – про їх слабкість.

Спина в мисливських собак має бути прямою, міцною та пружною, щоб краще передавати рухові поштовхи від задніх кінцівок й одночасно амортизувати грудну клітку (рис 10). Міцність її залежить від довжини, ширини, а також ступеня розвинення остистих відростків хребців, спрямованих назад та мускулатури, яка до них прикріплюється.

Добре розвинена спина має бути широкою та прямою, за винятком невеликої ямки, яка утворюється низьким положенням короткого діафрагмального хребця, у місці переходу спини в попереk. При такій формі спини під час руху собаки не виникає сил, які вигинають хребет, а м'язи менше схильні до стомлення. Відхилення від норми – провисла або горбата спина.

Провислість спини є вадою й призводить до значного вигину хребта, втрати його міцності та швидкого стомлення собаки при русі, особливо галопом (рис. 10).

Горбатість спини – грубий недолік у тому випадку, коли вона має форму дуги від загривка до попереку при плоскій слабо розвиненій грудній клітці та бідній мускулатурі (рис. 10).

Вона не розгинається під час пересування, зв'язуючи і роблячи дрібними рухи собаки. Деяка горбатість спини при нормальній будові грудей хоча й знижує екстер'єрну оцінку собаки, але помітно не відбивається на її мисливських якостях. Горбатість спини не можна ототожнювати з вигнутістю спини та попереку в псів хортів та борзих.

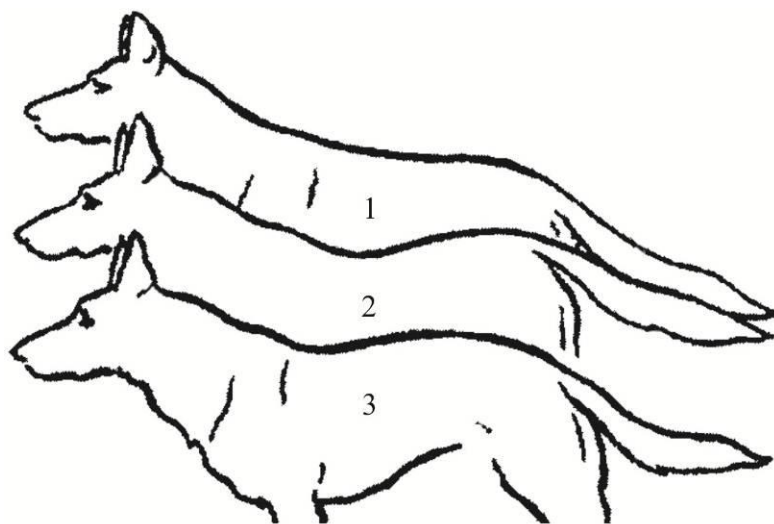
Спина мисливського собаки має бути також досить довгою, щоб забезпечувати велику гнучкість.

При надмірно подовженому хребті в ділянці спини (якщо його частково не компенсує короткий та мускулистий поперек) частина сили поштовхів задніх кінцівок втрачається. Крім того, занадто довга і неширока спина легко набуває провислої форми. Коротка спина зменшує довжину грудної клітки та укорочує довжину спинних м'язів, які беруть участь у русі. Внаслідок чого при швидкому бігу собака робить короткі стрибки та програє у швидкості.

Поперек передає рухові поштовхи задніх кінцівок передній частині тулуба. Крім того, поперек сам бере участь у розвитку цих штовхаючих зусиль, виконує роботу пружини, що як би розпрямляючись, кидає корпус собаки вперед.

Маючи тільки дві точки опори – спина та круп, поперек утворює «висячий міст», що зв'язує передню та задню частини тулуба. Тому поперек має бути пружним, коротким, широким, з міцною мускулатурою, дещо опуклої куполоподібної форми «з напруженою» та виділятися над лінією спини. Явним недоліком у мисливських собак вважають прямий поперек, верхня лінія якого співпадає з верхньою лінією спини; вадою – слабкий, провислий або горбатий поперек. Мисливські собаки з розтягнутим корпусом повинні мати довгу спину, а не довгий поперек, що викликає хитку ходу та виляння задом.

Круп має бути довгим, широким із сильно розвиненою мускулатурою, який забезпечує широкий стійкий постав задніх ніг. Нормальний круп мисливського собаки округлий, без різких переходів від попереку до хвоста, злегка приспущений (кут нахилу тазу 20-30° до горизонту). Горизонтальна форма крупу часто пов'язана з прямим поставом задніх кінцівок, а сильно

1 - міцна пряма; 2 - провисла; 3 - горбата

Рис. 10 - Форми спини собаки

скошена – з шаблестим. Хвіст у першому випадку високо, а в другому – низько поставлений.

При нормальному крупі напрям клубової кістки, яка передає рухові поштовхи хребту, співпадає з напрямом переміщення тулуба. Це дозволяє повністю використовувати штовхаючу силу задніх ніг при русі собаки галопом або риссю та надає плавність її ходу. Висота крижі зазвичай менша за висоту в холці, а верх корпусу злегка похилий від холки до хвоста, тобто собака високопередий. Це сприяє легшому відриву передньої частини тулуба від землі під час руху, полегшує роботу спинних м'язів та забезпечує високу витривалість собаки в польових умовах. При миттєвих зупинках, кидках і поворотах на швидкому ході високопередість сприяє деякому зміщенню центра тяжіння тварини назад, що розвантажує передню частину корпусу, полегшує роботу плечових м'язів при гальмуванні. Низькопереді собаки при цьому легко втрачають рівновагу і, падаючи, часто перевертаються через голову. Тому, щоб зупинитися або здійснити хватку, вони вимушені зробити 2-3 зайві стрибка, що досить часто призводить до зштовхування дичини з місця сидіння на повній швидкості ходу або відходу звіра від собаки, який його переслідує.

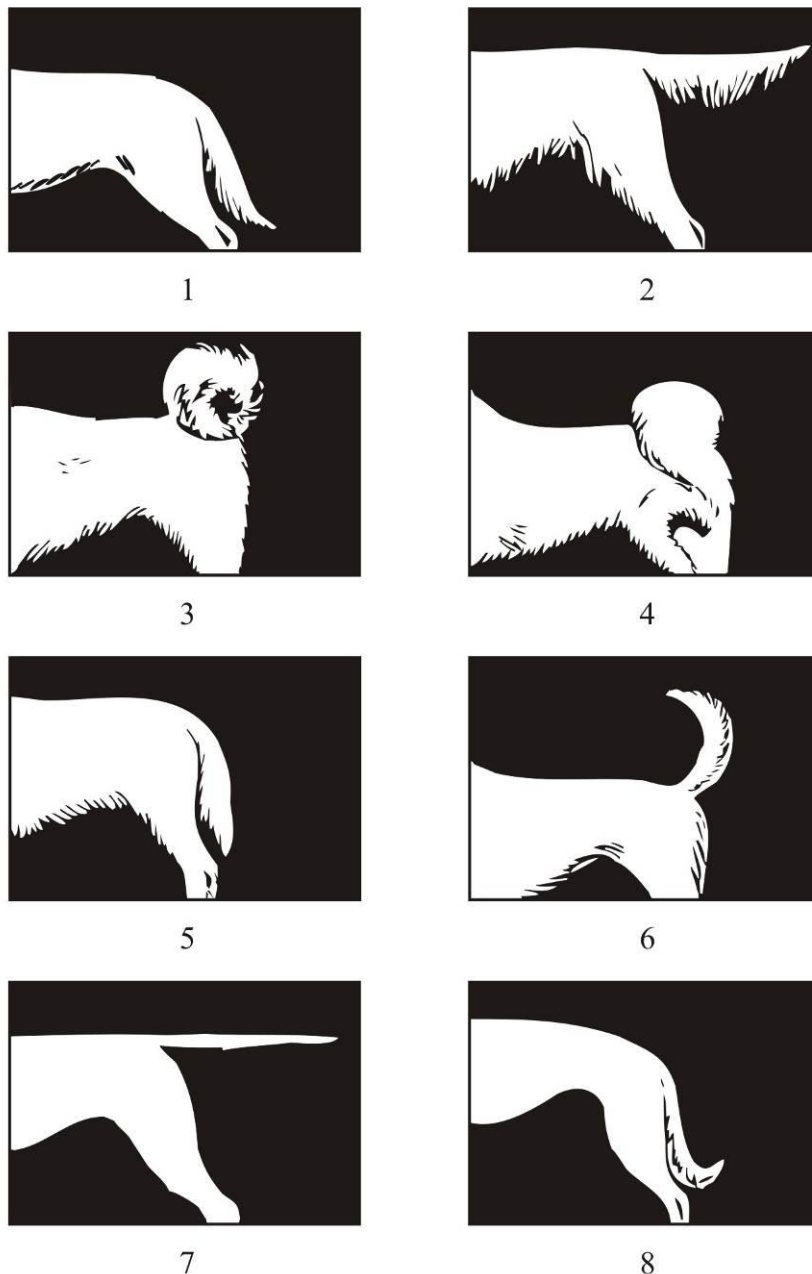
Хвіст допомагає собаці переносити центр тяжіння при зміні напрямку руху та при поворотах на швидкому ході. У більшості порід опущений донизу хвіст своїм кінцем доходить до кістки п'яти. Хвіст, який не доходить до виступу кістки п'яти називають *коротким*, а той що опускається нижче – *довгим*.

Хвіст – одна з характерних порідних ознак – буває різної форми (рис. 11). У деяких порід мисливських собак хвіст купірують, довжина частини, що залишається, регламентується стандартами породи. У давні часи хвосту в пташиних гончаків укорочували, щоб вони не заважали накривати птахів тенетами. Нині в деяких порід собак їх купірують, щоб при роботі в заростях кущів, очереті або осоці, у бур'яні або жорсткій високій траві хвіст не оббивався до крові та не лякав дичину зайвим шумом на потяжці.

Хвіст так само є й показником настрою собаки: радісного, якщо вона виляє хвостом, збудженого – якщо хвіст піднятий догори, переляканого – коли хвіст підібраний між ногами, настороженого на запах дичини – коли він витягнутий горизонтально; у пошуку за слідом або запахом – хвіст знаходиться в постійному русі.

Груди повинні мати трохи опуклі ребра, а нижня її частина – знаходитися на одному рівні з ліктьовим суглобом.

Довжина грудної клітки залежить від довжини спини та від довгих криво поставлених ребер. Одним із показників довжини грудної клітки є довжина грудної кістки. Ширину грудної клітки визначає міра вигнутості ребер. Хороша опуклість ребер – кращий показник ширини грудної клітки.

1 - шаблеподібний; 2 - пером; 3 - кільцем; 4 - закинтий за спину;
5 - поленом; 6 - серпом; 7 - прутом; 8 - гачком

Рис. 11 - Форми хвоста

Округлі, бочкоподібні ребра в поєднанні з розвиненою мускулатурою свідчать про завдатки жвавості та невтомності собаки. Груди вважають глибокими, якщо вони опущені до ліктів собаки або трохи нижче за них.

Правильна форма грудної клітки в розрізі – овал з тупою верхньою та гострою нижньою сторонами. При довгих та округлих ребрах грудна клітка має більшу об'ємність і рухливість.

Відхилення грудної клітки від норми: сильно зігнуті, дуже опуклі ребра, які створюють круглі, бочкоподібні, малорухомі груди, що заважає вільному руху передніх кінцівок; плоскі, малозігнуті ребра, які утворюють вузькі, здавлені з боків, мало об'ємні груди, із слабо розвиненими легенями та серцем;

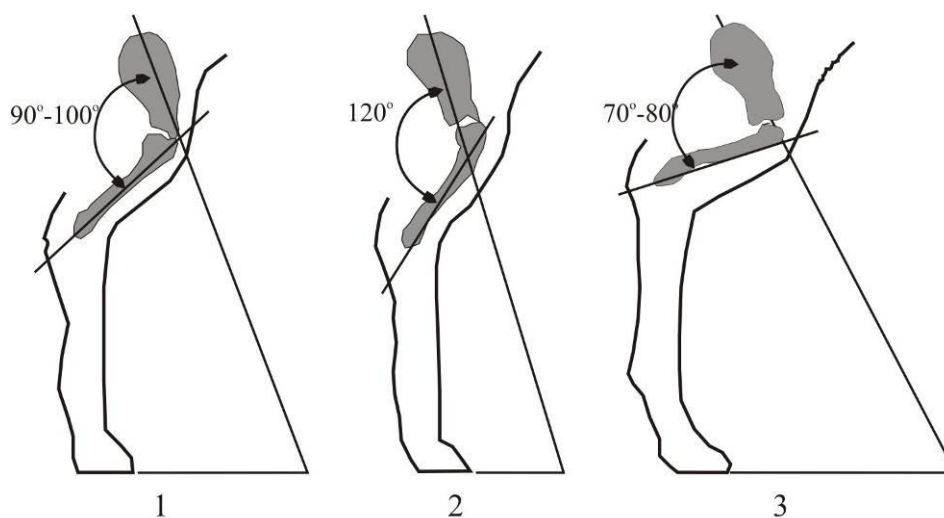
надмірно широкі спереду, бочкоподібні, «розкриті» груди, з неправильним поставом передніх кінцівок.

Живіт розташований під поперековою частиною хребта, позначений лінією, що піднімається від грудної клітки до тазу. Форма живота залежить від типу конституції собаки, форми грудей та несправжніх ребер, а також умов утримання й годування тварини.

У мисливських собак живіт зазвичай підтягнутий (підібраний). При глибоких грудях і коротких несправжніх ребрах лінія живота круто згинаючись піднімається догори, утворює підхоплення; при довгій грудній клітці й довгих несправжніх ребрах лінія живота пряма. Небажано коли собака має опущений (відвислий) і надмірно підтягнутий (сухорлявий) живіт.

Передні кінцівки при русі риссю або галопом переймають на себе всю тяжкість тіла собаки при зіткненні із землею, пом'якшують ці поштовхи, переносять корпус вперед, підтримують рівновагу, сприяють поворотам і гальмуванню, переймають на себе велику частину навантаження при зупинці на швидкому ході. Вони повинні бути міцними, сухими, паралельно поставленими, з хорошими кутами зчленувань, щільною та добре обкресленою мускулатурою.

Лопатка та плечова кістка, розташовані під кутом $90-100^\circ$ утворюють *нормальне (косе) плече*; при куті 120° і більше – *пряме плече*, яке обмежує винесення вперед передніх кінцівок, укорочує крок; при куті $70-80^\circ$ – *гостре плече*, характерне для низькопередих собак (рис. 12). Пряме плече має більшу стійкість і дуже вигідно при галопі, де передні кінцівки відіграють роль підпор. Тим породам, які пересуваються риссю (англійський сетер), пряме плече не вигідне, оскільки при ньому скорочується ширина кроку. У таких порід пряме плече вважається недоліком. Гостре плече буває в собак із слабкою мускулатурою та зв'язками й зустрічається зазвичай у старості або після перенесення важкої хвороби.

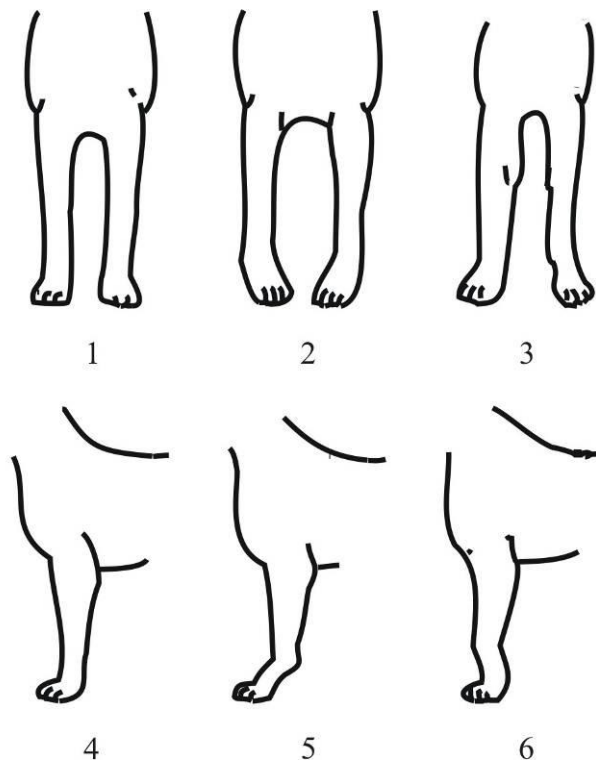
1 - нормальне; 2 - пряме; 3 - гостре

Рис. 12 - Форма плеч

Передпліччя мають бути прямі, паралельні, досить довгі, стоншуватися донизу, завжди прямовисні, овального перерізу. Відросток ліктьової кістки (лікоть) довгий, спрямований строго назад, щоб забезпечувати правильний і раціональний рух передніх ніг.

Зап'ястки мають бути добре розвинені, сухі, міцні, ширші ніж нижня частина передпліччя.

П'ясть разом із зап'ястком відіграють роль амортизатора, який пом'якшує удар ноги об землю. Оскільки п'ясти з'єднанні тільки сухожиллями, їх товщина (обхват) дає уявлення про міцність передньої кінцівки та ступень розвитку всього кістяка собаки. П'ясти мають бути об'ємними, широкими й злегка нахиленими назад. Вони бувають *прямі*, тобто майже прямовисно поставлені, та *м'які*, також зустрічається *козинець* (верхній кінець п'ясти разом із зап'ястком видається вперед) (рис. 13). Більш прямовисна п'ясть характерна для собак квадратного формату, а більш похила – для собак розтягнутого формату.

1 - нормальний; 2 - клишоногість; 3 - розмет;
4 - нормальна п'ясть; 5 - м'яка п'ясть; 6 - козинець

Рис. 13 - Постав передніх кінцівок

Характерні недоліки передніх кінцівок – зближений постав, вивернуті назовні або підібрані всередину лікті, клишоногість або розмет лап, «козинець» (рис. 13).

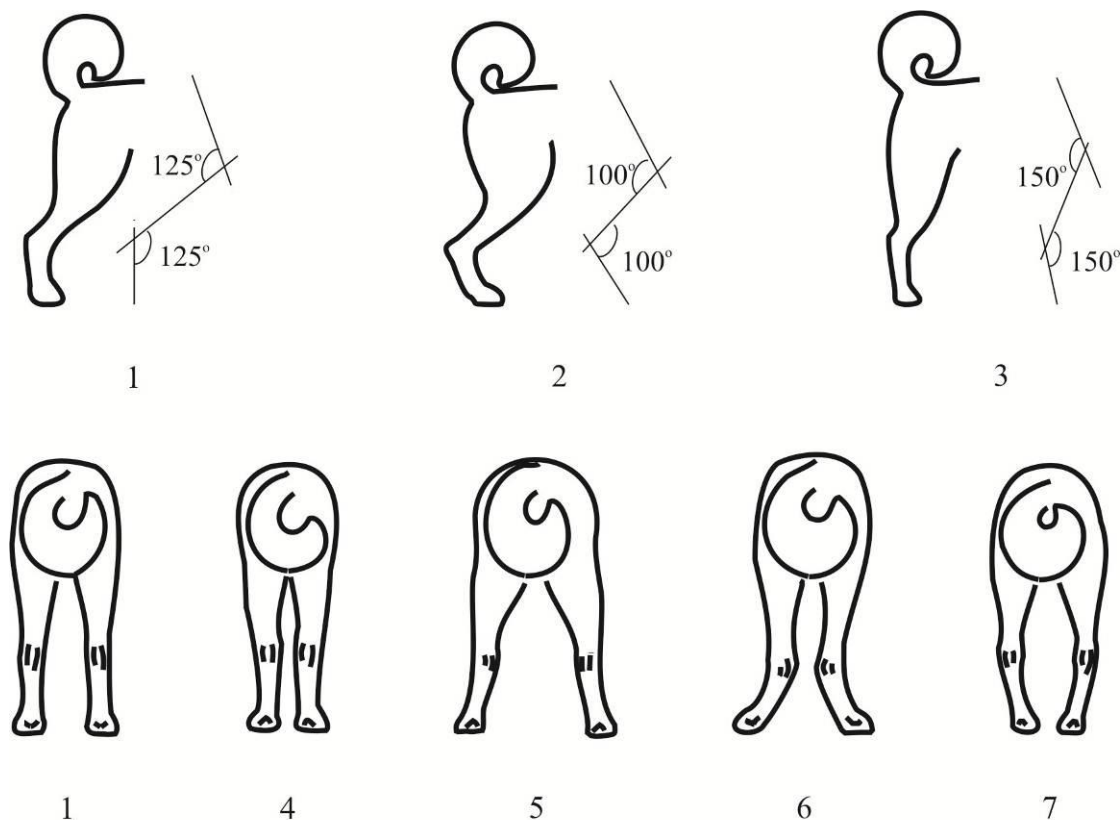
Задні кінцівки створюють основний імпульс руху. Тому в порівнянні з передніми кінцівками в них кістки товщі, більші кути зчленувань та потужніша мускулатура.

Стегно собаки має бути довгим, спрямованим під кутом 80-85° до горизонту, з потужною рельєфною мускулатурою, а при огляді ззаду ширина в стегнах більша за ширину крупу.

Колінний кут у межах 125-135°, вважається нормальним (рис. 14). Коліно має бути округлим, мало виділятися та знаходитися на одній висоті з ліктем.

Гомілку оцінюють за довжиною, шириною та кутом нахилу. Довга гомілка в поєднанні з довгим стегном сприяє раціональнішому просуванню корпусу собаки вперед. Тому в швидкохідних собак довгі гомілки, а в тихохідних – короткі. Ширина гомілки характеризується міцністю кістяка й мускулатури задніх кінцівок. Гомілка розташовується під кутом 45° до скакального суглоба.

Скакальний суглоб має бути сильним, широким і зв'язок сухим, чітко обкресленим, з ясно видимими контурами кісток і під тонкою та еластичною шкірою, та утворюваних ними западин, а кістка п'яти – довгою, спрямованою строго назад. Кут скакального суглоба складає 125-135° (рис. 14). Плесно довге й масивне, майже прямовисне – стійка опора при русі.

1 - нормальний; 2 - шабlistий; 3 - прямий; 4 - вузький; 5 - широкий;
6 - Х-подібний (коров'ячий); 7 - бочкоподібний

Рис. 14 - Постава задніх кінцівок

Недоліками та вадами задніх ніг є відхилення від правильного, нормального постава. До таких відхилень відносять: вузький, широкий, бочкоподібний, Х-подібний (коров'ячий), а також прямий та шабlistий постави ніг (рис. 14).

Лапи в собак мають бути округлими або овальними, з щільно стислими напівзигнутими пальцями, які зібрані в грудку та утворюють високе й опукле зведення (рис. 15). Від правильності будови лап, міцності їх зв'язок та еластичності тканини подошви залежить працездатність та витривалість собаки. Плоскі (м'які) лапи з випрямленими пальцями або розпущені (коли пальці відставлені один від одного) не можуть пружинити при русі та призводять до швидкої стомлюваності собаки.

Передні лапи собаки мають по 5 (п'ятий розташований вище та в русі участі не бере); задні – тільки по 4 пальці. Прибулі пальці задніх ніг при появі видаляють у віці 5-7 днів хірургічним шляхом. Задні лапи мисливських собак, як правило, дещо довші та вужчі за передні.

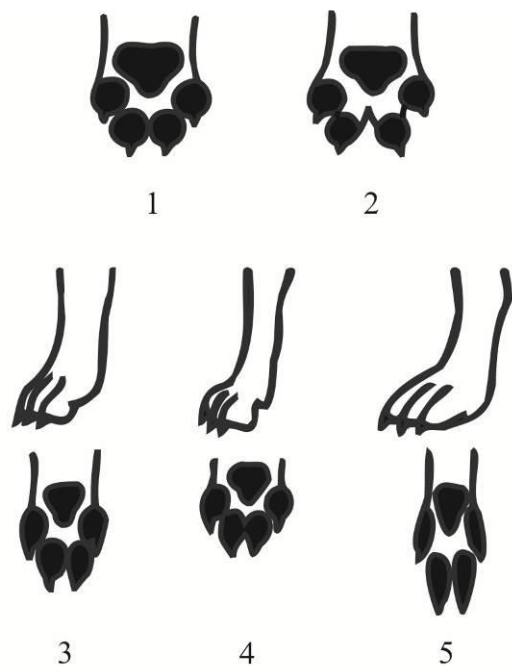
Високі робочі якості мисливських собак можуть бути тільки за наявності в них добре розвиненого апарату руху. Рух собаки часто не враховують при проведенні експертиз. При оцінці собаки за цією ознакою, необхідно звертати увагу на плавність та легкість рухів, ходу, яка є характерною ознакою породи. Ці якості особливо виразно проявляються на швидких алнорах. При русі собаки кроком можна судити лише про правильність будови кінцівок, міцність спини й попереку (за відсутністю обмеженості та хиткості ходи, валкості та вилянні задом).

Шерстний покрив захищає організм собаки від несприятливих дій зовнішнього середовища та зберігає постійну температуру тіла. Більшість порід мисливських собак навіть у межах одного й того ж типу мають різні структуру шерсті, довжину, товщину й форму волосся. За формою волосся може бути прямим, зігнутих (з надломом), хвилястим і кучерявим (кільцеподібним).

Шерстний покрив у собак неоднорідний і складається з волосся трьох типів: покривного та остьового, що утворюють шерсть, і пухового – підшерстка.

Покривний волос розташований у більшій кількості в області шиї та хребта, на стегнах і в меншій – на боках собаки. Він найдовший, товстий, має серцевину. Покривний волос мають в основному жорсткошерсті породи собак. Його кінці, виступаючі над усією шерстю, справляють враження голок, що стирчать на всі боки, тому собак такого типу часто називають «глошерстими». У довгошерстих собак покривний волос утворює на задніх сторонах передніх і задніх кінцівок *очоси*, із заднього боку стегон *штани*, на нижній стороні хвоста *підвіс*. У короткошерстих собак покривний волос відсутній.

Остьове волосся помітно коротше за покривне та зазвичай тонше. У короткошерстих собак воно пряме, у довгошерстих – зігнуте в різні боки. Відповідно до цього розрізняють пряму, хвилясту й кучеряву шерсть. У короткошерстих собак остьове волосся рівномірно покриває все тіло, майже однієї довжини, щільно прилягає.

1 - у "комку"; 2 - розпущена; 3 - овальна; 4 - котяча (округла); 5 - подовжена плоска

Рис. 15 - Будова лап собаки

Пухове волосся (підшерстя) хвилеподібно зігнуте й тонке. Закрите покривним й остьовим волоссям, густе пухове зберігає внутрішнє тепло організму собаки, оберігає його від переохолодження.

Шерстний покрив змінюється з віком собаки. Цуценята народжуються з короткою, пухнастою шерстю, зміна якої на постійну відбувається в 5-6 місяців. Собаки короткошерстих порід стають гладкими з щільно прилягаючою до тіла короткою шерстю. У жорсткошерстих порід у великій кількості з'являється зігнутий або стирчящий в різні боки хвилястий волос, зростають вуса, борода, кудлаті брови; у довгошерстих – властивий їм шерстний покрив.

Зміна шерстного покриву, яка проходить у мисливських собак, як правило, двічі на рік, має назву *линьки*. Розрізняють три види линьки; вікову, пов'язану з розвитком цуценяти; сезонну, яка залежить від пори року; безперервну, коли зміна шерстного покриву відбувається протягом усього року по мірі дозрівання й відмирання волосяних цибулин (характерна для собак кімнатного утримання).

Забарвлення шерсті (масть) у собак різноманітне. При одноколірному забарвленні масть називають за кольором шерсті. Якщо ж шерстний покрив декількох кольорів розташований на певних ділянках тіла, то масть собаки встановлюють за забарвленням – малюнком, який утворюється на тілі тварини.

При одноколірному забарвленні масть може бути білою, чорною, рудою (різних відтінків), коричневою (кавовою), пепельно- або сріблясто-сірою, мишачою (блакитною); при дво- або трибарвному – чепрачною, підпалою, палевою, рябою тощо.

Чепрачна – на основному сірому або рудому фоні будь-яких відтінків, шерсть чорного забарвлення покриває тіло собаки згори.

Підпала – на основному чорному, коричневому, сірому або рудому фоні світлі відмітини (підпалини). Підпалини різко відмежовані від основного забарвлення й розташовані у вигляді плям над очима, бічних сторонах морди, грудях (у формі трикутників, звернених один до одного вершинами). Підпалини покривають передні кінцівки до п'ясти та задні до скакальних суглобів.

Палева – ослаблене руде забарвлення, що нагадує колір річкового піску різних відтінків. Ноги, груди та нижня частина хвоста світліші, майже білі. Морда часто з мазуриной (чорною маскою).

Ряба – на основному темному (чорному, коричневому, темно-сірому) або рудому фоні розкидані пежини – білі плями, що утворюють певний малюнок. У собак можуть бути біла проточина на морді та лобі, біла шия, що зливається з білими грудьми й животом, білі ноги (передні до ліктів, задні до скакальних суглобів), білий кінець хвоста.

Мармурова – на білому або світло-сірому фоні розкидані окремі дрібні, темніші плями неправильної форми.

Крапчаста – на білому або світло-сірому фоні проступає маса дрібних плям, що покривають сіткою тіло собаки.

Тигрова – на жовтому, бурому, палевому або сірому фоні розташовані темні поперечні смуги, що нагадують забарвлення тигра. Цю ж масть називають чубарою.

Зонаро-сіра (вовча) – зональна пігментація волосся, тобто коли волос за довжиною забарвлений нерівномірно. На гриві й спині темне забарвлення виражене сильніше.

У деяких порід забарвлення змінюється з віком. Так наприклад, англійські сетери, як правило, темніють: у 3-4 тижневому віці майже білі цуценята можуть стати темно-крапчастими.

Для усіх порід мисливських собак забарвлення шерстного покриву – важлива порідна ознака та елемент екстер'єру, але на відміну від типу шерстного покриву на робочі якості собаки воно, не впливає. Продуктивний мисливський собака повинен поєднувати міцну статуру з грубим, жорстким і щільним шерстним покривом, який оберігає тварину від поранень, вологості та холоду. Довга, м'яка та в'юнка шерсть довго не сохне, а в холодну пору року часто є причиною відмов собаки від пошуку дичини, простудних і, як наслідок, ревматичних захворювань. Важливо, щоб в умовах полювання забарвлення собаки не створювало контрасту з навколишньою місцевістю та не привертало увагу дичини.

Оцінюють екстер'єр собаки, коли він знаходиться або в стійці, або в русі. Обов'язковій оцінці підлягають: пропорції статури та відповідність окремих статей стандарту породи; характерна для породи манера ходу; постав голови та хвоста; координація рухів; еластичність і пружність попереку; кути передніх і задніх кінцівок; міра розгинання суглобів. Враховують також: порідність – належність особини до найбільш бажаного, кращому типу породи; типовість – відповідність собаки основному типу породи та відсутність не властивих йому ознак і рис; гармонійність – пропорційність будови, що виражається в співвимірному співвідношенні окремих статей до загальної маси тіла. Увага має бути приділена також статевому диморфізму: пси завжди більші й масивніші, а суки – легші й дрібніші.

Контрольні питання:

1. Дайте визначення екстер'єру.
2. Що таке статі собак? Для чого їх використовують?
3. Що таке стандарт?
4. Вади та недоліки екстер'єру.
5. Які методи оцінки екстер'єру собак зараз використовують? У чому полягають переваги цих методів?
6. Для чого використовують вимірювання та індекси собак?

Конституція собак

- Конституція, як сукупність морфо-фізіологічних та господарських ознак і властивостей тварин.
- Типи конституції собак.
- Кондиції собак.

Основні поняття: конституція, типи конституції, кондиція.

Вчення про конституцію зародилося близько 2 тис. років тому й пройшло довгий та складний шлях розвитку. Вчені здавна прагнули за виглядом тварини мати уявлення про її здоров'я та здатність виконувати ту або іншу роботу. Ґрунтуючись на морфологічних особливостях тварин, характері функціонування залоз внутрішньої секреції, типах нервової діяльності та інших ознаках, виділяли конституцію погану і хорошу, сильну і слабку, міцну і в'ялу тощо. Незважаючи на різний підхід при вивченні конституціональних особливостей тварин, із часом із цим поняттям стали пов'язувати уявлення про організм тварини як про складну, але єдину систему, усі частини якої знаходяться в певному взаємозв'язку, що зумовлює міць та стійкість, опірність несприятливим впливам і здатність тварини до тієї або іншої роботи.

Нині під **конституцією** розуміють загальну статуру організму, зумовлену анатоμο-фізіологічними особливостями будови, спадковістю та умовами розвитку й утримання, що виражається в його здатності певним чином реагувати на дію факторів довкілля, у характері продуктивності та робочих якостях тварини.

Різні підходи при вивченні конституційних особливостей тварин привели до створення великої кількості класифікацій типів конституції. Найбільш зручна для практичних цілей класифікація, запропонована П.Н. Кулешовим, яка побудована на багаторічних спостереженнях і вивченні екстер'єру, будови розвитку скелета, шкіри, сполучної й м'язової тканин та ряду внутрішніх органів. З урахуванням цих ознак дослідник розділив тварин на чотири конституційні типи – сухий, грубий, ніжний та рихлий (сирий). М.Ф. Іванов додав до цієї класифікації п'ятий тип міцний. Таке виділення він мотивував тим, що груба конституція має ряд небажаних ознак для високопродуктивних заводських порід. За його визначенням, міцність конституції є основою продуктивності.

Правильному розумінню конституції сприяють також роботи академіка І.П. Павлова. З його дослідів видно, що саме нервова діяльність коригує єдність життєдіяльності організму, робить його цілісною системою, єдиним комплексом із довкіллям. Це забезпечується поєднанням клітин, тканин, органів у єдину масу, а нервова система як би зв'язує між собою всі органи. Це пояснює те, що конституція виражається в певних формах статури, в узгодженості будови й функцій, в обміні речовин, у пристосуванні організму до певних умов життя. Незважаючи на окремі недоліки в екстер'єрі, собаки з сильною нервовою системою дають хороші показники в роботі (емоційна

робота). Кожен тип конституції складається під безпосереднім впливом нервової системи та характеризується певним типом поведінки.

Вивчаючи сили нервових процесів збудження й гальмування в організмі тварини, І.П. Павлов виділив чотири типи нервової діяльності:

- сильний – урівноважений – швидкий;
- сильний – урівноважений – повільний;
- сильний – неурівноважений – нестримний;
- слабкий тип.

Тип нервової діяльності сильно впливає на продуктивність тварини і проявляється в реагуванні на зовнішні збудження, у його темпераменті. Розрізняють чотири типи темпераменту: сангвінічний (живий урівноважений), холеричний (збудливий нестримний), флегматичний (спокійний) та меланхолійний (в'ялий). Темперамент тісно пов'язаний із конституцією, але не залежить тільки від неї. У поведінці тварин відмічають також і норів, або характер поведінки, який не слід плутати або змішувати з темпераментом. Норів тварини проявляється при спілкуванні з іншими тваринами, людиною, а також у роботі. За норівом собаки бувають добродушні, злобні й такі, що мають погані звички. Хоча норів тварини і залежить у деякій мірі від вродженого темпераменту, але в основному він зумовлений способами утримання та виховання.

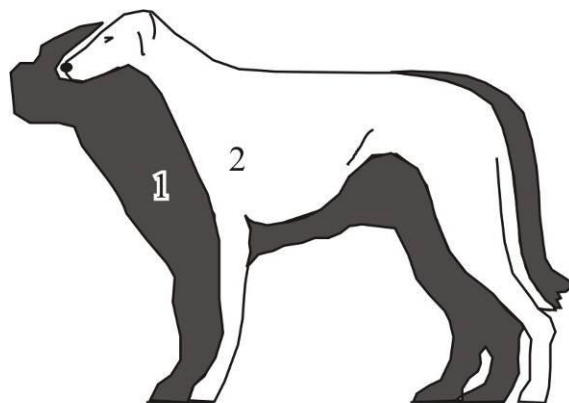
Тип конституції собаки – це вид її статури та поведінки, який склався на спадковій основі. Практично тип конституції собаки визначається за екстер'єрними ознаками, інтер'єрними показниками та особливостями поведінки.

Типи конституції собак дуже різноманітні, відмінності яких склалися з ряду причин: походження від різних предків; різні кліматичні умови; різне утримання та догляд; вузька спеціалізація при використанні тощо.

Усе це зумовило й різноманітність порід собак: від сирого могутнього типу конституції сенбернара до легкого ніжного тойтер'єру. Проте між протилежними крайніми типами конституції собак існує велика кількість проміжних типів із меншими відмінностями. Так само відмінності існують й у межах породи.

У собаківництві прийнято п'ять основних конституціональних типів. Виділяють крайні типи конституції, які протиставляються один до одного (рис. 1), а за основу беруть найбільш досконалий – міцний тип.

В описі кожного конституційного типу відмічені особливості статури, обміну речовин, нервової діяльності, зв'язок конституції з продуктивністю (працездатністю), скороспілістю (дозріванням й формуванням) та здоров'ям собаки.

1 - рихлий (сирий); 2 - сухий

Рис. 1 - Крайні типи конституції

Рихлий, сирий тип конституції (флегматик) властивий деяким догоподібним, сенбернарам та іншим. Тип вищої нервової діяльності (ВНД) сильний, урівноважений та спокійний. Поведінка спокійна, флегматична, собака здається ледачим й байдужим. Рухи в'ялі, повільні, незграбні. Умовні рефлекси, пов'язані з процесами збудження, виробляються повільно, а рефлекси гальмування – швидше та тримаються стійко. Утворення умовних рефлексів і складних навичок відбувається повільно.

Статура сира (рихла), виражена в грубих формах. Кістяк масивний, рихлий, грубий. Мускулатура рихла. Шерсть груба, добре розвинена. Шкіра груба, вільно утворює складки. Підшкірна клітковина розвинена добре. Є схильність до ожиріння. Статевий диморфізм недостатньо виражений. Екстер'єрні статі виражені відповідно до загальної статури. Зростання відносно швидке, розвиток повільний, формоутворення та дозрівання пізні. Спостерігається рання старість і швидке одряхління. Життєстійкість слабка, зміна умов існування викликає хворобливий стан. Дресування досягається насилу. Працездатність низька із-за повільності та швидкої стомлюваності.

Сухий тип конституції (збудливий, нестримний – холерик) переважно зустрічається в шотландських вівчарок (колі), доберманів, тер'єрів, хортів та рідше – у інших порід.

У собак сухої конституції тип ВНД сильний, рухливий, неуврівноважений (збудження переважає над гальмуванням). Добре розвинені орієнтовні реакції. Поведінка легко збуджується, нестримна й темпераментна. Рухи швидкі, різкі, енергійні, сильні, собаки швидкоалюрні, здатні до стрибків. Основні реакції поведінки проявляються сильно, переважає активно-оборонна реакція, частіше в злобній формі. Первинні умовні рефлекси формуються швидко та легко, витримка виробляється насилу.

Статура собак цього типу – суха. Кістяк витончений, але міцний (компактний). Мускулатура тонка, довга, але сильна й витривала. Сухожилково-зв'язковий апарат та суглоби розвинені добре. Шкіра тонка, щільна, еластична, щільно прилягає до тіла. Підшкірна клітковина розвинена слабо. Обмін речовин відбувається інтенсивно. Статевий диморфізм виражений чітко. Екстер'єрні статі виражені відповідно до загального типу будови.

Зростання, розвиток та формування собак сухої конституції відбувається швидко й рано закінчується. Собаки мають життєстійкість при відповідному утриманні та догляді. Первинне дресування скрутне внаслідок сильної збудливості. При систематичному тренуванні працездатність висока. Дресировані та натаскані собаки працюють активно, енергійно та майже невтомні.

Міцний тип конституції (сангвінік) зустрічається в основному в більшості найбільш витривалих і працездатних порід собак, зокрема мисливських.

Тип ВНД собак міцного типу конституції сильний, урівноважений та рухливий. Поведінка спокійна, смілива, дещо стримана, легко керована. Рухи сильні, енергійні, упевнені, пластичні. Усі основні реакції поведінки проявляються активно, виражені сильно, легко й швидко змінюються. Умовні рефлекси, пов'язані як із процесами збудження, так і з процесами гальмування,

утворюються легко. Сформовані з умовних рефлексів складні навички динамічні, легко закріплюються й довго зберігаються. Аналітичні та синтетичні функції нервової системи протікають урівноважено.

Такі собаки мають міцну статуру. Кістяк добре розвинений, масивний, але не грубий, компактний. Мускулатура масивна, щільна, сильна, рельєфно виражена. Сухожильно-зв'язковий апарат розвинений добре, міцний, суглоби виражені. Шкіра помірно товста, еластична, щільно натягнута, не утворює складок. Підшкірна клітковина розвинена помірно. Обмін речовин відбувається інтенсивно. Статевий диморфізм помітно виражений. Екстер'єрні статі пропорційні та виражені відповідно до загального типу статури.

Зростання, розвиток і формування собак міцної конституції відбувається поступово, рівномірно та відносно швидко закінчується.

Собаки відрізняються життєстійкістю, високим пристосуванням до різних умов існування та використання. Легко й швидко піддаються різноманітному дресируванню, мають високу працездатність.

Грубий тип конституції (меланхолік) властивий кавказьким і середньоазіатським вівчаркам, командорам та іншим.

Собаки грубої конституції мають сильний, урівноважений, малорухомий тип ВНД. Поведінка спокійна, смілива. Рухи не швидкі, але сильні та впевнені, собаки дуже витривалі й неквапливим алюром можуть без втоми долати великі відстані. Основні реакції поведінки виражені активно, але протікають декілька уповільнено. Утворення умовних рефлексів і формування складних навичок у багатьох випадках скрутне. Навички, які утворилися не досягають досконалості, але закріплюються міцно й зберігаються довго.

Статура міцна, виражена в грубих формах. Кістяк масивний, щільний, грубуватий. Мускулатура масивна, міцна, сильна. Сухожильно-зв'язковий апарат розвинений добре, суглоби виражені рельєфно. Шкіра товста, щільна, натягнута, часто утворює складки в області голови та шиї (підвіс). Шерсть густа, груба, добре розвинена. Обмін речовин відбувається інтенсивно, збалансовано. Статевий диморфізм виражений. Екстер'єрні статі виражені відповідно до загальної статури.

Зростання та розвиток організму відбувається декілька уповільнено, формування закінчується пізно. Собаки відрізняються великою життєстійкістю, стійкістю до захворювань, непримхливістю до умов утримання та годування, пристосуванням до місцевих умов. При тривалому дресируванні та регулярному тренуванні працездатність висока.

Нижній тип конституції характерний для декоративних порід собак, у породах мисливських собак, як правило, не зустрічається.

Тип ВНД слабкий (процеси збудження і гальмування слабкі, за силою і рухливістю – нерівноважені). Основні реакції поведінки проявляються слабо, відрізняються нестійкістю, переважає орієнтовна та пасивно-оборонна реакції. Нервова система відрізняється високою чутливістю до усіх подразників.

Нижній тип конституції характеризується: ніжною статурою; витонченим слабо розвиненим кістяком; нерельєфною, плоскою, витонченою, недостатньо розвиненою мускулатурою та сухожильно-зв'язковим апаратом; нерельєфно

вираженими слабкими суглобами; тонкою, ніжною, натягнутою шкірою без складок; погано розвиненою підшкірною клітковиною, з недостатньо збалансованим обміном речовин та слабо вираженим статевим диморфізмом. Екстер'єрні статі виражені відповідно до загальної статури.

У собак з ніжним типом конституції зростання відбувається швидко, розвиток нерівномірний. Їх формування закінчується рано, часто зустрічається недорозвиненість або перерозвиненість окремих органів і систем.

Собаки цього типу мають підвищену збудливість, нервозність та дратівливість, хворобливо переносять несприятливі умови, вимагають особливої уваги, дбайливого догляду, особливого режиму утримання та годування. Вони непрацездатні, слабкі фізично, з недостатньою життєстійкістю.

Для визначення типу конституції, спочатку оцінюють ступінь розвитку кісткових, потім м'яких тканин. Кістяк оцінюють як грубий, міцний або ніжний, а м'яку тканину – як сиру, міцну або суху. Поняття «сира» або «суха» не можна поширювати на кісткову тканину, а «груба» або «ніжна» – на м'яку.

Розглянуті типи конституції як моделі зустрічаються рідко. Частіше вони мають перехідні (проміжні) форми. Природно, що поєднуватися можуть тільки суміжні типи конституції. Так, наприклад, не поєднуються грубий та ніжний типи, як полярні. Тип конституції визначають та оцінюють за комплексом основних ознак у двох рядах різноманітності, виражених в особливостях екстер'єру, інтер'єру та поведінки собаки.

Перший ряд – від ніжних типів до грубих, з усіма переходами. Ці типи виділяють головним чином за розвитком скелета, м'язів, шкіри та внутрішніх органів.

Другий ряд – від сухих типів до сирих, з усіма переходами, які визначаються за розвитком сполучної тканини, характером жировідкладень та обміном речовин, компактністю будови м'язової й кісткової тканин.

У центрі кожного ряду знаходяться собаки найбажанішого – міцного типу конституції.

Комбіновані типи, які поєднують ознаки двох рядів мінливості: грубу суху, грубу сиру, ніжну суху, ніжну сиру, називають змішаними.

При описі типів із початку вказують більше виражений тип конституції, а наприкінці – менш виражений (наприклад, міцний сухий). Здвоєні назви конституційних типів не можна розділяти комою, оскільки це означало б, що ця особина має відразу два конституційних типи. Собакам, в яких домінують ознаки основного типу конституції та слабо виражені окремі ознаки іншого типу, записують назву основного з додаванням елементів іншого типу. Наприклад, міцний тип з елементами грубості. Деякі експерти проміжні типи визначають такими градаціями як грубувата, сухувата, сировата тощо.

Згідно із затвердженими стандартами проміжні типи властиві деяким породам мисливських собак, так, наприклад, міцний сухий (сухуватий) мають латвійський гончак, естонський гончак, карпатський гончак, курцхаар, дратхаар та інші, сухий ніжний – карело-фінська лайка (табл. 1).

Таблиця 1 – Типи конституції мисливських собак

Типи		Породи
Основні	Проміжні	
Рихлий (сирий)	-	-
Грубий	-	-
Міцний		Російський гончак Російський рябий гончак Литовський гончак Східносибірська лайка Такса
	міцний сухий	Латвійський гончак Пойнтер Курцхаар Дратхаар Естонський гончак Західносибірська лайка
Сухий		Шотландський сетер Фокстер'єр Ягдтер'єр Вельштер'єр Хорт степовий
	сухий міцний	Хорт псовий (борза) Англійський сетер
		Середньоазіатський хорт (таза) Ірландський сетер
Ніжний	сухий ніжний	Карело-фінська лайка
	-	-

Відхилення від нормальних конституційних типів у бік зайвої грубості або ніжності, сухості або сирості (конституційна перерозвиненість) вважають вадою. При грубій перерозвиненості спостерігаються загальна тяжкість форм собаки, грубий кістяк, масивна й груба голова, що призводить до часткової втрати породних ознак; у сук різко виражені порушення статевого диморфізму. При ніжній перерозвиненості відзначається загальна легкість форм собаки, кістки кінцівок різко витончені та недостатньо міцні; надмірна легкість голови

також свідчить про часткову втрату собакою порідних ознак, у псів різко порушується статевий диморфізм. При сирій перерозвиненості мускулатура рихла, з'являється обвислість шкіри та збільшується її складчастість, настає явно виражене ожиріння тварини. При сухій перерозвиненості м'язи опалі, погано вимальовуються, шкіра тонка, жирова тканина відсутня, з'являється прорідженість шерстного покриву, настає загальне виснаження організму.

За класифікацією конституціональних типів, яку запропонував А.П. Мазовер, та яка введена в кінологію та включена в стандарти, на кожную породу відведений лише один тип, а то і підтип конституції, і будь-які відхилення вважають вадою.

На сьогодні із зоотехнічної точки зору такий підхід є помилковим: з одного боку, майже для усіх порід мисливських собак виключається найбільш бажаний міцний тип конституції, з іншої – порушується зоотехнічне правило: породи повинні включати декілька конституційних типів. Наприклад, Д.А. Кісловський вказував, що наявність двох або декількох типів конституції в породі, є не лише бажаним, але і необхідним, для її існування. За М.Ф. Івановим, надмірна однорідність породи може сильно утруднити її розвиток.

Конституційні відмінності властиві кожній породі мисливських собак, але ступінь їх прояву різний. Наявність у кожній породі декількох типів конституції складає резерв породи, і скорочувати його немає підстав. Особливо це відноситься до нечисленних порід, точніше, до порід з обмеженим генофондом.

З точки зору зоотехнічної класифікації в усіх породах основним має бути міцний тип конституції, який властивий для усіх мисливських собак та характеризується міцним, розвиненим кістяком; щільною, помірно довгою й «відбитою» мускулатурою; добре вираженими кутами зчленувань кінцівок; щільною, еластичною шкірою, що легко відтягується від тіла, і слабким розвитком жирової тканини. Характер вищої нервової діяльності у собак такого типу – урівноважений, рухливий. Міцність конституції – основа продуктивності мисливської собаки. Цілком допустимі відхилення від цього основного конституційного типу повинні визначатися продуктивністю або робочим використанням собак. Для порід гончих і німецьких континентальних лягавих, які часто працюють у важкопрохідних місцях, характерні відхилення в бік деякої грубуватості; для пойнтерів, шотландських сетерів і ретриверів – у бік грубуватості й сухості; для хортів і псових хортів, англійських й ірландських сетерів та тер'єрів – у бік сухості. Тому всі варіанти типів конституції повинні існувати в породі.

При створенні й вдосконаленні мисливських порід собаківники-заводчики віддавали перевагу міцному або міцному сухому типам конституції, щоб добитися красивих та гармонійних форм статури собаки, урівноваженого рухливого типу поведінки, вірного й далекого чуття та значної витривалості при роботі на швидких алюрах, нестримності й жвавості на коротких дистанціях та злобливості до звіра, тобто комплексу якостей, який властивий породам сучасних мисливських собак.

Тип конституції мисливських собак тісно пов'язаний із фізіологічним станом організму – кондицією. **Кондиція** це фізіологічний стан організму, який залежить від віку, вгодованості тварини, умов утримання та використання, а також від стану здоров'я собаки. Виділяють племінну (заводську), робочу, виснажену й жирну кондиції.

Племінна (заводська) кондиція характеризується хорошою вгодованістю, міцною мускулатурою з невеликими прошарками жиру, який як би згладжує форми собаки. Шерстний покрив у такого собаки блискучий, добре розвинений. Цю кондицію, найбільш сприятливу для племінного розведення й використання можуть мати тільки здорові собаки за умов хорошого та повноцінного живлення, правильного утримання та регулярного тренування. Заводська кондиція в собаківництві вважається й виставковою. Собаки, які представляються на виставку, повинні мати також парадну зовнішність: бути бездоганно чистими, лощеним та підготовленими до виставки відповідно до вимог стандартів (тримінг, стрижка тощо).

Робоча кондиція близька до заводської, але через посилену роботу в собаки, при добре розвиненій мускулатурі, буває слабо розвинений жировий прошарок. При тривалому перебуванні під час роботи на відкритому повітрі шерстний покрив у таких собак більш розвинений зі значним підшерстям. Тому тварина не здається такою гладкою і лощеною.

Виснажена кондиція відрізняється слабозрозвиненим жировим прошарком або його відсутністю, виступаючими маклоками, остистими відростками спинних хребців і навіть ребрами. У більш значному ступені виснаження до вказаних ознак додається часткова атрофія – витонченість мускулатури; слабкість суглобів; тьмяна, скошлана шерсть; хитка хода, млявість тощо.

Жирна кондиція – значне відкладення жирового прошарку в підшкірній клітковині – робить собаку округлим. Мускулатура не рельєфна, спина дуже широка, живіт не підтягнутий. Собака при роботі швидко стомлюється, стає в'ялим.

Як виснажена, так і жирна кондиція свідчить про хворобливий стан собаки, неправильне годування та утримання.

Контрольні питання:

1. Що таке конституція собак?
2. Які типи конституції виділяють?
3. У чому полягають особливості типів конституції?
4. Основні та проміжні типи конституції.
5. Який тип конституції вважається бажаним для мисливських собак? Поясніть чому.
6. Дайте визначення кондиції собак.
7. Які кондиції виділяють?

Модуль 2. Утримання та розведення собак

Племінна робота в собаківництві

- Задачі племінної роботи.
- Методи розведення (чистопородне розведення; схрещування; гібридизація; розведення по лініям та родинам).
- Інбридинг. Ступені інбридингу.
- Відбір та підбір пар.
- Техніка парування собак.
- Біотехнологія відтворення мисливських собак.
- Документація племінного розведення.

Основні поняття: племінна робота, методи розведення, чистопородне розведення, лінія, родина, схрещування, гібридизація, відбір, підбір, інбридинг, плідник.

Під *племінною роботою* розуміють науково обґрунтовану систему організаційно-економічних, ветеринарних і зоотехнічних заходів, що спрямовані на поліпшення існуючих порід, виведення нових і створення економічно ефективного поголів'я, яке використовується. При припиненні племінної роботи з породою або будь-якою її частиною, впродовж декількох поколінь вона перетворюється на групу безпородних тварин, яка втрачає усі особливості початкової породи.

Метою селекції в мисливському собаківництві є систематичне вдосконалення робочих і племінних якостей собак з урахуванням господарсько-корисних вимог, які пред'являються до них користувачами.

Завдання племінної роботи в собаківництві полягає в комплексі взаємопов'язаних заходів (організаційно-економічних, ветеринарно-гігієнічних та зооінженерних), спрямованих на якісне поліпшення тварин: вдосконалення наявних і виведення нових високоцінних порід, типів, ліній, сімейств, що відповідають вимогам стандартів і господарському використанню; ретельний відбір кращих племінних тварин з урахуванням фено- та генотипічних особливостей. Ведення комплексної оцінки та плановий продуманий підбір для спаровування, спрямоване вирощування та виховання цуценят і молодих собак, систематичне дресирування та тренування дорослих собак.

Невід'ємним елементом племінної роботи є документи й племінні книги, систематичний та правильний зоотехнічний облік, який організовується та здійснюється згідно з «Положенням про племінну роботу» з породами службових, мисливських і декоративних собак у кінологічних організаціях, господарствах і відомствах.

У племінній роботі можна виділити два основні напрями: перший, коли прагнуть отримати тварин за якостями, що набагато перевищують середній рівень; другий, коли бажають закріпити отриманий результат у великій групі тварин. У першому випадку кількісна сторона не має вирішального значення – одна видатна тварина може бути ціннішою за сотні звичайних, а в другому – кількісна сторона набуває не меншого значення, ніж якісна.

Як і в інших галузях тваринництва, основними елементами племінної

роботи в собаківництві є відбір, підбір і спрямоване вирощування молодняка. Ці методи тісно взаємопов'язані між собою тому, що відбір готує матеріал для підбору, а підбір, у свою чергу, готує матеріал для подальшого відбору.

Під *відбором* розуміють комплекс прийомів за усебічною оцінкою і вибором кращих тварин у кожному поколінні для подальшого розведення. Тобто міцних, здорових, найбільш цінних за робочими та племінними якостями особин, при одночасному відбракуванні тих, що не відповідають вимогам. Племінна цінність проявляється в здібності особини або групи особин давати потомство певної якості при спаровуванні з тією або іншою групою. Для мисливського собаківництва характерний відбір не за однією-двома, а за багатьма ознаками.

Відбір виявляє й зберігає найбільш розвинених із міцною конституцією робочих і племінних тварин. Відібраних для розведення собак називають *племінними*.

Зміна будь-якої ознаки організму явище невідособлене та призводить до зміни ознак, які корелятивно з нею пов'язані. Тривалий та необґрунтований відбір в одному напрямі (односторонній), як правило, призводить до погіршення стану породи, послаблення витривалості собак та їх перерозвиненості.

Розрізняють *штучний, несвідомий та методичний* відбір. На ранніх етапах розвитку культури був несвідомий відбір. З розвитком культури людського суспільства техніку відбору з часом ускладнювали. Тому він став комплексним, що включає не лише показники собаки, якого оцінюють, але й якість його батьків та нащадків. Відбір із несвідомого стає методичним.

Для сучасного собаківництва характерний методичний відбір. Він може бути фенотипічним (масовим), генотипічним, непрямим, стабілізуючим і технологічним.

Масовий, або фенотипічний, відбір ведуть за індивідуальними ознаками собак, екстер'єрно-конституційними особливостями, ступенем вираженості статі та віковими особливостями. При масовому відборі показники враховують незалежно від ступеня їх успадкування.

При масовому відборі здійснюється найбільш проста форма племінної роботи, при якій відбирають тварин на плем'я за фенотипом. Як правило, у собаківництві пари підбирають із числа тих собак, які отримали високі оцінки за екстер'єр, конституцію та зайняли перші місця на виставках, а також отримали дипломи високого ступеня на польових випробуваннях. Відбір за фенотипом відіграє велику роль, як відомо, хороші генотипи слід шукати серед хороших фенотипів. Проте фенотипічний відбір порівняно повільно покращує поголів'я. Істотне значення при цьому має тенденція повернення до середніх характеристик (регресія).

Індивідуальний (генотипічний) відбір включає оцінку собак за походженням (за генеалогією предків і бічних родичів) та за якістю потомства. Як правило, хороші фенотип потрібно шукати серед хороших генотипів.

Індивідуальний відбір (з оцінкою за генотипом) є найбільш ефективним і широко використовується у світовій практиці. При індивідуальному відборі

особлива увага приділяється якості потомства окремого плідника (вибраного за типом) у ряді поколінь. Завдяки цьому можна оцінювати якості окремих особин та їх здатність передавати свої властивості нащадкам. При індивідуальному відборі поголів'я розділяють на окремі лінії. При цьому оцінку відбору здійснюють за показниками всього або частини потомства окремої особини. Для подальшого розведення відбирають таких нащадків, які у свою чергу дають потомство з бажаними ознаками. У цій роботі досить часто застосовують інбридинг.

Непрямий відбір ґрунтується на законі співвідносної мінливості.

Стабілізуючий відбір означає закріплення не окремих ознак, а стабілізацію загального типу, властивого обраному напрямку продуктивності.

Технологічний відбір означає відбір собак, які найбільшою мірою відповідають умовам їх використання.

Ефективність відбору залежить, передусім, від чинників генетичних параметрів відбору та умов зовнішнього середовища.

Генетичні параметри відбору – спадковість, повторюваність, кореляція ознак, регресія (тенденція повернення до середніх), препотентність.

Спадковість – доля загальної фенотипічної мінливості, зумовленої генетичними відмінностями. Чим більший коефіцієнт успадкування ознаки, тим вища ефективність відбору за фенотипом.

Повторюваність – це форма реалізації в потомстві одного покоління генетичної інформації батьків при зміні умов середовища. Кореляція ознак характеризує їх взаємозалежність.

Регресія – тенденція повернення ознак до середніх. Вона полягає в тому, що нащадки кращих тварин виявляються дещо гіршими за батьків, а нащадки гірших – дещо кращими за них, тобто діти, як тих, так й інших відхиляються від них до середнього рівня, характерного для породи або поголів'я певного району.

Препотентність – здатність тварини передавати потомству свої характерні особливості та якості, навіть при паруванні з особинами несхожими з ними та які відрізняються один від одного.

Препотентність протилежна до регресії, тобто вона виражається в стійкій передачі ознак від батьків нащадкам. Тварини можуть бути препотентні як за позитивними, так і негативними якостями.

Умови зовнішнього середовища також напряму пов'язані з відбором. Це означає, що для ефективності відбору особинам потрібно створювати сприятливі умови, при яких вони можуть максимально виявити робочі якості. Від умов зовнішнього середовища залежить і вірогідність оцінки тварин.

Ефективність відбору залежить від чисельності поголів'я та ступеня вибраковування особин. Чим більше поголів'я собак, тим краще умови для відбору. При жорсткому вибраковуванні собак результати відбору вищі. Ефективність відбору залежить також від віку собаки та швидкості зміни поколінь.

У практиці племінної роботи відбір здійснюють на основі оцінок, які отримує собака за комплексом основних ознак, що визначають його фенотип і

генотип та дозволяють судити про племінну цінність. На основі такої оцінки складають загальне уявлення про тварину.

Залежно від поставленого завдання в племінній роботі може збільшуватися різноманіття ознак, за якими оцінюють собаку. Але комплексна оцінка повинна передбачати виділення основних і додаткових. У мисливському собаківництві відбір для племінного розведення здійснюють за результатами бонітування собак. *Бонітування* – це комплексна оцінка собак за походженням, конституцією та екстер'єром, робочими якостями та якостями потомства, з метою виявлення їх племінної цінності та подальшого використання, яка виражається в балах, отриманих на виставках та виводках, змаганнях та випробуваннях, племінних оглядах. Основним документом собаки, який бонітується, є облікова картка на племінного собаку, а також повний та достовірний банк його фенотипічних та генотипічних даних.

Тому з метою відбору собак оцінюють за індивідуальними особливостями: конституцією та екстер'єром, польовими якостями, відтворювальними здібностями, стійкістю до захворювань; за походженням (за фенотипом та генотипом батьків і бічних родичів); за якістю (фенотипом та генотипом) потомства.

Оцінка за екстер'єром має велике значення при визначенні біологічних та робочих (польових) якостей собак.

Основним методом оцінки екстер'єру в собаківництві є метод окомірної пунктирної оцінки, а також метод вимірювання окремих статей та визначення індексів. Найбільш об'єктивним методом, що дозволяє отримати інформацію не лише про розвиток статей та їх груп, але й порівняти окремих тварин або групи між собою, визначати ступінь еволюційних змін тварин у результаті племінної роботи. Тому в собаківництві відбір за екстер'єром може бути ефективнішим при проведенні не лише окомірної оцінки, але й регулярних вимірювань собак із занесенням отриманих даних у племінні картки для подальшого аналізу.

Ще одним істотним моментом при відборі за екстер'єром є розподіл собак за результатами оцінки на таке число фенотипічних класів, яке б дозволяло виявити фактичну різноманітність тварин із певною точністю. Зараз за результатами оцінки тварин поділяють на 4 класи: «відмінно», «дуже добре», «добре» і «задовільно», що цілком достатньо для виявлення кращих тварин, але малоінформативно з точки зору оцінки існуючої різноманітності в поголів'ї.

Оскільки всі екстер'єрно-конституційні та інші особливості тварин формуються в процесі їх *росту* й *розвитку*, то необхідно знати основні закономірності цього процесу в цілому та для певної породи зокрема, а також методи, що дозволяють контролювати ріст тварин у кожній із вікових періодів.

У поняття *польових якостей* собаки входять тип нервової діяльності тварини, переважаюча реакція поведінки, ступінь дресирування та натаскування, здатність до навчання, чуття, мисливська пристрасть, пошук, швидкість ходи, злобність до звіра, витривалість та деякі інші специфічні для окремої породи собак якості. Оцінка за польовими якостями здійснюється за ступенем дипломів, присуджених на випробуваннях і змаганнях.

При оцінці та відборі тварин на плем'я слід враховувати й *відтворювальні*

здібності собак. До них можна віднести багатопліддя, частоту та тривалість еструсу, кількості мертвонароджених, труднощі при щенінні.

Дуже важливим для оцінки відтворювальної здібності є виявлення крипторхізму. Двосторонні крипторхи стерильні, а у односторонніх – знижений статевий потяг, зменшена концентрація сперми та рухливість сперматозоїдів у ній.

Різні захворювання значно знижують темпи генетичного прогресу при селекції, тому необхідно проводити відбір собак за їх *стійкістю до хвороб*. Відомо, що деякі породи мають порідню стійкість до окремих хвороб. Наприклад, боксери, тер'єри й бульдоги стійкіші до чуми, ніж німецькі вівчарки, хорти, мопси та ньюфаундленди.

Для відбору собак за цією ознакою потрібна організація діагностики хвороб; занесення відомостей щодо хвороб тварин у племінні картки; проведення генеалогічного аналізу популяції й комплексної оцінки генофонду; вибраковування сприйнятливих до захворювань особин та їх потомства.

Про походження собаки судять за його родоводом. Для *оцінки за походженням (фенотипом та генотипом батьків і бічних родичів)* потрібна наявність родоводу, складеного до 4-5-го рядів предків. Аналіз родоводів у поєднанні з детальним вивченням індивідуальних якостей тварин дає можливість правильно оцінити племінну цінність оцінюваних тварин та їх предків.

Оцінку за походженням здійснюють на підставі родовідної картки собаки, який бонітується та оцінок батьків, отриманих на племінних оглядах, виставках, випробуваннях і змаганнях. Чим більше в родовідній картці є предків із високими польовими та племінними якостями та чим менше з низькими, тим вище оцінюється походження собаки.

Необхідно також враховувати ступінь інбридингу, якщо він застосовувався, та якість собак, на яких він застосовувався. На основі цих відомостей можна також оцінити ефективність форм підбору. На підставі аналізу родоводів можуть бути відібрані цуценята або молоді собаки, які не мають оцінок.

Оцінку племінних собак за походженням уточнюють і доповнюють племінною оцінкою їх бічних родичів. Вона особливо важлива при відборі племінних псів, а при виборі засновників ліній і родин обов'язкова. Чим більше поколінь предків собаки оцінено за польовими якостями, екстер'єром і конституцією, а також за якістю потомства, яке вони давали впродовж свого життя, тим вище буде точність оцінки. Аналіз родовідних записів також дає можливість контролювати й планувати ступінь споріднених паруваль при підборі, тобто реально управляти процесом вдосконалення тварин через систему парування.

Оцінка за *якістю (фенотипу та генотипу) потомства* є не лише найбільш точною для відбору собак у племінне ядро, але й вимагає створення цілої системи селекційних заходів: контролю за походженням, організації планових паруваль, отримання достатнього числа нащадків для оцінки одного плідника тощо. Оцінку собак за якістю потомства визначають на основі відомостей про

дітей собаки, який бонітується, незалежно від їх місцезнаходження, а також за їх конституцією та екстер'єром (у тому числі загиблих).

При проведенні цієї оцінки важливими є вибір методики та систематичність. Чим більше цуценят від племінного собаки буде враховано при бонітуванні, тим точніша й достовірніша його оцінка за якістю потомства.

Особливо суворі вимоги пред'являються до псів, тому що їх потрібно значно менше, ніж сук, вони паруються з багатьма суками, внаслідок чого мають більше можливостей для передачі та поліпшення якості нащадків.

Племінних псів, від яких отримують цуценят високої якості, кращих, ніж від інших плідників, називають *поліпшувачами*. Плідників, від яких отримують цуценят гірших, ніж їх матері, називають *погіршувачами*. Їх не допускають до парування з племінними суками. Плідників, від яких отримують цуценят не кращих і не гірших, ніж племінні собаки, з якими їх порівнюють, називають *нейтральними*.

Плідників, які є поліпшувачами або погіршувачами за усіма основними вимогами племінного відбору, називають абсолютними поліпшувачами або погіршувачами. Слід враховувати, що нерідко зустрічаються плідники-поліпшувачі за одним або декількома показниками (конституція, екстер'єр тощо) та погіршувачі або нейтральні – за іншими показниками.

У собаківництві стихійно встановився метод оцінки плідників за екстер'єром та польовими якостями його нащадків. Суть цього методу в порівнянні потомства плідника з середніми показниками породи або з тим типом, який береться за «ідеальний». Недолік його полягає в тому, що не враховується вплив іншого батька.

Інший метод оцінки плідників за потомством – порівняння якостей потомства та батьків.

Можливе також порівняння потомства з самим плідником. Цей метод завжди застосовують у тому випадку, коли зацікавлені отримати потомство, схоже на плідника.

При усіх методах оцінки велике значення має, з ким парується оцінюваний плідник, оскільки в середньому вплив обох батьків на якість потомства однаковий. Тому доводиться ретельно враховувати якість сук.

Усі існуючі методи оцінки плідників мають недоліки. Точність оцінки знижується ще тим, що умови вирощування та експлуатації потомства можуть дуже сильно впливати на прояв завдатків тих якостей, що передані виробником до потомства. У собаківництві це має особливе значення, оскільки велика частина собак належить приватним особам, які мають 1-2 собаки, і умови їх утримання надзвичайно різноманітні.

Нарешті, зі зміною підбору пар може значно змінитися й якість отриманого потомства. Тому завжди легше оцінити той вплив, який плідник вже зробив на відому групу або породу в цілому, чим його абсолютну племінну цінність.

Для правильності оцінки велике значення має кількість потомства, за якою оцінюють плідника. Практика показує, що зазвичай вже за 5-6 нащадками можна дати оцінку плідникові. Надалі вона майже не змінюється, якщо не буде

різкої зміни підбору.

На точність оцінки плідника, також впливає якість його потомства. Якщо плідник дав навіть невелику кількість видатних нащадків, це підвищує його якість, ніж велика кількість потомства середньої якості.

Пес може дати значно більше потомства, ніж сука, оскільки від суки можна отримати один, максимум два виводки на рік, а пса можна парувати з багатьма суками. Тому його вплив на породу значно сильніше, ніж вплив суки. Оцінка за потомством псів особливо важлива. Вона має бути більш точною, ніж оцінка сук. Оцінюють сук не менше ніж за трьома цуценятами, які народжені від різних псів у двох приплодах.

При оцінці племінних собак за якістю потомства враховують якість отриманих від них нащадків за конституцією, екстер'єром та робочими якостями. Враховують також наявність у нащадків племінних оцінок «Еліта» та «1 клас». Важливу роль при комплексній оцінці племінних собак, особливо плідників, відіграє визначення їх препотентності на основі відомостей про якість потомства.

Про препотентність пса – племінного плідника певною мірою можна судити, при порівнянні його дочок із їх матерями. При цьому з'ясовують однорідність його потомства за основними племінними показниками. Крім того, визначають кількість дочок, в яких племінні показники вищі за материнські, за одноліток і за середні показники собак поголів'я цієї породи.

На основі оцінки якості потомства судять про здатність плідників передавати потомству свої основні, найбільш цінні племінні якості та покращувати якість поголів'я.

Звичайна помилка при оцінці плідників у мисливському собаківництві полягає в тому, що враховують тільки те потомство, яке отримало позитивні оцінки на виставках і випробуваннях. Не беруть до уваги невдалих нащадків, через що спотворюється результат оцінки плідника.

Племінна робота не закінчується оцінкою та відбором тварин на плем'я. Наступний її етап – підбір.

Під **підбором** розуміють найбільш доцільне парування особин із метою отримання від них потомства бажаної якості. У процесі підбору враховуються індивідуальні особливості плідників, які паруються (польові якості, конституція, вираженість порідних форм тощо), їх походження (родоводи) та якість потомства.

Племінний підбір – найбільш складний прийом, що дозволяє систематично удосконалювати поголів'я собак. Він повинен вестися усебічно продумано й цілеспрямовано, спиратися на глибокі знання індивідуальних особливостей тварин, підібраних у пари. Правильний підбір, дає можливість отримувати потомство з запланованими бажаними властивостями, яке поєднує в собі кращі якості батьків і найближчих предків; покращувати якість племінних собак.

Існують два основні методи підбору – однорідний (гомогенний) і різнорідний (гетерогенний). При *однорідному підборі* спаровують плідників, які мають схожі, добре виражені бажані ознаки, з метою отримання однорідного потомства за цими ознаками. Якщо ж пари підбирають із різними ознаками, то

такий підбір називають *різнорідним*. Необхідно розуміти, що однорідний і різнорідний підбір може вестися одночасно за різними ознаками, тому не слід протиставляти їх один одному.

Однорідний або різнорідний підбір може бути за:

- конституцією;
- походженням;
- робочими якостями;
- віком;
- умовами вирощування;
- ступенем спорідненості.

На практиці однорідний підбір реалізується у вигляді підбору до кращих племінних сук кращих псів. При цьому важливо, щоб пси (чи їх матері) відрізнялися за основними ознаками підбору вищими показниками, ніж суки. Нині однорідний підбір є найбільш поширеним прийомом, який використовують для підтримки та вдосконалення бажаних якостей собак.

Однорідним підбором досягається закріплення бажаних якостей у тварин, що розводяться. Установлено, що чим більша схожість між собою батьків, тим яскравіше проявляються позитивні наслідки цього підбору на потомстві. Він веде не лише до закріплення, але й до посилення тих властивостей, за якими він ведеться.

Проте цей метод має й недоліки. Передусім, він дозволяє закріплювати та покращувати тільки ті якості, що вже є в собак. Розвинути ж нові бажані якості, що відсутні в початкового матеріалу, цим методом не можна. До того ж, немає абсолютно однорідних тварин, і відмінності між ними дуже різноманітні, навіть у межах однієї породи. Тому само поняття «однорідності» декілька умовно й частіше стосується тільки певної групи якостей, на яких і зосереджується увага заводчиків. Багато інших властивостей не враховують, хоча вони можуть мати велике значення.

Крайньою формою однорідного підбору є споріднене спарювання, при якому тварини не лише схожі за типом, але і мають загальних предків.

Ступінь спорідненості відіграє особливу роль у кінології, оскільки доводиться вирішувати питання про доцільність його застосування. За цією ознакою підбір можна поділити на дві основні категорії: *аутбридинг* (не споріднений) та *інбридинг* (споріднений). Аутбридинг використовують дуже широко, і його застосування не знижує продуктивності тварин.

Інбридинг – це спарювання між собою особин, які знаходяться в різному ступені спорідненості. Біологічна суть та практичний сенс проведення інбридингу зводяться до гомозиготної спадковості, тобто до «згущування крові».

Якщо спарювання собак є спорідненим за одним предком, його називають *простим*. У разі коли собаки, які спарюються, споріднені за двома та більше предками, його називають *комплексним*. При комплексному інбридингу закріплюються найбільш вдалі поєднання ліній або окремих пар. Часто використовують топкрос, коли пес заінбридований, а сука ні. Виділяють 4

ступеня інбридингу:

- при *тісному спорідненому спарюванні (кровозмішенні)* використовують найбільш близьких родичів (батько – дочка, мати – син, брат – сестра);
- *близькоспоріднене спарювання* – спарювання між собою дітей братів або сестер, брата з дітьми брата. Вважається, що близькоспоріднене спарювання здорових і міцних собак, які мають хорошу спадковість, не знижує життєздатності нащадків. Застосовують при розведенні по лініях, внаслідок чого закріплюються та посилюються особливості видатних предків;
- *помірно споріднене спарювання* – спарювання тварин, які знаходяться у віддаленій спорідненості, широко практикують у роботі з лініями та родинами (I – V; V – I; III – IV; II – V; V – II; I – IV і так далі);
- *віддалене споріднене спарювання* – спарювання віддалених родичів, широко застосовують як автоматичний інбридинг (III – V; V – III; II – VI; I – VII; VII – I).

У практиці селекційної роботи про застосування й місце інбридингу єдиної думки немає. З одного боку, відомо, що тривале застосування інбридингу, принаймні, тісних його ступенів, неминуче призводить до явищ депресії, які виражаються в послабленні конституції, здрібненні, послабленні та втраті відтворювальних функцій, появи потворності та інших явищ, що об'єднують у поняття «виродження». З іншого боку, важко знайти культурну породу, у розвитку та вдосконаленні якої споріднене розведення не застосовувалося б у тому чи іншому ступені з позитивними результатами.

Інбридинг, при його правильному застосуванні є невід'ємною частиною методів вдосконалення племінних якостей собак і приносить велику користь. Невміле застосування інбридингу може призвести до інбридинг-депресії або інбридинг-дегенерації.

З метою попередження таких несприятливих наслідків необхідно строго дотримуватися узаконених у племінному розведенні та випробуваних на практиці правил використання інбридингу, у тому числі жорсткому відбракуванні всіх нащадків із вадами та істотними недоліками.

Для ліквідації інбредної депресії використовують неспоріднене спарювання тварин із метою підвищення гетерозиготності. Для цього використовують високоякісних плідників не споріднених із маточним поголів'ям, їх строгий відбір за якістю потомства, а також створення для цуценят належних умов вирощування та утримання.

При інбридингу необхідно враховувати індивідуальні якості та особливості особин. Щоб уникнути шкідливих наслідків інбридинга, споріднені спарювання необхідно чергувати з неспорідненими, разом з інбридингом застосовувати «освіження крові».

При різнорідному підборі зазвичай використовують цінного плідника для отримання покращеного потомства від сук невисокого класу. Різнорідний підбір передбачає отримання потомства із зміненою спадковістю, а також виправлення недоліків і формування нових властивостей у нащадків. Різнорідний підбір підвищує гетерозиготність, внаслідок чого збільшується кількість тварин із різноманітністю ознак. До того ж цим методом прагнуть також виправити недоліки одного партнера достоїнствами іншого. Крім того,

при спарюванні особин, які мають хороші але різні властивості, прагнуть отримати потомство з новими цінними якостями.

Для виправлення в особин недоліків основних ознак, підбирають особин, які не мають цих недоліків та відповідають обраному типу.

Свідомо застосовують різнорідний підбір і для поєднання в потомстві несхожих якостей особин, яких спарюють, щоб отримати тварин з якостями обох батьків, або потомство з більш менш проміжними якостями. Цей метод доводиться застосовувати в усіх випадках, коли серед початкового племінного матеріалу відсутнє потрібне поєднання якостей.

Застосування методу різнорідного підбору пов'язане з цілою низкою труднощів і значно складніше, ніж використання однорідного. Передусім, при різнорідному підборі значно підвищується мінливість потомства, тобто підвищується гетерозис. Пов'язано це з тим, що вірогідність отримання бажаних комбінацій ознак дорівнює вірогідності отримання небажаної комбінації.

Різнорідний підбір так само часто зумовлює появу в потомстві абсолютно нових властивостей, передбачати які неможливо. Бувають випадки, коли в результаті різнорідного підбору цінні якості, наявні у батьків, зовсім зникають у потомства.

У зв'язку з тим, що при різнорідному підборі частіше отримують «строкате» потомство, тому виникає необхідність посиленого вибраковування. Самі ж собаки, отримані від різнорідного підбору, виявляються нестійкими до передачі своїх якостей.

Негативні сторони різнорідного підбору посилюються зі збільшенням ступеня неоднорідності особин, яких спарюють.

При практичному здійсненні підбору справа ускладнюється тим, що, по-перше, у всіх, навіть кращих, особин є недоліки, зберігати які в потомстві небажано. Хоча, треба відмітити, що достоїнство тварини визначають у першу чергу не відсутністю в неї недоліків, а вираженістю позитивних якостей. По-друге, крім відібраної кращої групи особин, завжди є тварини з більшими чи меншими відхиленнями від бажаного типу, але вони не настільки погані, щоб зовсім відмовитися від їх племінного використання.

Прагнення виправити відразу всі недоліки – поширена під час підбору помилка. В основі методу «зрівняльного підбору» лежить те, що до самиці, враховуючи всі її недоліки, підбирають самця, який наближається до ідеалу. Проте практика показує, що зрівнювання досягається досить рідко.

Підбір пар для спарювання за цілим рядом ознак, що відрізняються протилежними якостями, дуже складний. При підборі таких тварин увага повинна зосереджуватися не на достоїнствах, а на недоліках. Якщо навіть у потомстві зрівнювання вдасться, то отримують особин, не видатних за своїми достоїнствами, а таких, що не мають недоліків. Інакше кажучи, цей метод дає посередніх тварин.

Що стосується підбору до групи, яка ухиляється від бажаного типу, але зберігається як племінна, однорідний підбір не застосовують тому, що закріплювати якості цієї групи недоцільно, зрівняльний підбір тут також майже

не застосовують. Правильніше планувати роботу так, щоб використовувати на суках цієї групи псів, що відрізняються найбільшим вираженням бажаних ознак і типу, а потім з отриманого потомства відібрати особин, які підходять ближче до певного типу, і, у свою чергу, підбирати до них плідників бажаного типу.

Різнорідний підбір використовують також, коли однорідний підбір перестає давати помітне поліпшення. Різнорідним підбором іноді вдається отримати досить цікаві нові типи та форми. Для того, щоб вони не стали тільки випадковими особинами, які в подальшому не впливатимуть на племінну роботу, потрібне закріплення отриманого результату, що можливо тільки при застосуванні однорідного підбору.

Залежно від форми організації підбір може бути:

- *індивідуальний підбір* закріплення псів-плідників, знаючи індивідуальні особливості особин, яких спарюють;
- *груповий підбір* зводиться до того, що маточне поголів'я залежно від його класності розподіляють на групи та до кожної підбирають двох псів-плідників, основного та резервного, при чому плідники за якістю мають бути не менше чим на один клас вищі за маточне поголів'я;
- *індивідуально-груповий підбір*, при якому маточне поголів'я розбивають на декілька груп з урахуванням їх екстер'єрно-конституційних та робочих якостей, походження, за якими закріплюють псів-плідників вищої класності. До індивідуально-групового відносять підбір з урахуванням належності собак до ліній та родин.

У собаківництві виділяють: племінне ядро (зазвичай особини першого класу й вище), робочу групу, групу собак відбраковану для племінного розведення, але придатних для роботи та групу собак відбраковану як за племінними, так і за робочими якостями.

На практиці всі розглянуті раніше прийоми племінної роботи застосовують не ізольовано, а поєднують залежно від поставленої мети. Під методами розведення розуміють систему підбору тварин для спарювання з урахуванням їх породної належності.

Використовують наступні системи племінної роботи: чистопородне (чисте) розведення, схрещування й гібридизація. При чистопородному розведенні отримують особин, порівняно однотипних за конституцією та спадковими якостями, при схрещуванні – гетерозиготних тварин, які відрізняються від початкових форм підвищеною мінливістю. У мисливському собаківництві, в основному, використовують метод чистопородного розведення.

Чистопородним розведенням називають спарювання особин однієї породи з метою збереження й поліпшення цінних якостей. Основне завдання чистопородного розведення у собаківництві – це збереження та вдосконалення собак цієї породи, властивих їй якостей, що відповідають вимогам стандарту. Біологічна суть чистопородного розведення полягає в отриманні особин з однаковою спадковістю, які за типом і продуктивними якостями схожі з батьками. Потомство від такого спарювання називають чистопородним. У чистопородному розведенні виділяють розведення по лініях та родинах.

При чистопородному розведенні за цілим рядом ознак потомство є

однорідним, в ньому легше зберегти цінні, притаманні породі, властивості. Менше буває несподіванок і, знаючи історію й структуру породи, легше буває передбачати можливий результат кожного окремого спарювання.

Вищою формою чистопородного розведення є *розведення по лініях* у вигляді оптимального використання оцінених плідників. Цей метод засновано на планомірному та систематичному використанні видатних у породі особин і на перетворенні їх цінних індивідуальних якостей на групові. Це необхідно для того, щоб поділити породу на групи, в яких накопичувалися б і закріплювалися властиві їм цінні якості. При розведенні по лініях не слід забувати, що основною метою є вдосконалення породи в цілому через роботу з лініями, а не створення й поліпшення окремих ліній у породі.

Лінією називають групу собак однієї породи, схожих за екстер'єром, особливостям поведінки та продуктивності, що походять від одного загального родоначальника, ім'ям якого зазвичай називають лінію. Лінія – це частина породи, та є чисто зоотехнічною категорією. Між лініями немає чітких відмінностей, як між породами.

Розведення по лініях – це система, яка включає наступний порядок роботи:

- виділення видатних плідників – родоначальника та продовжувачів лінії;
- відбір маточного поголів'я, відповідного типу та продуктивності лінії;
- підбір пар, який здійснюється за принципом однорідного (гомогенного) спарювання зі збереженням типу та продуктивності ліній, при підборі використовують сук неспоріднених і споріднених плідникам, а також обґрунтований інбридинг;
- застосування кросів між різними лініями для прояву в потомстві ефекту гетерозису з наступним закріпленням отриманих комбінацій шляхом відбору та складного інбридингу (на двох і більше родоначальників);
- створення найкращих умов вирощування молодняка, годування та утримання дорослих особин, відповідних типу та робочим якостям представників ліній.

Слід враховувати, що розведення по лініях може застосовуватися не лише при чистопородному розведенні, але й при схрещуванні.

За віком умовно можна виділити лінії *старі* (у 6-8-у й віддалених рядах предків), так звані *генеалогічні*, та лінії *молоді* (родоначальник знаходиться в перших двох рядах предків), *сталі* в 3-5-у рядах, так звані *заводські*. Лінії поширених порід оцінюють також з урахуванням їх зональної належності. Зазвичай, у кінологічних організаціях ведуть племінну роботу з двома-трьома лініями.

Розрізняють формальні (кровні, генеалогічні) та заводські лінії. *Формальна* лінія – велика група собак-нащадків декількох поколінь, родоначальником яких є видатний плідник. Хоча собаки генеалогічної лінії й походять від одного видатного предка, вони помітно розрізняються за своїми якостями (конституцією, екстер'єром тощо).

Заводська лінія – це велика група собак, яка має загального видатного пса-родоначальника, зі схожими характерними особливостями поведінки,

конституції, екстер'єру та робочими якостями. Характерні цінні особливості, які властиві заводським лініям, підтримуються та удосконалюються відповідним відбором та підбором.

Розведення по лініях має сенс і значення як метод, що дозволяє фіксувати, закріплювати не окремі якості, а увесь цінний комплекс шляхом створення спорідненим підбором особин, подібних до засновника лінії.

Головне завдання закладки лінії – це забезпечення закріплення та поліпшення в наступному потомстві цінних якостей засновника. У пару до родоначальника лінії підбирають сук високої племінної якості з такими ж або близькими псові особливостями поведінки, конституції та екстер'єру.

У подальшому продовжувачами ліній використовують кращих синів, онуків та віддаленіших нащадків родоначальника лінії з вираженими цінними якостями. При цьому допускається помірний інбридинг не ближче III – IV, IV – III, IV – IV тощо, і лише в окремих випадках III – III. Такий підхід дає можливість посилити та вдосконалити в потомстві якості родоначальника лінії і, у той же час, не викликати інбредну депресію.

На початковому етапі формування нових ліній часто виникає необхідність дещо відступати від загальної схеми. Можна допускати близькоспоріднене спарювання родоначальника лінії зі своїми дочками та внучками, які відрізняються, високими племінними якостями, що дає можливість отримувати інбредованих продовжувачів лінії (зберігати цінні якості родоначальника). Близькоспоріднене спарювання допускається як вимушений захід, без якого неможливо обійтися при закладці лінії. До такого методу спарювання можна прибгати лише короткочасно, не забуваючи про те, що в потомства може проявитися інбредна депресія. Необхідно строго стежити за потомством, проводити жорстке вибраковування, виключати з подальшого використання особин із найменшими ознаками інбредної депресії.

Під час роботи з лініями, застосовують і неспоріднене спарювання.

До псів – продовжувачів лінії підбирають неспоріднених сук із хорошою спадковістю. Таким чином підвищується життєстійкість потомства, лінії збагачуються новими цінними якостями, що дає можливість вирощувати цуценят із кращим проявом якостей, ніж у родоначальника лінії.

Окрім внутрішньолінійного підбору застосовують спарювання тварин різних ліній, яке називають *кросами ліній*. Крос ліній сприяє злиттю в нащадків цінних робочих та племінних якостей двох ліній, підвищує їх життєстійкість і плодючість. Крос ліній застосовують і як вимушений захід у тих випадках, коли при розведенні по лініях, навіть при помірному й віддаленому спорідненому спарюванні, інбредованість поголів'я настільки зростає, що виникає загроза появи інбредної депресії.

Залежно від поставленої мети розрізняють *відтворювальні кроси*, коли зводять різні лінії для створення нової, та *змінні кроси*, коли тварин створених шляхом відтворювального кросу спарюють послідовно з представниками різних ліній для їх підтримки та вдосконалення.

Коли тварини, отримані від кросу ліній, наближаються за типом до однієї з початкових, вони можуть надалі використовуватися всередині цієї лінії шляхом

інбридингу на її родоначальника. У цьому випадку збагачується спадковість основної лінії.

Головне значення цього прийому в тому, що шляхом кросу ліній з особин, які розрізняються за своїми якостями та типом вдається отримати собак із новими комбінаціями якостей, тобто нових типів, іноді дуже цінних.

Можливість використовувати кроси ліній представляє ще одну перевагу розчленування породи на лінії. Але для того, щоб ця перевага позначилася, необхідно мати досить складну структуру породи, тобто існування декількох ліній у породі. Число ліній, звичайно, залежить від об'єму породи, але бажано, щоб було не менше 5-8.

У подальших поколіннях закріплення вдалих поєднань ліній досягають застосуванням інбридингу не на одного родоначальника, а на декілька. Якщо такий комплексний інбридинг дасть хороший результат та цінні якості, що отримуються при кросі, будуть закріплені, то виникне нова лінія. Характерною особливістю її буде відсутність одного родоначальника. Такі лінії мають назву «комплексними».

УІ племінній роботі переважно увага приділяється чоловічим лініям, з якими частіше ведуть роботу. Причина цього не в окремих біологічних законах, а в тому, що потомство чоловічого родоначальника численніше, та можливість отримувати більш різноманітні комбінації. Велике значення в селекційній роботі також мають родини. *Родина* – нащадки однієї видатної суки – родоначальниці. Вона розчленовує лінію на декілька груп, які розрізняються за якістю, сприяють утворенню гілок. Видатні сімейства здатні переростати в лінію. Племінна робота з родинами в основному будується за аналогією із заводськими лініями.

Схрещування – спарювання тварин, які належать до різних порід із метою поліпшення або виведення нової. Потомство, отримане в результаті схрещування, відрізняється великою силою розвитку та підвищеною плодючістю. Посилення життєздатності, підвищення витривалості, робочих якостей потомства, отриманого внаслідок схрещування, дістали назву *гетерозису*. У собаківництві застосовують різні види схрещування, які відрізняються не біологічними особливостями початкових порід і схемами схрещувань, а метою та завданнями. Нашадків, отриманих в результаті схрещування, називають *метисами* або *помісями*.

Залежно від мети та завдань, а також від якості та правильного вибору початкових порід, схрещування може бути поглинальним, ввідним, відтворним, промисловим і перемінним.

Поглинальне (вбирне, перетворювальне) схрещування, в основному, використовують для корінного поліпшення однієї породи за допомогою іншої, коли яка-небудь порода не відповідає вимогам, але не може бути відразу й повністю замінена іншою.

Ввідне схрещування (прилиття крові), застосовують у тих випадках, коли існуюча порода за своїми якостями відповідає основним вимогам, але потребує поліпшення окремих ознак.

Відтворне (заводське) схрещування ставить за мету отримання нових

порід, що поєднують у собі цінні властивості початкових. При цьому методі розведення використовують собак двох або більшого числа порід. Така необхідність виникає, коли представники жодної з наявних порід не відповідають соціально-економічним вимогам.

Відтворне схрещування може бути *простим* і *складним*. У першому випадку в схрещуванні беруть участь собаки двох порід, при складних – трьох і більше порід.

Цінність відтворного схрещування полягає в тому, що воно дозволяє створювати абсолютно нові породи із задалегідь заданими параметрами господарсько-корисних і біологічних якостей. Використання при цьому схрещуванні декількох порід дає можливість різко підвищити якість і цінність нових.

При *промисловому схрещуванні* метою є отримання собак для використання, які мають більшу працездатність та міць у порівнянні з початковими породами. При цьому використовують тільки перше покоління помісей. Промислове схрещування засноване на використанні явища гетерозису.

Важлива умова застосування цього методу – наявність не лише плідників, але і чистопородних сук певної породи. Прикладом такого схрещування є виведення помісей пойнтера з сетером, гончої з лягавою тощо. В усіх випадках, коли молодняку створювали необхідні умови, у результаті подібного схрещування отримували собак, які перевершують своїх батьків за величиною, витривалістю, злобністю, життєвістю та статевими якостями.

Перемінне (ротаційне) схрещування – різновид промислового, при якому спарюють поперемінно сук початкової, а потім й помісної груп із плідниками двох та більшого числа порід.

Внаслідок ротаційного схрещування безперервно підтримується ефект гетерозису, що забезпечує ефективне продуктивне використання помісей. Іноді застосування змінного схрещування завершується виведенням нової породи.

При використанні собак двох порід змінне схрещування називають простим, а трьох й більше кількості порід – складним.

Гібридизацію або спарювання тварин різних видів, застосовують як для отримання собак для використання, а також із метою створення нових порід. Значення віддаленої гібридизації зростає в зв'язку з необхідністю вивчення походження собаки і використання спадкового потенціалу їх диких родичів у селекції. Як правило, дикі види при схрещуванні з культурними тваринами привносять до генотипів стійкість до різних захворювань, суворих умов життя тощо. До негативних наслідків гібридизації відносять повне або часткове безпліддя гібридів.

Відомо, що міжвидову гібридизацію собаки здійснювали неодноразово з вовком та шакалом. Було отримано, навіть, потрібні помісі вовко-шакало-собаки. На відміну від інших видів тварин, помісі собак із вовком або шакалом виявлялись здатними до розмноження. Але на сьогодні господарське використання гібридизації в собаківництві ще не знайшло застосування.

Відтворення – процес заміни вибракуваних із племінного розведення

особин, а також реалізованих (проданих) собак іншими, того ж призначення, а також збільшення чисельності поголів'я та вдосконалення його якостей.

Для правильної організації відтворення поголів'я слід враховувати фізіологічну та статеву зрілість собак, час настання статевого потягу, овуляції, ритмічність статевих циклів, вік собаки до першого спарювання, способи його проведення, тривалість вагітності, терміни племінного й господарського використання та інші чинники.

При розведенні собак враховують час настання їх *фізіологічної* та *статевої зрілості*. Статева зрілість у собак настає значно раніше, ніж фізіологічна. У сук статеві зрілість настає приблизно до 8-9 місяців, це дещо раніше, ніж у псів. У період фізіологічної зрілості зростання собак закінчується. У великих і середніх порід собак цей період настає: у сук приблизно з 1 року 8 місяців (3-я тічка), у псів приблизно з 2-річного віку. У дрібних порід собак: у сук із 1 року 3 місяців (2-а тічка), у псів – з 1 року 6 місяців.

Статева зрілість залежить не лише від породних особливостей та віку собак, але й від умов їх утримання та годування. Погані умови утримання та годування, недостатнє фізичне навантаження затримують дозрівання.

Основними ознаками настання статевої зрілості у сук є тічка (виділення з піхви кров'яного слизу) та статевий потяг. Її відтворювальна система характеризується ясно вираженою періодичністю, тобто протікає ритмічно (циклічно).

Статевий цикл включає наступні процеси: тічку, загальне збудження, статевий потяг та овуляцію.

Загальне збудження пов'язане зі зміною поведінки суки. Вона стає збудженою, грайливою, неслухняною, у неї з'являється занепокоєння, знижується апетит. Одночасно з'являється *тічка*.

Тічка виражається у витіканні кров'яного слизу із статевих органів в результаті посиленого функціонування слизових маткових залоз. При цьому спостерігається набрякання й почервоніння слизової оболонки піхви.

Суки частіше звичайного сідають для короткочасного сечовипускання та під час прогулянки залишають на маршруті запахові мітки.

Статевий потяг – позитивна статеві реакція суки, яка проявляється до псів. Вона прагне наблизитися до пса, допускає сидання пса, при цьому періодично відводить хвіст убік і вгору.

Овуляція – процес розриву зрілих фолікулів та вихід із них яйцеклітин, які потім перетворюються в жовте тіло, що функціонує як залоза внутрішньої секреції. Якщо запліднення не відбулося, жовте тіло швидко розсмоктується.

Число виношених сукою цуценят залежить від кількості одночасно дозрілих яйцеклітин (що є індивідуальною спадковою особливістю) і відсотка їх запліднення.

У собак може відзначатися й несправжня вагітність, при якій наявні її ознаки, але сука виявляється «пустою». Можливо, у деяких випадках ця вагітність спочатку може бути нормальною, але потім відбувається повна резорбція ембріонів, наприклад, внаслідок дії летальних генів.

У племінному мисливському собаківництві псів мисливських порід

допускають до в'язок із 2-річного віку. До 3,5 років псові дають покрити не більше 2-3 сук. При необхідності ранню в'язку молодого, фізично розвиненого пса здійснюють після досягнення ним 20-місячного віку. Як плідників не використовують 10-річних псів. Але псів, які стійко передають потомству свій тип і високі робочі якості, як плідників можна використовувати до 12-13 років.

У сук досягнення статевої зрілості співпадає з настанням першої тічки, але в'язати їх слід не раніше 20-24-місячного віку, тобто пропускають дві перші тічки. Вагітність молоді, фізично не зміцнілої суки може викликати прогинання спини та недорозвиненість кінцівок, цуценята народжуються слабкими й зростають неповноцінними. Тривала затримка першої в'язки також небажана: до 4-річного віку кістки тазу в сук, що не щенилися, зростаються, це призводить до різних ускладнень при щенінні. Зазвичай суку спарюють один раз на рік, тому що частіші спарювання виснажують її, а також можуть шкідливо відбитися на працездатності та якості приплоду.

Здатність сук до спарювання зберігається в середньому до 10-річного віку, але після 8 років їх краще не злучати, оскільки кількість яйцеклітин різко зменшується, ембріони досягають великих розмірів. Така сука часто не в змозі нормально розродитися

Велике значення для отримання якісного потомства має загальний стан пса та суки перед злучкою. Тому до в'язки допускають тільки здорових собак у стані заводської кондиції.

Готуючи собак до злучки, необхідно дотримувати правильний раціон годування, прогулянок, що поєднують з посиленням фізичним тренуванням. Не менше чим за місяць до спарювання суці роблять щеплення проти сказу та чуми, а перед початком тічки проводять дегельмінтизацію. У підготовчий період собакам також потрібна вітамінізована їжа, але їх не слід перегодовувати.

На в'язку рекомендується суку призводити до пса, щоб незнайома обстановка не вплинула на його стан. При спарюванні обов'язкове дотримання необхідних санітарно-гігієнічних заходів.

Спарювання племінних мисливських собак мають бути плановими, узгодженими з осередками ФМСУ, що займаються веденням племінної роботи в областях, які зобов'язані вести «Книгу в'язок і щенінь».

Реєстрація в'язки проводиться на основі «Свідоцтва про в'язку плідників», засвідченого особистими підписами власників пса і суки, а в розплідниках – двома посадовими особами, за місцем реєстрації суки. Це свідоцтво видається власникові суки до проведення в'язки.

Вагітність у собак триває в середньому 62-63 дні. Відхилення від цього терміну не перевищує 2-4 дні. Суки мисливських порід приносять, зазвичай, 2-9 цуценят. Найбільш плідні вони бувають віці 4-7 років. Багатопліддя – ознака, яка стійко передається в спадок, зазвичай по жіночій лінії, проте число цуценят може зменшуватися при заплідненні малоактивною спермою. Багатоплідні приплоди за частую з'являються на світ на декілька днів раніше. Цуценята в них дрібніші та слабкіші. У малоплідних приплодах цуценята народжуються більшими, але пологи протікають в'яло й майже завжди важче.

Видимі ознаки вагітності з'являються лише через 35 днів після в'язки: у суки помітно підвищується апетит, виникає потреба у воді, поведінка собаки стає спокійнішою, збільшується об'єм живота.

У першій половині вагітності з сукою можна полювати, виставляти її на польові випробування, оберігаючи при цьому від ударів і перевтоми. У другій половині вагітності собаку звільняють від навантажень, вигулюють по 40-60 хвилин на добу. Під час прогулянок не можна допускати переохолодження собак.

У віці 30-45 днів експерт-кінолог, проводить огляд цуценят, результати якого заносяться до «Акту огляду цуценят». Одночасно з цим проводять їх обов'язкове таврування. В акті зазначають кількість, стать, окрас, номер тавра та інші прикмети цуценят, що визнані породними.

Документом, який засвідчує походження цуценяти, є «Довідка про походження мисливського собаки» (Довідка), яка видається власнику суки на кожне цуценя з приплоду окремо. Довідка повинна бути оформлена в друкованому вигляді на основі реєстрації в'язки в «Книзі реєстрації в'язок і щенінь», «Акту огляду цуценят», копій родоводів пса та суки, «Відривного талону власника пса», що є підтвердженням повного розрахунку з власником пса за в'язку. Довідка засвідчується підписами власника суки, посадової особи, відповідальної за ведення племінної роботи, а також підписом голови та печаткою обласного осередку чи колективного члену ФМСУ, що її видала.

На території України племінна робота з породами мисливських собак ведеться ФМСУ та її обласними осередками чи колективними членами в плановому порядку відповідно до затверджених Державним комітетом лісового господарства України «Положення про проведення виставок і виводок собак мисливських порід», «Положення про проведення випробувань і змагань собак мисливських порід», «Інструкцій з методики, техніки й організації експертизи собак мисливських порід на виставках і виводках», правил випробувань мисливських собак, «Введення у стандарти порід мисливських собак», а також відповідним документом із стандартів порід Міжнародної кінологічної федерації, стандартів інших країн, з яких походять породи собак та які не є членами Міжнародної кінологічної федерації, а також Положенням про племінну роботу з породами мисливських собак.

Контрольні питання:

1. Що таке племінна робота?
2. У чому полягають мета та завдання племінної роботи в мисливському собаківництві?
3. Які основні елементи племінної роботи в собаківництві виділяють?
4. Відбір у мисливському собаківництві.
5. Які види відбору Ви знаєте? Наведіть характеристику кожного з них.
6. Що таке комплексна оцінка (бонітування) собак?
7. За якими ознаками здійснюють бонітування собак для визначення їх племінної цінності?
8. Підбір у мисливському собаківництві.
9. Наведіть характеристику основних методів підбору.
10. За якими ознаками здійснюють підбір у мисливському собаківництві?
11. Що таке споріднене спарювання? Які ступені його виділяють?

12. Яким може бути підбір залежно від форми його організації?
13. Які методи розведення застосовують у мисливському собаківництві?
14. Наведіть характеристику чистопородного розведення.
15. У чому полягають особливості розведення по лініях та родинах?
16. Наведіть характеристики схрещування та гібридизації.
17. Техніка парування собак.
18. Документація племінної роботи в мисливському собаківництві.

Утримання собак і догляд за ними

- Періодизація життя собаки.
- Ріст і розвиток молодняка.
- Основні правила утримання та догляду за собаками.
- Годування собаки.

Основні поняття: вирощування, виховання, ріст, розвиток, годування, утримання, догляд.

При роботі з породою велике значення мають виховання та вирощування молодняка. Недостатньо отримати повноцінне цуценя з самими кращими завдатками, успадкованими від ретельно підібраних плідників, щоб вирости хорошу собаку. Необхідно створити цьому цуценяті такі умови, щоб його спадковість проявилася й сформувалася.

Вирощування – комплекс відповідних умов, які сприяють зростанню та розвитку цуценяти (годування, умови утримання, фізичний розвиток тощо).

Виховання – це організована дія на цуценя, яка розвиває й зміцнює корисні та загальмовує шкідливі, небажані інстинкти, реакції й навички. До виховання відносяться також: ознайомлення з довкіллям і привчання до нього цуценяти; розвиток врівноваженості та рухливості нервових процесів, прихильності й любові до свого вихователя; гальмування прояву хижацьких інстинктів, зокрема переслідування домашніх тварин і птахів, а також інших шкідливих і небажаних проявів.

До виховання також відносять й виховне дресирування, яке починається з самого раннього віку собаки – привчання цуценяти до клички, місця, нашійника, повідка, охайності, огляду зубів тощо.

Для отримання хорошого собаки, також необхідно мати уявлення про його ріст та розвиток, що мають характерні особливості. Знання цих особливостей дозволяє правильно організувати вирощування, виховання, дресирування та наганяння мисливського собаки.

Під *ростом* розуміють збільшення маси тіла тварини. Зростання триває до зрілого віку тварини. Воно буває лінійне, об'ємне та за масою. Перші дві категорії враховуються відповідними вимірюваннями, третя – зважуванням. Згодом процеси розпаду тканин переважають над самовідновленням, і настає старіння організму.

Розвиток – процес якісних змін організму, що проходять від зародка до дорослої, здатної до розмноження особини.

Ріст та розвиток цуценят залежить не лише від віку, але і від їх кількості в

приплодах, спадкових завдатків, статі, умов утримання й вирощування. Зазвичай у невеликих виводках цуценята більші за розмірами та масою, ніж в багаточисельних приплодах. Пси, як правило, відрізняються від сук одного виводку, більшими розмірами та масою.

Для росту та розвитку собаки характерні нерівномірність і періодичність. Собаки належать до вищих ссавців, онтогенез яких можна поділити на наступні етапи розвитку: ембріональний та постембріональний.

Ембріональний розвиток собаки триває 58-63 днів. У цей період закладаються основні господарсько-корисні властивості собаки – міць конституції, тип ВНД тощо.

Постембріональний розвиток починається з часу народження собаки й триває до його смерті. Цей період умовно поділяють на шість періодів.

Перший період новонародженості – це період переважно, безумовно-рефлекторній адаптації цуценяти, який триває від народження до відносної незалежності від матері та здатності до самостійного існування (приблизно до 18-21-го дня). Він характеризується розвитком сенсорних систем і становленням локомоторних реакцій.

Цуценята народжуються безпорадними, із закритими очима й вушними проходами, непристосованими до самостійного життя й потребують постійного материнського догляду. Вони здатні лише трохи повзати та смоктати материнське молоко. У цей період відбувається значне щоденне збільшення маси тіла, повністю розвивається фізична терморегуляція, сильно змінюються ферментативна система та захисні функції організму. У новонароджених цуценят з органів чуття функціонує нюховий, смаковий, шкірно-температурний рецептори та вестибулярний апарат. До 15-18-го днів у цуценят розкриваються очі та слухові проходи.

Розвиток цуценят проходить із більшою інтенсивністю у порівнянні з іншими періодами. Встановлено, що до 9-го дня цуценята повинні подвоїти свою вагу від народження, до 18-го дня – потроїти. До 25-го дня цуценя повинне збільшити свою вагу від народження в 4 рази, до 30-го дня в 5 разів і в 8 разів до 45-го дня (часу відлучення від суки). У перші 10 днів зазвичай цуценят підгодівля не потрібна. Молоко суки повністю забезпечує їм нормальне зростання. Якщо цуценя починає відставати у вазі, його слід підкладати під найбільш молочні (задні) соски. Якщо в суки мало молока, то цуценят необхідно підгодовувати. Для забезпечення нормальної добової добавки у вазі, рекомендують починати підгодовування з 10-го дня.

Другий період – молочний. Основним кормом служить молоко, проте разом з цим цуценя починає отримувати м'ясні та потім комбіновані корми у вигляді підгодівлі.

З 18-21-го по 30-35-й день відбувається первинна умовно-рефлекторна адаптація цуценят. У цей період триває щоденне збільшення маси тіла, починають утворюватися умовні рефлекси не лише на харчові подразники, але й на оборонне підкріплення. Але швидкість їх утворення ще не велика, потрібні багатократні повторення вправ. Цуценята відходять від матері, активно знайомляться з довір'ям, беруть участь у іграх з однолітками, тим самим

набувають свого життєвого досвіду.

Третій період ювенальний – від 1-1,5 місяців до 6-7 місяців. Період з 5-6-го по 8-12-й тиждень – екзальтація (переважання процесів збудження над процесами гальмування), найбільш важливий для соціалізації та виховного дресирування. Темпи зростання уповільнюються. Цуценята мешкають вже без матері та живляться різноманітним кормом. Важливою особливістю цього періоду є здатність швидко утворювати умовні рефлекси. Цуценята проявляють високу активність при ознайомленні з довкіллям (дослідницький рефлекс).

До 3-4 місяців цуценята вже відрізняються один від одного поведінкою, тобто кожен із них придбаває індивідуальні риси, які з віком стають усе більш вираженими та різноманітними.

До кінця ювенального періоду в цуценят вже добре виражені індивідуальні риси поведінки, які необхідно враховувати при спілкуванні з ними, їх вихованні зі застосуванням елементів дресирування.

Четвертий період – *період статевого дозрівання*. У 8-10 місяців собаки характеризуються сформованою статурою, добре вираженими індивідуальними рисами поведінки, розвиненими статевими органами. У сук з'являється перша тічка, пес починає мітити територію.

Залежно від породи цей період триває до 1,5-2,5 років, та характеризується посиленням розвитку статевих органів, сформованим типом ВНД, поліпшенням фізичного розвитку. Завершується цей період остаточним формуванням основних індивідуальних рис окремої особини – екстер'єрно-конституційних особливостей, за якими розрізняють породні ознаки та ознаки ліній та родин. До 2,5 років собаки проходять навчання й можуть виконувати відповідну роботу. Завершується цей період також першим щенінням у сук і першою в'язкою у псів.

П'ятий період – *період зрілості* (від 1,5-2,5 до 7-8 років), розквіту функціональної діяльності, характеризується найвищою продуктивністю, максимальною працездатністю та високою життєдіяльністю.

Час настання та тривалість цього періоду у різних порід різний. За часом настання періоду зрілості собак поділяють на *скоростиглих* (раннього формування) та *пізньостиглих* (пізнього формування).

Шостий період – *період старіння*. Настає після 7-8 років, характеризується поступовим згасанням життєвого тону собаки, його відтворювальних функцій, зниженням плодючості та працездатності, появою різних захворювань тощо. Життєздатність потомства від старих собак зазвичай знижена.

До основних правил утримання та догляду за собакою належать відповідні умови годування. Собака за своєю природою хижак, до цього пристосовані його зубна система та травний тракт. Але під час одомашнення собака став фактично всеїдною твариною, у його раціон входить м'ясо, риба, субпродукти, кісткове й рибне борошно, хліб, молоко, овочі та інші корми.

Кормами називають продукти, які містять у легкоотравній і нешкідливій для собак формі органічні та мінеральні поживні речовини. Вони характеризуються їстівністю, перетравлюваністю та фізіологічною дією на собак.

У більшості випадків корма є природними продуктами тваринного, рослинного та мінерального походження. Промисловим способом стали виробляти консерви, гранульовані або брикетовані сухі корма, якими можна замінити значну частину раціону. **Раціон** – це добовий набір кормів, що задовольняє фізіологічну норму потреби собак у поживних речовинах.

За походженням корма поділяють на тваринні та рослинні. Крім того, окремо виділяють синтетичні, мінеральні та біологічно активні речовини, що використовують як добавки або підгодовлі.

До *кормів тваринного* походження належать: м'ясо та м'ясні субпродукти, молоко, молочні продукти, риба й рибні відходи, яйця, побічні продукти переробки м'яса та риби. Питома вага цих продуктів у раціонах дорослих собак займає 30-40 % від загальної калорійності раціону.

До *кормів рослинного* походження відносять: хліб і крупи, зерна бобових рослин, овочі та коренебульбоплоди, залишки технічних виробництв. Ця група кормів займає в раціоні максимальну питому вагу й складає для дорослих собак 60-70 % від загальної калорійності раціону.

У собаківництві можна використовувати синтетичні азотовмісні речовини – амінокислоти (метіонін, лізин).

Мінеральні корма зазвичай представлені у вигляді солей, що застосовують як добавка до раціону.

Крім того для годування собак застосовують вітамінні препарати, антибіотики, ферменти, гормони та інші біологічно активні речовини, що включають до складу раціонів, кормових сумішей, гранул і брикетів сухих кормів або консервів.

У мисливському собаківництві до кормів пред'являють підвищені вимоги. Вони мають бути поживні, біологічно повноцінні, транспортабельні, зручні для зберігання та годування.

Корма тваринного походження. М'ясо – найбільш поживний та цінний продукт для годування собак, містить у середньому близько 20 % повноцінних білків, що добре засвоюються. Для годування собак придатне будь-яке м'ясо: конина, яловичина, баранина, свинина, диких звірів та птахів, гризунів у сирому або вареному вигляді. Сире м'ясо корисніше за варене, тому воно повинне складати не менше 20-25 % добової норми. М'ясо дрібних диких тварин, гризунів, птахів згодовують у вигляді тушок (сирих або варених) без шкірки, пір'я та нутрощів. Щоб уникнути подряпин стравоходу гострими трубчастими кістками, тушку розрубують і видаляють трубчасті кістки, а в птахів додатково видаляють дзьоб і кігті.

Для годування собак широко застосовуються *м'ясні субпродукти*: печінка, легені, нирки, серце, селезінка, рубець, сичуг, діафрагма, трахея, голова, вим'я, ноги, хвости, тощо.

Поживна цінність субпродуктів у 1,5-2 рази нижча, ніж м'яса. М'ясні субпродукти використовують у раціонах до 30 % від калорійності добового раціону. Усі субпродукти, отримані від здорових тварин та, які не мають ознак псування, згодовують у сирому вигляді. М'ясну обрізь та субпродукти з високим вмістом м'язів згодовують замість м'яса.

У годуванні собак застосовують й *кістки*. Кістки згодовують собакам із 9-ти місячного віку (після закінчення формування зубної системи). Розгризання твердих кісток (або інших твердих предметів) може негативно вплинути на прикус. Собакам у віці 2-9 місяців кістки замінюють кістковим борошном. Тривала відсутність кісток у раціоні може призвести до послаблення скелета собаки, власні її кістки можуть стати рихлими, пористими та ламкими. Також не можна давати кістки собакам після тривалого голодування, викликаного шлунково-кишковими захворюваннями. Не можна давати собакам трубчасті кістки птахів. Кістки використовують для приготування юшки, бульйону та як додатковий корм або ласощі в сирому вигляді.

Кров сільськогосподарських тварин можна згодовувати собакам у всі періоди життя. За вмістом незамінних амінокислот кров не поступається м'ясу. Згодовування крові собакам запобігає виникненню залізодефіцитної анемії. Кров у раціонах можна згодовувати в сирому, вареному, консервованому вигляді, а також у вигляді фібрину.

Тваринні жири – сало, масло, комбіжир – дають собакам у холодну пору року на додаток до раціону.

З кормів тваринного походження цуценятам, щінним та годуючим сукам, хворим собакам і псам у період в'язки згодовують *курячі яйця*. Білок сирих яєць містить речовину – авідин, що знижує активність вітаміну Н (біотину). Жовток яйця сприяє засвоєнню кальцію, що покращує формування кісткових тканин у молодняка. Собаці слід давати білок і жовток окремо, для уникнення послаблюючого ефекту.

Побічні продукти м'ясокомбінатів (кров'яне борошно, технічний альбумін, м'ясне борошно, м'ясо-кісткове борошно тощо) також можна використовувати для годування собак.

Кров'яне борошно (висушена кров) – це цінний білковий корм, що додається до раціону дорослих собак у невеликій кількості.

М'ясне борошно отримують із м'ясних залишків, внутрішніх органів, залишків м'ясоконсервного виробництва. Це – цінний білковий корм високої якості.

Кісткове борошно є цінним джерелом мінеральних речовин. До раціону його додають в невеликій кількості, як мінеральну підгодівлю, що підвищує вміст кальцію й фосфору в організмі собаки.

М'ясо-кісткове борошно для собак – джерело цінних білків і мінеральних речовин. Для виготовлення м'ясо-кісткового борошна використовують цілі туші тварин, які непридатні в їжу людині, а також нехарчові залишки після забою худоби. М'ясо-кістковим борошном частково замінюють м'ясо, згодовують дорослим собакам у складі раціону не більше 100 г на добу. До цього корму собак привчають поступово в суміші з іншими кормами й не більше двох раз на тиждень. Корисніше помалу додавати цей корм в раціон молодняка, щінним і годуючим сукам тому, що він підвищує вміст мінеральних елементів, зокрема фосфору, в організмі собаки.

Молоко та продукти його переробки в раціонах собак можуть замінювати частину м'яса і складати 3-5 % від калорійності всього раціону. У молоці та

продуктах його переробки містяться усі поживні речовини. Незбиране молоко є повноцінним кормом, що містить жири, білки, молочний цукор та мінеральні речовини, а також вітаміни А, В₁ і В₂.

Молоко особливо цінне для цуценят, цінних і годуючих сук, а також хворих та виснажених собак. Цуценятам згодують молоко до 6-місячного віку. Цуценятам й годуючим сукам можна згодувувати молоко до 1 л на добу.

Молочний відвійок або зняте молоко, отримують при видаленні з незбираного молока жиру. Дають відвійок собакам частіше у свіжому та сквашеному вигляді, а також у вигляді ацидофільного кислого молока або ацидофіліну. Молочний відвійок можна додавати до рослинних кормів.

Сир високопоживний корм, що добре засвоюється. Його згодують собакам у раціоні яких відсутнє м'ясо, а також як дієтичний засіб хворим собакам.

Риба та рибні продукти є джерелами повноцінного білку та жиру, що добре засвоюється. За поживністю риба та рибні продукти не поступаються м'ясу та м'ясним продуктам. Крім білків і жирів у рибних продуктах містяться вітаміни А, D та велика кількість макро- й мікроелементів. Склад рибних кормів коливається залежно від виду риби, сезону лову, характеру відходів тощо. У рибних відходах вміст білків нижчий, ніж у цілій рибі. Для годування собак використовують рибу дрібну, несолону, малоприсадатну за смаковими якостями в їжу людям. У багатьох видах риб (короп, оселедець, сардина, кілька, тощо) міститься фермент тіаміноза, що при згодовуванні риби в сирому вигляді викликає у собак В₁-авітаміноз. Тому згодувувати сиру рибу треба з перервами.

До годування рибою собак необхідно привчати поступово. Риба хоча й є джерелом білкового живлення, проте не може повністю замінити м'ясні продукти. Цей корм треба чергувати з м'ясом. Крім риби й рибних продуктів собакам згодують *рибне борошно* – побічний продукт рибоконсервної промисловості, багатий кальцієм і фосфором, а також вітамінами А, D і В₂.

Корма рослинного походження для годування собак поділяють на зернові корма, коренеплоди, бульбоплоди, зелень, овочі та баштанні культури.

Зернові корма займають значне місце в годуванні собак. До них належать: зернові злакові (овес, ячмінь, просо, кукурудза, гречка тощо) у вигляді борошна, хліба, крупи; зерна бобових (горох, квасоля, соя тощо).

Злакові зерна характеризуються високим вмістом вуглеводів, вітамінів (зокрема комплексу В та Е), мінеральних речовин, особливо фосфору та калію.

Крупи багаті на легкозасвоювані вуглеводи та є основою раціону собак. Найбільшим джерелом жиру та клітковини є вівсяна крупа. Добре проварена вівсянка дає значну кількість слизового відвару, що сприяє травленню. Також використовують для годування собак вівсяні пластівці, що за складом відрізняються більшим, ніж у вівсяній крупі, вмістом протеїну, жирів, вуглеводів, а також кращою засвоюваністю та калорійністю. Вівсяні пластівці корисні й молодняку, і дорослим собакам.

Манна крупа має високу засвоюваність поживних речовин. У кукурудзяній крупі міститься багато заліза, міді та нікелю, що сприятливо впливають на кровотворення. У пшоні багато нікотинової кислоти, міді, марганцю, цинку.

Гречана крупа багата лецитином, що зумовлює її застосування при захворюваннях печінки. Перлова й ячна крупа відрізняються значним вмістом клітковини. Їх краще варити в суміші з пшоном і вівсяною крупою. Засвоюваність поживних речовин перлової й ячної круп відносно невелика, але вони містять значну кількість заліза та фолієвої кислоти, що зумовлює їх застосування для стимулювання кровотворення. Перлову крупу включають до раціону собак при ожирінні та запорах. Рис для собак є дієтичним кормом, що також як і вівсяна крупа, утворює значну кількість слизового відвару, який сприятливо впливає на шлунково-кишковий тракт.

Зерна бобових відрізняються від злакових меншим вмістом вуглеводів, але високим вмістом протеїну, що складається майже цілком із білку. Жиру в них міститься небагато. Поживні речовини, які знаходяться в зернах бобових, важко перетравлюються, погано засвоюються організмом та викликають запори. У зв'язку з цим зерна бобових за наявності круп рідко застосовують для годування собак. При вимушеному годуванні зерна бобових необхідно молоти або дробити та розварювати. У цьому випадку їх добова доза для дорослих собак не повинна перевищувати 100 гр.

Коренеплоди, бульбоплоди, зелень, овочі та багаторічні культури займають важливе місце в годуванні собак. Це смачні та цінні в дієтичному відношенні корми, які собаки охоче їдять.

Коренеплоди й бульбоплоди містять багато води, мало жиру й клітковини. Основна маса сухої речовини коренебульбоплодів представлена вуглеводами – цукрами, крохмалем, геміцелюлозами, пектиновими речовинами. Мінеральних речовин, зокрема кальцію та фосфору, в овочах і коренебульбоплодах мало, але вони багаті на вітамінами. Ці корми добре перетравлюються, збільшують секрецію травних залоз і посилюють ферментативну активність, що покращує процеси травлення, підвищує засвоюваність поживних речовин з усього раціону.

Собакам згодують картоплю, моркву та її бадилля, капусту (свіжу та квашену), буряк та його бадилля, салат, щавель, шпинат тощо. Їм також можна згодувати помідори, баклажани, фрукти, зелену цибулю, пір'я часнику тощо. Пару раз на тиждень собакам рекомендується давати 1-2 зубки часнику, невелику цибулину. У зимовий час, у період вітамінного голодування, собакам рекомендується давати яблука, пророщений овес, полівітаміни.

До раціону собак можна включати харчові відходи та залишки громадського й індивідуального харчування з обов'язковим дотриманням санітарних норм їх згодовування. Відходи та залишки мають бути свіжими, незабрудненими, очищеними від різних не харчових включень.

При нестачі в природних кормах амінокислот до раціонів собак вводять амінокислоти, що виготовляються хімічним або мікробіологічним шляхом. Досить часто застосовують метіонін і лізин. При включенні до раціону цих амінокислот необхідне їх ретельне дозування. При визначенні дози введення синтетичних амінокислот виходять із вмісту протеїну в раціоні, потребі собаки у відповідних амінокислотах та наявності їх у кормі.

Нестачу в раціоні собаки білку можна поповнювати дріжджами. Вони

містять також вітаміни комплексу В та мінеральні речовини. У собаківництві використовують пивні, кормові сухі дріжджі, а також дріжджі, отримані на очищених нафтових парафінах (білково-вітамінний концентрат – БВК).

У процесі дріжджування корм збагачується повноцінним протеїном, вітамінами групи В та набуває кращі смакові властивості. Він краще засвоюється собаками.

Серед мінеральних добавок, що виробляють підприємства хімічної промисловості, найбільш поширені кальцієві – крейда та вапняки. Джерелами кальцію служать також травертини, в яких також містяться фосфор, магній, марганець та деякі інші елементи, й сапропель (озерний мул), що в основному містить кальцій, а також деякі мікроелементи та антибіотики.

З інших добавок найбільше значення має сіль, що містить натрій та хлор, її додають до добового раціону собакам із розрахунку 0,5 г на 1 кг живої маси.

Вітамінні препарати додають до раціону при їх нестачі в натуральних кормах. При згодовуванні вітамінних препаратів необхідно враховувати рекомендації ветеринарних лікарів, а також дотримуватися рекомендацій, що додаються до препаратів, в яких вказані їх активність та дозування.

Нині для живлення собак широко використовують м'ясні, м'ясо-рослинні та інші консерви. Вони забезпечують собакам повноцінне живлення, зручні для зберігання, вимагають мало часу на приготування їжі. Консерви бувають вологі (вміст води близько 70 %) та сухі (вміст води близько 10 %).

Вологі консерви виробляються промисловістю, як правило, у вигляді фаршу, ковбасок, паштету тощо, а сухі консерви, у більшості випадків, у гранульованому вигляді та пропонують споживачеві в різноманітних пакетах.

Необхідно додати, що до складу консервів входять далеко не усі продукти, які складають раціон собаки, проте вони містять найбільш необхідні речовини, хімічні елементи й вітаміни.

Годування повинне здійснюватися доброякісними свіжими продуктами. Корми, приготовані для собак, мають бути смачними та приємно пахнути.

Кожного собаку потрібно забезпечити індивідуальною годівницею та поїлкою. Годівниці після кожного годування необхідно прибирати, поїлка повинна бути з водою постійно, особливо в жарку пору року.

Під правильним годуванням мається на увазі не лише правильне співвідношення та кількість корму, але й періодичність годування, так, наприклад, молодих собак треба годувати частіше. Цуценят в місячному віці слід годувати 5-6 разів на добу. Далі з 4-х місяців зменшують кратність годування до 4 разів, а з 6-и місяців вже можна годувати собаку 3 рази на добу, а після року (приблизно в 1 рік 2 міс. – 1 рік 4 міс.) її переводять на дворазове годування. Таку періодичність годування можна зберігати до кінця життя собаки. Мисливських собак годують за 1-2 години до та після полювання. Собак, які мешкають у квартирі, годують два-три рази на добу та обов'язково після виходу.

Годувати собак бажано в один і той же час. Їжа має бути трохи теплою (оптимально – 30-36 °С). За консистенцією їжу, що найбільш прийнятна для собаки, можна порівняти із сметаною. Не можна різко міняти раціон, це може

викликати розлад шлунку в собаки. Якщо використовується певний набір кормів досить тривалий час, треба просто замінювати два, три компоненти, не змінюючи всієї сукупності.

Собаку краще годувати не одним видом, а сумішшю різних кормів. Краще годувати на підставці, що заввишки до ліктя. Усе це привчить собаку їсти тільки з миски й тільки на своєму місці. Миска має бути дещо більше разової порції. Норма залежить від апетиту та фізичних особливостей собаки. Необхідно стежити за тим, щоб собака не розкидав їжу, не виймав шматки та не розтаскував їх.

Собаку необхідно привчати щоб він корм поїдав відразу, не залишаючи його на потім. Для цього через 15-20 хвилин необхідно прибрати миску. За цей час собака з'їдає свою покладену норму. Крім цього додатково давати шматочки їжі можна тільки за роботу, за виконання команди у вигляді заохочення.

Необхідно відмітити, що в годуванні собак існує сезонність. Так, наприклад, взимку та під час линяння тварини витрачають більшу кількість поживних речовин та енергії, тому калорійність раціону має бути збільшена приблизно на 20-25 %. Вагітним сукам потрібно поступово збільшувати калорійність та вміст протеїну, але без значного збільшення об'єму.

Вгодованість собаки перевіряють наступним чином. У тому місці, де в собаки починається круп, маклаки повинні вільно промацуватися, але не виділятися. Інакше в собаки з'явиться зайвий жир. Ожиріння веде до порушення роботи серця та до скорочення життя тварини.

Приміщення, призначене для утримання собаки, повинне, передусім, захищати її від несприятливих зовнішніх умов. У той же час, воно повинне відповідати основним гігієнічним вимогам, не порушувати нормальної течії життєвих процесів собаки та не знижувати її стійкості до різних захворювань. Приміщення для утримання собаки повинно бути просторим, зручним для відпочинку, сухим, чистим, з достатнім доступом сонячного світла та свіжого повітря. У собаківництві використовують різні способи утримання – квартирний (кімнатний), дворовий, вольєрний, боксовий.

У містах переважна більшість собак мешкає в квартирах. Практика показала, що такі умови цілком їм підходять. Але при цьому необхідно знати, що при кімнатному утримання собаці відводять певне місце для сну та відпочинку, яке повинне знаходитися на достатньому видаленні від опалювальних батарей, печей, дверей. Не можна поміщати собаку в кухні або у ванній кімнаті.

Для відпочинку та сну собаці потрібний невеликий щільний килимок. На який доцільно надівати чохол із міцної бавовняної тканини, його треба періодично чистити або міняти. Біля місця відпочинку рекомендують закріпити міцне металеве кільце, до якого прив'язують собаку, якщо та виражає невдоволення або нервує при появі гостей.

В індивідуальних будинках великих та середніх собак краще розміщувати на дворі в будках – присадибний (дворовий) спосіб. При утриманні у дворі, на

території ділянки, можна використовувати ланцюг, блокову прив'язь (на дроті), у цьому випадку для собаки має бути обладнана будка. Виготовляють будку з сухого дерева й таких розмірів, щоб собака вільно міг у ній поміститися. Дах роблять односхилим. Вхідний отвір будки влаштовують збоку в одній з широких стінок.

Для зручності очищення, провітрювання, дезінфекції, заміни окремих частин тощо, будку слід робити розбірною, яка складається з трьох частин: підлоги, каркаса та даху. Ставлять будку на сухому місці, якщо є можливість, під деревом або під навісом для кращого захисту будки з собакою від спеки, вітрів, злив, снігопадів та інших несприятливих зовнішніх чинників. Для попередження вогкості підлога будки має бути підведена над землею так, щоб був повітряний простір. Для утеплення на холодний час над входом прибивають щільну завісу так, щоб собака сам міг її відсовувати і щоб після цього вона займала колишнє положення. У будку кладуть підстилку (солома, килимок тощо), яка легко замінюється або дезінфікується.

Можна практикувати безприв'язне утримання собаки, якщо територія надійно огорожена. У цьому випадку для укриття та відпочинку собаки можна обладнати місце, у вигляді лежанки з бортами, у будинку, сараї або інших господарських, але не в тваринницьких приміщеннях.

Дуже практичне вольєрне утримання собак. Вольєр – це ділянка огорожена сітчастою огорожею. Конструкція вольєру може бути різною, але вони повинні забезпечувати комфортне утримання собак та бути зручними для прибирання, дезінфекції та догляду за собаками. При поодинокому утриманні, у найпростішому випадку – це може бути огорожена сіткою ділянка (вигул) з будкою для відпочинку та укриття.

Боксове утримання застосовується в районах із суворим кліматом. Бокс – це місце, яке включає і вигул і будку, але усе це знаходиться в закритому теплому приміщенні.

Здоров'я собаки багато в чому залежить від правильного догляду за приміщенням, в якому її утримують. Під час прибирання та дезінфекції приміщення собаку необхідно вивести з нього. Після прибирання, миття і дезінфекції приміщення має бути добре провітрене та просушене.

В усіх випадках, коли дозволяє погода, дахи будок для собак слід дещо підводити, щоб будка добре провітрювалась та піддавалась дії прямих сонячних променів.

Оглядають собак щодня, звертають увагу на загальний стан тварини, його вгодованість, стан шерстного покриву тощо. Наприклад, за станом очей – веселий або сумний погляд, кольором слизової оболонки – можна судити про стан організму собаки в цілому.

У вушних раковинах, особливо в собак із довгими висячими вухами, можна виявити кліщів, вушну сірку, невеликі чужорідні предмети. Їх необхідно видаляти. При захворюванні вух можливі коричнево-сірі виділення з неприємним запахом. У цьому випадку слід звернутися до ветеринара.

Ретельно оглядають: лапи – чи немає заноз або ран, стан кігтів; ніс – чи

немає подряпин, слизових або гнійних виділень; ротову порожнину – стан зубів, чи немає застряглих дрібних кісток або інших чужорідних предметів. Стан шерсті собаки має велике значення для її здоров'я. Пил, бруд, лупа, відмерле волосся та шкірні виділення, накопичуються на шкірі, забруднюють її, погіршують обмін речовин, порушують регулювання тепловіддачі й створюють сприятливі умови для появи ектопаразитів (вошей, бліх, кліщів), а також екземи та інших захворювань шкіри.

При огляді собак треба проявляти обережність, тому що інколи в порядку самооборони вона може вкусити навіть хазяїна, якщо випадково заподіяти їй біль.

Для утримання собак потрібні нашійник, шлея, намордник, поводок короткий та довгий, ланцюг. Для собак найбільш придатні широкі, двошарові нашійники з синтетичних матеріалів, шкіри або її замінників, брезентові, що мають ушите півкільце та міцну пряжку з муфтою. Довжина таких нашійників для великих і середніх собак 40-60 см, ширина 3-4 см, товщина близько 3 мм. Опір нашійника на розрив повинен перевищувати живу масу собаки в 3-5 разів.

Намордник потрібний при виведенні собаки на прогулянку в населених пунктах, при поїзді в транспорті. Вони бувають глухі, петельні та сітчасті (з шкіри, шкірозамінників, тасьми, металевої сітки та інших матеріалів). Розміри намордника залежать від розмірів голови собаки.

Нашійник, шлею та намордник підганяють до кожного собаки так, щоб вони не заважали йому, і щоб собака не міг їх скинути.

Поводок може бути з різного матеріалу – синтетичний, шкіряний, брезентовий. Поводок короткий (1-1,5 м) прикріплюють до нашійника або шлеї, використовують для водіння собаки поряд із хазяїном та для дресирування. Він має на одному кінці карабін (замок) для прикріплення до нашійника або шлеї, на іншому – петлю, щоб зручніше було тримати поводок у руці. Поводок довгий (10-12 м) використовують для водіння собаки на відстані, він відрізняється від короткого тільки довжиною.

Металевий ланцюг використовують для прив'язі собаки, він повинен мати довжину 2-2,5 м та опір на розрив 100-150 кг для середніх та великих собак. Ланцюг має бути забезпечений замком для кріплення на скобі прив'язі собаки. Карабін для кріплення ланцюга до нашійника роблять обов'язково з вертлюгом, що обертається.

Вільні рухи потрібні як молодим, так і дорослим собакам, особливо коли фізичні навантаження обмежені. У комплекс заходів по догляду за собакою входять також обов'язкові щоденні прогулянки. Рухи украй потрібні для здоров'я собаки. Вони зміцнюють його м'язи, покращують діяльність легенів та серця, підвищують обмін речовин, сприяють апетиту. У міських умовах собаку виводять на прогулянку не лише для моціону, але й для відправлення природних потреб. Прогулянки мають бути не менше двох разів на добу, а для середніх та молодих собак – частіше. Тривалість кожної прогулянки не менше 30 хвилин, а для собак, яких утримують у квартирах, – не менше години. Краща прогулянка – вільна, без повідка. За час прогулянки собаці має бути надана

можливість побігати, пострибати та попустувати, при цьому для уникнення випадкових в'язок та зараження хворобами необхідно стежити за тим, щоб собака не стикався з чужими собаками та кішками, не поїдав знайдений корм тощо. Відсутність повноцінних прогулянок знижує опірність організму собаки, порушує обмін речовин та знижує життєздатність.

Необхідно постійно проводити чистку собак для видалення відмерлих часток верхнього шару шкіри, лупи, відмерлого волосся, бруду, пилу, комах тощо. Для чистки собак використовують щітку, скребло, гребінку, сукнину, чисту ганчірку, ватний тампон, ганчірку для витирання лап після прогулянки. Гребінець служить для розчісування шерсті, щітка – для чищення, скребло – для очищення щітки, а сукнина – для протирання та згладжування шерсті після чищення. Інвентар для утримання та чищення собак, рекомендується тримати недалеко від місця відпочинку собаки. Але треба стежити, щоб у нього не з'явилася звичка грати з інвентарем, гризти його тощо. Чистку собаки слід робити на відкритому повітрі. Не можна чистити собаку під час їжі. Якщо собака злий та не дає себе чистити, то на нього необхідно надіти намордник.

У жорсткошерстих собак стандарти й правила виставок вимагають для кожної породи особливого вищипування волосся – тримінгу. При застосуванні тримінгу необхідно враховувати пору року та умови утримання собаки. Як правило, слід застосовувати його тільки під час линьки собаки.

При необхідності собак миють, у цьому випадку температура води може бути близько 30-32 °С, або нижче, залежно від температури повітря. Краще при цьому використовувати спеціальні шампуні. Можна використовувати сухі шампуні, особливо в холодну погоду.

Якщо така можливість є, то собак купають у водоймищах із чистою водою. Починати ці справи треба, коли температура води близько 20 °С. Собака перед купанням не має бути розпаленим, інакше його легко застудити. Не можна примушувати собаку бігти до місця купання, її потрібно вести туди кроком. Не слід купати собаку відразу після годування.

Купання гартує організм, зміцнює здоров'я, покращує ріст та розвиток, а також добре впливає на нервову систему.

Здоровий собака – це весела тварина з лиснючою шерстю, чистими та ясними очима, із вологим і холодним носом, але остання ознака не завжди є вірогідною. Здоровий собака реагує на поклик хазяїна, охоче виконує команди. У здорового собаки хороший апетит, кишечник спорожняється регулярно, сечовипускання нормальне. Слизові оболонки рота та повік чисті, блідо-рожевого кольору, дихання рівне.

Хворий собака помітно відрізняється від здорового. По-перше, спостерігаються зміни в поведінці. Собака пригнічений, багато лежить, прагне забитися в темне місце, на поклик встає неохоче. При деяких захворюваннях він не хоче лягати, подовгу стоїть та тільки зовсім знесилений, вимушено займає лежачу або іншу позу (наприклад, при болях у хребті, при хворобах серця, при переломі кінцівки).

Хворий собака або байдужий до оточення, або навпаки, ненормально

збуджений, занадто рухливий та може бути агресивним навіть по відношенню до хазяїна. Апетит у нього порушується: собака погано їсть, або зовсім відмовляється від корму. Іноді навпаки у хворого собаки спостерігається підвищений апетит. Ковтання твердої їжі ускладнене. Можуть спостерігатися підвищена спрага або, навпаки, водобоязнь. Може з'явитися кашель, що свідчить про запальні процеси в горлі, гортані чи трахеї, або про захворювання легенів і серця. Несподіваний сильний кашель, який не заспокоюється, буває викликаний попаданням чужорідного тіла в трахею.

По-друге, відзначають зовнішні ознаки захворювання собаки. Шерсть стає тьмяною, скуйовдженою. Можливі облісіння окремих ділянок тіла, висип, розчоси, рани, які не гояться, екзема. Може з'явитися неприємний запах із рота, який, наприклад, у спанієлів частіше буває викликаний екземою, розташованою в складках губ, а в інших собак, як правило, пов'язаний із відкладенням зубного каменю або стоматитом. У хворого собаки слизові оболонки ротової порожнини та повік блідо забарвлені, синюшні або жовтяничні. Діяльність шлунково-кишкового тракту порушується: з'являються блювота, пронос, запор, скупчення в кишечнику газів, у калових масах з'являється кров, чужорідні тіла, глисти. Можуть з'являтися гнійні виділення з носа, очей та інших органів собаки, а також неприємний запах із вух. Іноді порушується сечовипускання, змінюються колір та кількість сечі. Відзначають відхилення від норми в температурі тіла, пульсі, диханні.

Перераховані ознаки хворого тварини зазвичай не проявляються всі одночасно, яскраво виражені буває одна або декілька. З розвитком тієї або іншої хвороби кількість патологічних ознак збільшується.

Про одужання тварини можна говорити тільки після зникнення усіх хворобливих проявів, властивих тому або іншому патологічному процесу.

Якщо в поведінці або зовнішньому вигляді собаки відзначаються будь-які відхилення, необхідно провести його ретельний огляд, при необхідності виміряти температуру тіла, частоту пульсу й дихання.

Хвороби тварин, зокрема собак, можуть бути викликані різними причинами, тому їх поділяють на групи:

- *інфекційні захворювання*, що викликаються вірусами, бактеріями, грибами;

- *інвазійні захворювання*, що викликаються зоопаразитами.

В окрему групу виділяють *непаразитарні захворювання та ураження*, що викликані механічними, фізичними, фізіологічними та хімічними причинами.

Непаразитарні захворювання класифікують за системами органів. Головними причинами хвороб *органів травлення* є погрішності в годуванні собак. До них відносять: стоматит (первинний та вторинний), запалення шлунку та кишечника; отруєння (зіпсованими продуктами, отрутами, чадним газом, сулемою, міддю тощо).

Хвороби органів дихання – переважно бувають простудного характеру, від вдихання подразнюючих речовин або пилу, дуже часто спостерігаються в мисливських собак розпалених бігом внаслідок різкого охолодження,

знаходженням у холодній воді, перебування під холодним дощем у холодну, сиру погоду. До хвороб органів дихання належать риніт (нежить), ларингіт (катар гортані), запалення легенів і бронхів.

Хвороби сечостатевого органів: запалення нирок, що можуть виникнути від удару в області попереку, як ускладнення, після чуми; запалення сечового міхура.

Запалення матки та піхви, мастит.

Хвороби органів руху: ревматизм м'язовий та суглобний. В лікуванні цих захворювань головне – це сухе й тепле приміщення, тепло (зігріваючі компреси) та втирання відповідних хворобі ліків і мазей.

Хвороби обміну речовин: рахіт, гіповітаміноз дорослих собак.

До ушкоджень відносяться рани, удари, переломи, вивихи тощо.

Рани – відкриті ушкодження тканин організму, що супроводжуються порушенням цілісності шкіри або слизових оболонок. За характером ушкоджень вони бувають: різані, рубані, колоті, рвані, забиті. За глибиною: поверхневі, коли пошкоджена лише шкіра та підшкірна клітковина; глибокі, з ушкодженням глибших тканин (дуже небезпечні порожнинні, проникаючі у внутрішні органи, можуть бути ускладнені запальними процесами).

У разі ран, велике значення має надання першої допомоги – це в деяких випадках очищення ран від бруду, дезінфекція та накладення пов'язок. У разі кровотечі – надання допомоги щодо зупинки витікання крові.

Удари або контузія – утворюються від механічної дії на тіло тварини якого-небудь тупого предмета – удар палицею, каменем, предметом, що падає, падіння собаки з висоти на твердий ґрунт тощо. При ударі цілісність шкіри не порушується, але тканини, які лежать під нею, можуть бути розтриті, куди можуть потрапити гноєтворні мікроби. При ударах можуть з'явитися – синці, припухлості, гематоми.

При ударах голови часто спостерігається втрата свідомості, а хребта – паралічі заду або кінцівок. Перша допомога: дезінфекція, холод (у першу добу), потім зігріваючий компрес (на 4 доби), масаж. Якщо є нагноєння, то собаку необхідно доставити до лікаря.

Переломи та вивихи – зазвичай мають одні й ті ж механічні причини. Переломи поділяють на закриті та відкриті, прості та складні, а також природжені. У кожному випадку перелому трубчастих або плоских кісток спостерігається розрив м'язів, фасцій, судин, нервів, органів; при відкритих переломах ушкоджуються шкіра та інші тканини. Перша допомога при переломах зводиться до накладення нерухої пов'язки та спокою. При вивиху відбувається зміщення суглобових поверхонь, яке супроводжується різкою хворобливістю, зміною форми та відсутністю руху суглоба. Перша допомога – вправлення суглоба (як що це можливо), накладення пов'язки, холод, спокій. При цих травмах необхідно звертатися до ветлікаря.

Розтягнення та розриви зв'язок відбуваються в наслідок будь-якої механічної дії. Перша допомога накладення нерухої пов'язки, холод, спокій, після зняття запалення – спиртові компреси й гарячі ванни, масаж та пасивні

рухи кінцівки.

До непаразитарних хвороб також відносять опіки, відмороження, екзема, укуси змій та жалючих комах, хвороби: вух, очей.

Інфекційне захворювання – це хвороба, що викликана та підтримується присутністю в організмі збудника того або іншого захворювання.

Перехворілі будь-якою інфекцією тварини стають стійкими до повторного зараження, тобто в тварини виробляється імунітет. Так само імунітет виникає в результаті вакцинації тварин.

Мета *вакцинації* – створити активний імунітет, не допустити захворювання тварини. Вакцини містять ослаблені або вбиті віруси та бактерії, які нездатні викликати явного захворювання тварини, але забезпечують формування імунітету.

Стандартна схема вакцинації цуценят включає перше щеплення у віці 8-9 тижнів та ревакцинацію в 12 тижнів. Стійкий імунітет до інфекцій формується через 10-14 днів після вакцинації, причому в цей період організм цуценяти ослаблений та чутливіший до природного зараження. У наступному, для підтримки імунітету, собак, як правило, ревакцинують щорічно.

Вакцинацію собак проти сказу проводять, починаючи з 12-ти тижневого віку, вакцину вводять одноразово, а потім проводять щорічну ревакцинацію.

Вакцинувати можна тільки клінічно здорових, не ослаблених тварин, вільних від екто- та ендopазитів.

Існує цілий ряд профілактичних заходів, спрямованих на попередження інфекції. Для збереження здоров'я та підвищення стійкості організму до захворювань вагому роль відіграють утримання (правильність вирощування, збалансоване харчування тощо), відповідний догляд, а також режим прогулянок, навантажень, тренувань.

Серед *інвазійних (паразитарних) хвороб* мають значення глистові та паразитарні хвороби. Собаки заражаються цими хворобами аліментарним шляхом, контактено, внутрішньоутробний, через кровоссальних членистоногих тощо.

Контрольні питання:

1. На які періоди можна поділити життя собаки?
2. У чому полягають особливості різних періодів життя собаки?
3. Що таке корма? На які групи їх поділяють?
4. Що таке раціон?
5. Основні вимоги до годування мисливських собак.
6. Надайте характеристику основним способам утримання собак.
7. Основні правила утримання та догляду за собаками.
8. У чому полягають особливості утримання собак у міських умовах?
9. Який інвентар необхідний для утримання собак?
10. Основні правила огляду собак.
11. Ознаки здорового та хворого собаки.
12. Які захворювання собак Ви знаєте? На які групи їх поділяють?

Дресирування, натаскування, наганяння та притравлювання мисливських собак

- Методи дресирування собак: механічний, контрастний, смакозаохочуючий, наслідувальний, ігровий.
- Виховне дресирування.
- Загальне дресирування.
- Спеціальне дресирування.
- Натаскування, наганяння, притравлювання.

Основні поняття: дресирування, методи дресирування, натаскування собак, наганяння собак, притравлювання собак.

У природних умовах поведінка тварин, зокрема собак, спрямована на збереження життя та відтворення. Виробляючи в собаки штучним шляхом умовні рефлекси на різні сигнали, людина може управляти його поведінкою. *Дресирування* – це утворення у собак певних навичок, необхідних для управління їх поведінкою, виконання певних дій та конкретної роботи.

Вироблення навичок досягається цілеспрямованим навчанням за певною методикою та технікою. Дресирування включає дію на собаку подразників у певному режимі та послідовності з метою поступового утворення необхідних навичок. Найголовнішим подразником для собаки є хазяїн – дресирувальник. На собаку все має вплив – поза, одяг, запах, рух, жести, гучність та інтонація голосу, команди, міміка обличчя тощо. Термін початку дресирування не обмежений. Деякі навички хазяїн вільно або мимоволі виробляє в цуценяти з народження.

Прийнято розрізняти дресирування загальне та спеціальне. *Загальне дресирування* має на меті виробити в собаки порівняно прості навички загальної слухняності, необхідні для управління його поведінкою, а також для побудови на їх основі спеціальних навичок.

Навички загального дресирування зазвичай називають загальним курсом дресирування (ЗКД), який «проходять» усі собаки, незалежно від призначення. Загальним дресируванням необхідно займатися з щенячого віку, враховуючи вікові особливості нервової системи та застосовуючи відповідні методи дресирування.

У більшості країн навички та команди, які входять до загального курсу дресирування («слухняність»), будь-яких порід мало відрізняються.

Національний загальний курс дресирування – ЗКД включає наступні навички та команди: привчання до хазяїна, клички, нашійника, повідка, шлеї, намордника та команд: «Місце!», «До мене!», «Сидіти!», «Стояти!», «Лежати!», «Поруч!», «Гуляй!», «Повзи!», «Фу!», «Апорт!», «Добре!», «Голос!», «Вперед!» «Бар'єр!», «Тихо!». Привчання до роботи в групі, до звукових (пострілів) та світлових подразників.

Спеціальне дресирування призначене для навчання собак певній роботі. Стосовно мисливських собак це дресирування називають натаскуванням, наганянням та притравлюванням.

Метод дресирування – це спосіб впливу на собаку певними подразниками для вироблення в нього потрібних умовних рефлексів та доведення їх до навичок. Залежно від виду подразника та способу його застосування розрізняють наступні методи дресирування собак: смакозаохочуючий, механічний, контрастний, наслідувальний, наштовхування та ігровий.

Умовний подразник (команда) при *смакозаохочуючому* методі підкріплюється дачею ласощів, а також заохоченням голосом, поплескуванням та погладжуванням собаки. При використанні цього методу умовні рефлекси утворюються швидко та утримуються добре. Собака працює активно, зміцнюється контакт із дресувальником. При постійному дресируванні це найбільш прийнятний метод роботи, особливо з дорослими собаками.

При використанні *механічного методу* умовний подразник (команда) підкріплюється механічним подразником (натиск на загривок, крижі, переміщення лап, ривок зашморгом тощо). Як правило, використовують нашійник (краще зашморг) та поводок. При цьому спочатку дається команда і, якщо вона не виконується, то підкріплюється механічною дією. Це досить жорсткий метод, при його використанні можна отримати заляканого собаку. Цей спосіб можна рекомендувати тільки для роботи з упертими особинами.

При *контрастному* методі умовний подразник підкріплюється механічним та смакозаохочуючим методами. При цьому використовують корекцію двох видів – із одного боку ривок нашійником (зашморгом) плюс незадоволення, яке виражене словесно командою, з іншого боку, заохочення голосом, поплескуванням, погладжуванням та дачею ласощів. Таким чином дресувальник дає зрозуміти собаці коли він працює неправильно, коли правильно, тобто як би підштовхує його на потрібний шлях і нагороджує в кінці.

Наслідувальний метод заснований на використанні вроджених реакцій тварин наслідувати дії інших або людини. Він є допоміжним і найчастіше застосовується у виховному дресируванні цуценят та молодих собак.

Метод наштовхування полягає в спонуканні собаки до виконання певних дій шляхом створення змушуючих умов комплексом подразників. Умовні рефлекси, утворені таким шляхом, відрізняються високою активністю та динамічністю. Метод наштовхування рекомендується застосовувати в поєднанні з іншими методами дресирування, тому він вважається допоміжним.

При застосуванні *ігрового методу* необхідні навички виробляють у процесі гри, його можна використати при привчанні цуценят до нашійника, намордника, апорту тощо.

Знаючи позитивні та негативні сторони кожного методу, дресувальник повинен уміло використовувати їх відповідно до особливостей поведінки собаки та навички, що виробляється. Одну і ту ж навичку можна виробити різними методами, але для кожної є певний прийом і конкретно обґрунтована методика вироблення умовного рефлексу та формування потрібної навички.

Прийом дресирування – це обґрунтована система дії на собаку

різноманітними подразниками з метою утворення певної навички. Кількість, вид і порядок відробітку прийомів залежать від вимог, які висуваються до собак.

Відповідно до стадійності формування навичок, прийоми дресирування відпрацьовуються в трьох періодах, у кожному з яких застосовуються відповідні методи та способи дії подразника з урахуванням індивідуальних особливостей собак.

Підготовчі прийоми – це ті, за допомогою яких утворюються умовні рефлекси або формуються первинні навички в молодого собаки, необхідні для якісного проведення курсу спеціального дресирування. Вони завжди передують основним прийомам дресирування та значно полегшують вироблення та формування основних навичок. Ці прийоми застосовуються, як правило, у заключному періоді виховного дресирування цуценят.

Основними прийомами дресирування називають такі, за допомогою яких у собаки виробляються загально дисциплінарні та спеціальні навички, що зумовлюють належність та придатність його до певної роботи.

Спеціальні прийоми дресирування використовують для вироблення в собаки спеціальних навичок, які визначають спрямованість його роботи.

Додаткові прийоми дресирування – це окремі навички, які доповнюють загально дисциплінарну та спеціальну підготовку.

Розподіл прийомів на підготовчі, основні (загально дисциплінарні, спеціальні) й додаткові полегшують планування та контроль за станом та якістю підготовки собак по періодах.

Виховання цуценяти, як правило, починається з 2-х місячного віку. На відміну від дресирування дорослих собак, початкове дресирування має на меті привчити цуценя правильно реагувати на команди і виконувати їх навіть недостатньо чітко. При цьому не повинні допускатися дві крайнощі: по-перше, не можна відмовлятися від дресирування в ранньому віці, по-друге, зловживати поданням команд і вимогами від цуценяти їх виконання. Одночасно в процесі виховання в цуценяти загальмовуються та викорінюються непотрібні, шкідливі звички.

При навчанні молодого собаки необхідно притримуватися декількох основних правил:

1. Йти від простого до складного, від легкого до важкого.
2. Не переходити до навчання наступної вправи або формування навички до тих пір, поки собака не засвоїв попереднє та не стане виконувати його з першої команди.
3. Команди віддавати, використовуючи одні й ті ж слова та жести, і по можливості однакову інтонацію голосу.
4. Навантаження на собаку повинні зростати поступово з формуванням його психіки.
5. Навчати собаку в процесі гри, застосовуючи смакозаохочуючий метод.
6. Завжди пам'ятати, що молодий собака – тварина з несформованою

психікою, і замість правильного виховання йому можна зашкодити, тому заборони та механічні дії постаратися звести до мінімуму, відволікаючи цуцення від небажаних дій за допомогою гри та ласощів.

У першу чергу цуценя привчають до клички, нашійника, шлеї, повідка, місця, команди «До мене!», не паскудити в приміщенні, а також не їсти із землі.

Курс виховного дресирування є обов'язковим для усіх собак, зокрема тих, які утримуються в міських умовах.

Однак, необхідно враховувати, що цуценя різко відрізняється від дорослого собаки. Він ще недостатньо сформувався та зміцнів, його життєвий досвід невеликий. Під час прогулянок і занять він швидко втомлюється, різко реагує на сильні зовнішні подразники. Заняття з цуценям повинні будуватися з урахуванням його віку та індивідуальних особливостей, але в усіх випадках мають бути обережними, щадними. Механічні дії можна застосовувати, але рідко та дуже обережно. Для формування необхідних навичок слід застосовувати не механічні дії, а ласощі, ігри, наслідування.

Існує досить багато різних видів спеціальних служб і, відповідно, курсів спеціального дресирування. Дресирування мисливських собак має на меті виробити в них необхідні навички, які полегшують натаскування, наганяння та притравлювання, а також успішніше використання їх на полюванні.

Дресирування мисливських собак – необхідна умова для практичної реалізації їх специфічних робочих якостей. Натаскування, наганяння, притравлювання – підготовка собак в польових умовах або на спеціальних станціях.

Характерною особливістю роботи мисливських собак є їх вільний стан під час полювання, тому мисливець може управляти собакою тільки тоді, коли вона чітко виконує всі його вказівки. Така особливість роботи цих собак відрізняє їх дресирування від дресирування собак інших порід.

У мисливському собаківництві використовують різні прийоми дресирування, зокрема команди словом, жестом, умовні сигнали свистком і рогом. При цьому собаки прекрасно розрізняють тони різних рогів та свистків і легко вчаться реагувати тільки на сигнали певного рогу або свистка.

Контрольні питання:

1. Які методи дресирування собак Ви знаєте?
2. У чому полягають особливості різних методів дресирування?
3. Курс виховного дресирування. Для чого призначений та в чому полягають його особливості?
4. Курс загального дресирування. Для чого призначений та в чому полягають його особливості?
5. Курс спеціального дресирування. Для чого призначений та в чому полягають його особливості?
6. У чому полягають особливості натаскування, наганяння та притравлювання?

Виставки та виводки. Польові випробування та змагання

- Виставки та виводки, їх мета та завдання.
- Експертиза на рингах.
- Екстер'єрний ринг.
- Ринг комплексної оцінки.
- Випробування та змагання, їх мета та завдання.
- Елементи роботи собак мисливських порід.

Основні поняття: виставка, виводка, екстер'єрний ринг, ринг комплексної оцінки, експертиза на рингах, випробування, змагання, польові якості, елементи роботи.

Виставки та виводки – племінний кінологічний захід, основною метою якого є: визначення якості й оцінки поголів'я мисливських собак; показ, виявлення та відбір кращих племінних плідників; показ досягнень і пропаганда мисливського собаківництва; обмін досвідом роботи в мисливському собаківництві серед державних, кооперативних і громадських мисливських організацій, розплідників, клубів, інших кінологічних об'єднань, мисливських господарств і собаководів-аматорів; заохочення власників найкращих племінних собак і найкращих організацій, які займаються розведенням собак мисливських порід.

Виставки поділяються на районні, міжрайонні, міські, обласні, міжобласні (зональні), гарнізонні, регіональні, всеукраїнські та міжнародні. Виставки можуть проводитися організаціями, що займаються мисливським собаківництвом, спільно з будь-яким відділенням Кінологічної спілки України (КСУ) чи іншими кінологічними організаціями, які визнаються Міжнародною кінологічною федерацією (FCI). При проведенні таких заходів можуть створюватися спільні положення, що містять окремі вимоги FCI (відповідно до домовленості з відділенням КСУ). Оцінка поголів'я мисливських собак проводиться згідно Положення про проведення виставок і виводок собак мисливських порід (Положення).

Виставки мисливських собак повинні проводитися з дотриманням вимог Положення державними, кооперативними, всеукраїнськими громадськими мисливськими організаціями, клубами, розплідниками, іншими всеукраїнськими кінологічними об'єднаннями, які займаються розведенням собак мисливських порід, та національними клубами порід.

Підставою для проведення виставки є наказ, який видається організацією-організатором. При необхідності до цього Положення може затверджуватися окреме додаткове положення про проведення виставки.

Принципова відмінність виставок від виводок полягає в тому, що на виводках відсутні або нечисленні так звані класні собаки. Тому на виводці оцінюють тільки екстер'єр собак, а на виставках бонітують собак та нагороджують дипломами, медалями та призами.

Дозвіл на допуск собак на виставку надає ветеринарна комісія виставки. Собаки мають бути клінічно здорові та прищеплені в поточному році проти сказу. До участі у виставці не допускаються вагітні, щінні суки, а також суки, що пустують.

На виставку допускаються виключно собаки, які мають родовідні документи встановленого зразка (видані ФМСУ, КСУ або іншими організаціями, які уклали договір з ФМСУ або представниками FCI), віком від 9 місяців до 10 років (на виводку – з 4 місяців). Вік собаки визначається на день відкриття виставки, відповідно до документів про походження.

До участі у виставках допускаються як одиничні особини собак мисливських порід, так і групові одиниці (пари, смички і зграї), що належать одному індивідуальному або колективному власнику.

Мисливські собаки на виставку розподіляються на групи:

- молодша – від 9 місяців до 1,5 року включно;
- середня – від 1,5 до 3 років включно;
- старша – від 3 до 10 років включно.

Усі відомості про собаку на підставі родовідних документів вносяться до листа оцінки.

Для попереднього визначення комплексної оцінки мисливських собак у листі оцінки заповнюються розділи: 1 – «Загальні відомості», 2 – «Походження», 3 – «Список класних нащадків», 5 – «Комплексна оцінка собаки» та «Список класних потомків». Заповнені листи оцінки передаються експерту рингу з породи (групи порід) до початку експертизи.

Усі собаки, які виставляються, проходять експертизу на екстер'єрному ринзі, а потім – на ринзі комплексної оцінки. На екстер'єрному ринзі експертна комісія уточнює данні листів оцінки та заповнює їх.

Експертиза на екстер'єрному ринзі проводиться за породними, статевими та віковими ознаками, незалежно від наявності дипломів за мисливські якості. Здійснюється ця експертиза шляхом порівняльної оцінки візуально-описовим методом та методом обмірювання відповідно до діючих стандартів порід та коментарів до них, «Інструкції з методики, техніки й організації експертизи собак мисливських порід на виставках і виводках», а також «Введення у стандарти порід мисливських собак».

Під час проведення експертизи собак на рингу екстер'єрної оцінки враховуються як ознаки, що тісно пов'язані з їхньою конституцією і фізичним розвитком, так і специфічні риси, характерні для кожної породи. Кожну собаку в ринзі потрібно розглядати за усіма якостями, недоліками або вадами, як єдине ціле, а не за окремими статтями.

За породність і екстер'єр виставляються оцінки: середній та старшій віковим групам – «Відмінно», «Дуже добре», «Добре», «Задовільно», «Без оцінки», молодшій – «Дуже добре», «Добре», «Задовільно», «Без оцінки».

Оцінки присуджують виходячи з наступного:

«Відмінно» та «Дуже добре» присуджують породним собакам, що цілком відповідають вимогам стандарту, з добре вираженим статевим типом, з типом конституції властивим певній породі, з добре розвиненим кістяком і мускулатурою, анатомічно правильно й гармонійно складеним, із головою правильних ліній і хорошим апаратом рухів. При відмінній оцінці допускаються лише одиничні, слабо виражені недоліки в будові тіла, що не впливають на племінне використання. Оцінку «дуже добре» присуджують

собаці, який може мати декілька недоліків, що не переходять у вади. Для одержання цих оцінок собаки повинні бути у виставочних кондиціях.

«Добру» оцінку одержують собаки, типові для породи, але які мають в екстер'єрі не більше двох вад або ряд недоліків, а також собаки, які не мають бажаного для породи типу конституції або з нечітко вираженим статевим типом.

«Задовільну» оцінку присуджують собакам, із типовим для породи, але з рядом недоліків і вад (більше двох), які не дають змоги використовувати їх у племінній роботі.

Собаки з ознаками дискваліфікаційної нечистопородності: масть, шерсть тощо, що відхиляються від властивих породи, а також кастрати, гермафродити, одно- та двосторонні крипторхи, або з вродженою безхвостістю залишаються без оцінки.

Під час проведення експертизи на екстер'єрному ринзі необхідно враховувати особливості вікових груп:

- собаки молодшої вікової групи відрізняються несформованістю, слабкістю мускулатури, деякою «лящеподібністю», незграбністю, недостатньою розробленістю рухів. Усі ці особливості властиві даному віку, тому не знижують оцінки;
- собаки середньої вікової групи характеризуються закінченим ростом, більшою сухістю та міцністю, ніж у молодшій групі; їм, зазвичай, не дістає могутності, мускулатури та загальної сили;
- собаки старшої вікової групи мають закінчений розвиток і до них необхідно пред'являти усі вимоги стандарту.

При наявності в собак ознак старіння їх необхідно враховувати і відповідним чином знижувати оцінки.

Цуценята у віці 4-9 місяців, які виставляються на виводці, проходять експертизу на ринзі перед молодшою віковою групою, і можуть оглядатися як групою (увесь приплід), так й індивідуально. У листі оцінки експерт відповідно до віку цуценяти вказує його екстер'єрні якості. Зважаючи на те, що екстер'єрні якості цуценяти остаточно не сформовані, йому можуть бути виставлені наступні оцінки: «Відмінно вихований», «Добре вихований», «Задовільно вихований» – які вносяться до «Свідоцтва про оцінку екстер'єру».

Змички та ватаги гончаків, пари та змички хортів на екстер'єрних рингах проходять порівняльну оцінку на однотипність. За однотипність виставляють наступні оцінки: «Відмінно», «Дуже добре», «Добре» й «Задовільно».

Комплексна оцінка – це визначення племінної класності собаки. На ринг комплексної оцінки допускаються собаки всіх вікових груп, які отримали на цій виставці оцінку екстер'єру не нижче «Добре», мають родовід та дипломи за мисливські якості.

Комплексна оцінка собак складається з оцінок за наступні ознаки: 1) породність, конституція й екстер'єр; 2) мисливські якості, їх універсальність та різнобічність; 3) походження; 4) класні нащадки. За ці ознаки нараховують бали згідно з таблицею мінімальних вимог для визначення класності мисливських собак.

Окрім однаків, на ринзі комплексної оцінки демонструються змички та зграї гончаків, пари та змички хортів, що мають дипломи за спільну роботу на випробуваннях або змаганнях – у них оцінюють мисливські якості та однотипність.

Бальну оцінку за екстер'єр проставляють на підставі оцінки, яку одержав собака на цій виставці: «відмінно» – 40 балів; «дуже добре» – 30 балів; «добре» – 20 балів; «задовільно» бали не нараховуються.

Однотипність змичок, пар, зграй оцінюють наступним чином: «відмінно» – 5 балів; «дуже добре» – 4 бали; «добре» – 3 бали.

Походження оцінюють на підставі родоходу собаки встановленого зразка, що підтверджує його походження від однорідних із ним предків найближчих чотирьох поколінь, а також польову й екстер'єрну оцінку батьків.

Предків оцінюють максимально в 20 балів за схемою, яку наведено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Розрахунок оцінки за походження собак мисливських порід

Ознака	Кількість балів	Розрахунок, бали
Наявність батьків (батько та мати)	по 1	1 x 2 = 2
При наявності в батьків оцінки за породність, конституцію й екстер'єр не нижче «Добре» додається	по 2	2 x 2 = 4
При наявності в батьків дипломів за робочі якості	по 2	2 x 2 = 4
При наявності дідів і бабць	по 1	1 x 4 = 4
При наявності прадідів і прабабць	по 1/2 (0,5)	0,5 x 8 = 4
При наявності прапрадідів і прапрабабць	по 1/3 (0,125)	0,125 x 16 = 2

Якщо в родоводі відсутній один із предків, інший предок цієї пари не оцінюється.

Оцінку мисливських якостей проводять за двома кращими дипломами: основним і додатковим (повторним). Основний бал береться за кращій (за ступенем) диплом. За диплом першого ступеня – 40 балів, другого – 35 і третього – 30 балів.

Додатковий бал зараховують на підставі наступного вищого за ступенем диплома за роботу. За повторний диплом першого ступеня додатково нараховують 10 балів, другого ступеня – 8 і третього – 5 балів.

Додатково можуть нараховувати бали за дипломи «За універсальність» та «За різнобічність», які додаються до залікових балів за мисливські якості: за диплом першого ступеня 3 балів, другого – 2 бали й третього – 1 бал.

За потомство (класні нащадки) собак оцінюють за шістьма прямими потомками, які мають дипломи за мисливські якості та оцінку екстер'єру не нижче «добре». За кожного такого потомка батькам (батькові та матері)

нараховують 36 балів.

Наприклад, собака, який одержав диплом другого ступеня (2 бали) та екстер'єрну оцінку «відмінно» (3 бали) підвищує бонітувальний клас своїх батьків на 5 балів.

Згідно з таблицею мінімальних вимог для визначення класності при комплексній оцінці мисливських собак поділяють на три племінних класи: *еліта, перший та другий клас*.

Якщо декілька собак отримали однакову кількість балів, то призначення першого місця вирішують залежно від балів комплексної оцінки в такій послідовності: потомство, мисливські якості, екстер'єр, походження. Як що і ці показники будуть однаковими, то перше місце належить собаці, що зайняв краще місце на екстер'єрному рингу.

За підрахунками комплексної оцінки мисливським собакам присвоюють класність та видають нагороди:

- собака молодшої вікової групи, що не мають дипломів за мисливські якості, присуджують жетони:
  - при оцінці екстер'єру «дуже добре» – великий срібний жетон;
  - при оцінці екстер'єру «добре» – малий срібний жетон;
- класним собакам, учасникам рингів комплексної оцінки, а також собаки молодшої групи, які мають дипломи за мисливські якості присуджують такі нагороди:
  - одному псові та одній суці, що зайняли в класі еліта (не нижче обласної виставки) перше місце, присуджують звання чемпіонів виставки і видають медалі «чемпіон» та «велика золота»;
  - псам і сукам класу еліта – великі золоті медалі;
  - псам і сукам першого класу – малі золоті медалі;
  - псам і сукам другого класу – срібні медалі.

Власникам собак видають дипломи на медалі.

За змички, пари, зграї видають дипломи та медалі:

- при наявності групового диплома не нижче другого ступеня і оцінки за однотипність не нижче «відмінно» – велику золоту медаль;
- при наявності групового диплома третього ступеня і оцінки за однотипність не нижче «дуже добре» – малу золоту медаль;
- при наявності групового диплома третього ступеня і оцінки за однотипність не нижче «добре» – срібну медаль.

Полюві випробування та змагання – племінні заходи, що проводяться з метою виявлення природних мисливських якостей та поведінки собак в умовах максимально наближених до полювання. Право проведення випробувань та змагань надається організаціям, що займаються розведенням собак мисливських порід усіх форм власності відповідно до їх статутів.

Порядок проведення випробувань та змагань встановлюється на підставі Положення про проведення випробувань та змагань собак мисливських порід та правил проведення випробувань та змагань із конкретних видів дичини. Для кожного випробування та змагання може затверджуватися окреме положення,

що передбачає вирішення організаційних питань, порядок і умови допуску учасників та підбиття підсумків. Регламент проведення змагань визначається в наказі організації, що проводить кінологічний захід.

Разом із польовими випробуваннями мисливських собак проводять їх змагання. На випробуваннях та змаганнях собак оцінюють за одними правилами. Але під час випробувань собаці дається досить часу та зустрічей із дичиною, щоб по можливості повно оцінити його якості. А на змаганнях, в яких беру участь вже дипломовані собаки, кількість зустрічей та часу лімітується. Особливості змагань полягають ще й у тому, що їх проводять не лише серед однієї породи, але й між представниками різних порід, наприклад порід, які працюють по «перу» або по «звіру».

Випробування та змагання мисливських собак проводяться як у відкритий, так і закритий для полювання час. Проводять їх на спеціально відведених ділянках, що мають мисливське та не мисливське призначення, де мешкає достатня кількість дичини, або на спеціальних ділянках, у вольєрах чи штучних норах, по дичині, яка зростала чи утримується у вольєрах, в умовах, максимально наближених до полювання.

Основним завданням польових випробувань – є найповніша оцінка роботи собаки. Основні елементи, що оцінюють відмінні для різних порідних груп.

На випробуваннях та змаганнях собак перевіряють та поелементово оцінюють:

- чуття – здатність собаки за допомогою нюху відшукувати слід птаха та знаходити його.
- пошук (полаз) – здатність собаки енергійно та швидко знаходити звіра;
- переслідування (в'язкість) – здатність собаки переслідувати звіра, наполегливість у переслідуванні звіра;
- злобність – здатність правильного нападу на звіра, який може закінчитися мертвою хваткою або зупинкою звіра до підходу мисливця;
- наполегливість – безвідмовна робота собаки;
- постановка та слухняність – чітке, швидке, безвідмовне виконання собакою команд.

Треба відмітити, що в кожній порідній групі на випробуваннях перевіряють та оцінюють різні елементи роботи. Так, наприклад, у гончаків оцінюють не лише полаз і в'язкість, а ще здобичливість (уміння відшукати звіра); майстерність при зколі та виправленні сліду; поратість (здатність гончака з можливою швидкістю переслідувати звіра); нестомчивість; у спанієлів оцінюють швидкість пошуку (швидкість і легкість ходу при пошуку); правильність пошуку (пошук «човником» попереду ведучого з рівномірними відходами вправо та вліво на 30 м); потяжку (насторожене уповільнення ходу спанієля при наближенні собаки до дичини чи місця її сидіння); підведення (перехід спанієля на швидший рух у напрямі птаха для підйому його на крило); стиль (типовість, краса ходу і пошуку, енергійність при підведенні та підйомі птаха) тощо.

Контрольні питання:

1. У чому полягають мета та завдання виставок і виводок?
2. Які існують правила допуску собак на виставки та виводки?
3. Як проводять оцінку собак на екстер'єрному ринзі?
4. У чому полягає комплексна оцінка собак та як її здійснюють?
5. За якими ознаками проводять комплексну оцінку мисливських собак?
6. У чому полягають мета та завдання випробувань і змагань мисливських собак?
7. Які елементи роботи собак оцінюють під час випробувань і змагань?
8. Які існують особливості в оцінці польових якостей мисливських собак?

Рекомендована література

Основна:

1. Аркадьева-Берлин Н.Г. Лечение собак: Справочник ветеринара / Н.Г. Аркадьева-Берлин. – М.: Вече, 2007. – 176 с.
2. Баранов А. Здоровье Вашей собаки / А. Баранов. – М.: РИМЭКС, 1992. – 432 с.
3. Блохин Г.И. Кинология. Учебное пособие для вузов / Г.И. Блохин, М.Ю. Гладких, А.А. Иванов, Б.Р. Овсищер, М.В. Сидорова. – М.: ООО «Издательство Скрипторий 2000», 2001. – 432 с.
4. Гибет Л.А. Ваша собака / Л.А. Гибет. – М.: Эксмо-пресс, 2002. – 384 с.
5. Гусев В.Г. Кинология. Пособие для экспертов и владельцев племенных собак / В.Г. Гусев, Е.С. Гусева. – М.: ООО «Аквариум-Принт», 2006. – 232 с.
6. Гриценко В.В. Теоретические основания дрессировки / В.В. Гриценко. – М., 2000. – 28 с.
7. Джимов М. Кинологическая энциклопедия / М. Джимов, Н. Крылова. – М.: АСТ; Донецк: Сталкер, 2002 – 511 с.
8. Дорош М.В. Ветеринарный справочник для владельцев собак / М.В. Дорош. – М. Вече, 2006. – 196 с.
9. Иерусалимский Е.Л. Экстерьер собаки и его оценка / Е.Л. Ерусалимский. – М.: Издатцентр, 2002. – 172 с.
10. Камерницкий А.В. Полевые испытания охотничьих собак / А.В. Камерницкий, А.Ю. Матушкин. – М.: ООО «АКВАРИУМ БУК», 2003. – 48 с.
11. Мычко Е.Н. Поведение собаки: пособие для собаководов/ Е.Н. Мычко, М.Н. Сотская, В.А. Беленький, Ю.В. Журавлев и др.– М.: ООО Аквариум-Принт, 2004. – 400 с.
12. Оберлендер Г. Дрессировка и натаска охотничьих собак (поле, лес, водоем) / Г. Оберлендер. – М.: изд-во «АКВАРИУМ». – 2007. – 158 с.
13. Поліщук Ф.Й., Трофіменко О.Л. Кинологія: Підруч. для вищ. навч. закл. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1000 с.
14. Фатева Е. Все о сабаке / Е. Фатева. – М.: ООО ИКТЦ «Лада», 2004 . – 480 с.

Додаткова:

1. Аникеев И.И. Натаска легавой. – М.: Лесн. пром-сть, 1979. – 80 с.
2. Болезни собак: Справочник /А.Д. Белов, Е.П. Данилов, И.И. Дукур и др. – М.: Агропромиздат, 1990. – 368 с
3. Гусев В.Г. Легавые собаки и охотничьи терьеры / В.Г. Гусев, Е.С. Гусева. – М.: Патриот, 1993. – 192 с.
4. Камерницкий А.В. Полевые испытания охотничьих собак / А.В. Камерницкий, А.Ю. Матушкин. – М.: ООО «АКВА-РИУМ БУК», 2003. – 48 с.
5. Логинов Ж.Г. Спаниель – подружейная охотничья собака / Ж.Г. Логинов, А.С. Журавлев. – Л.: Агропромиздат, 1990. – 136 с.
6. Мазовер А.П. Охотничьи собаки / А.П. Мазовер. – М.: Агропромиздат, 1985. – 239 с.
7. Сабанеев Л.П. Собаки охотничьи. Борзые и гончие / Л.П. Сабанеев [сост. Е.А. Калганов]. – М.: ТЕРРА, 1993. – 571 с.

8. Сабанеев Л.П. Собаки охотничьи. Легавые / Л.П. Сабанеев [сост. Е.А. Калганов]. – М.: ТЕРРА, 1993. – 492 с.
9. Современные проблемы охотничьего собаководства. Материалы 2-й Международной научно-практической конференции (25-28 мая 2009 г., Киров) / ГНУ ВНИИОЗ, РАСХН, Фонд возрождения охотничьих традиций Национальный Фонд Святого Трифона покровителя охотников и рыболовов [ред. И.А Домский, С.Д. Войлочникова]. - Киров, 2009. – 128 с.

Інформаційні ресурси

1. <https://sites.google.com/site/epaperru/> – Собачья библиотека (кинологическая литература рунета).
2. <http://uku.com.ua/> – Кинологический союз Украины
3. <http://fmsu.org> – Федерація мисливського собаківництва України
4. <http://www.sobaki.ks.ua> – Собаки. Мисливські собаки та полювання з ними на Україні
5. <http://pro-sobak.org.ua> – Про собак
6. <http://rybalka.zooclub.ru/> – Рыбакам и охотникам

Зміст

Вступ	3
<i>Модуль 1. Загальні засади мисливської кінології</i>	4
Походження і використання мисливських собак	4
Породи та групи порід мисливських собак	9
Екстер'єр собак	13
Конституція собак	33
<i>Модуль 2. Утримання та розведення собак</i>	41
Племінна робота в собаківництві	41
Утримання собак і догляд за ними	59
Дресирування, натаскування, наганяння та притравлювання мисливських собак	74
Виставки та виводки. Польові випробування та змагання	78
Рекомендована література	85

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

(українською мовою)

Петриченко Віктор Володимирович, Лебедева Наталія Іванівна,

Карташова Ярослава Михайлівна

Мисливська кінологія

Навчальний посібник

для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
напряму підготовки «Лісове та садово-паркове господарство»

Рецензент *В.В. Горбань*

Відповідальний за випуск *В.І. Домніч*

Коректор *Н.І. Лебедева*